

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПОДСТВО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

No. 12 (537), December, 1992, Vol. XLV

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів
Заступник Відп. Ред. і Літер. Ред. — м-р Ольга Керзюк

Члени Редакційної Колегії:

д-р А. Бедрий, проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай,
ред. П. Дужий, ред. С. Караванський, м-р О. Коваль, проф.
д-р В. Косик, проф. д-р О. Кушпета, інж. В. Олесків,
д-р Б. Стебельський, проф. д-р П. Цимбалістий

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Тел.: 071 607 6266/7

Факс: 071 607 6737

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом, не завжди відповідають
поглядам Редакційної Колегії. Редакція застерігає собі право
скорочувати статті і виправляти мову.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1992 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
Австрія	765 шіл.	400 шіл.	80 шіл.
Аргентина	(Амер. дол.) 40 дол.	20 дол.	4 дол.
Бельгія	2200 б.фр.	1200 б.фр.	250 б.фр.
Вел. Британія	ф.30.00	ф.16.00	ф.3.25
Канада	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
США	65 дол.	35 дол.	6.50 дол.
Німеччина	120 н.м.	65 н.м.	12.50 н.м.
Франція	350 фр.	180 фр.	35 фр.
Швеція	350 кор.	180 кор.	35 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.
Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адре-
су Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам ви-
гідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.
Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 12 (536)

ГРУДЕНЬ, 1992

Річник XLV

Зміст XII-ої книжки

До питань державного будівництва

— КОНГРЕС УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ	1411
— СЛОВО ГОЛОВИ КУН	1414
— ЛИСТ ГОЛОВИ СЕКРЕТАРІАТУ КУН	1419
— ЗМІНИ І ДОПОВНЕННЯ ДО ПРОЄКТУ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ	1421
Микола Шатилов: ПІД ЧЕРВОНИМ ПЛАЩЕМ САТАНИ	1427
Іван Білас: ОРГАНИ НКВД-НКГБ-МГБ	1436
Святослав Караванський: З КОГО СПИТАЄ ІСТОРІЯ	1447
— ПОЇЗДКА ВОЛОДИМИРА МАЗУРА	1451
— НАВЧАЛЬНО-НАУКОВІ ЗАКЛАДИ ДІЯСПОРИ	1454
— ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ — ГІСТЬ УВУ	1455
Михайло Присяжний: ПРОФЕСОР ПЕТРО ГОЙ — НОВИЙ РЕКТОР УВУ	1456
Мар'ян Лозинський: ПРО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ СТОСУНКИ ГОВОРЯТЬ В УВУ	1457

Поезія

Євген Крищенко: ДЕНЬ ПЕРЕМОГИ	1459
Петро Василенко: ГІМН УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ	1460
Василь Боровий: В'ЯЗАНКА ВІРШІВ	1461
Марія Пилипенко: ПАМ'ЯТІ БЛИЗЬКИХ	1466

Наука, дослід

Олег Романюшин: «СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ» І «ПІСНЯ ПРО МОГО СІДА» (Закінчення)	1467
Володимир Жила: ПЕРЕКЛАД «ФАВСТА» В СИСТЕМІ НОВИХ КОНЦЕПЦІЙ (Закінчення)	1478
Віктор і Оксана Чепелик: РЕНЕСАНСОВИЙ СКАРБ ГАЛИЧИНИ	1483

Спогади

Олександр Коваленко: НА МЕЖІ ДВОХ ВІКІВ	1495
Дмитро Чуб: НА РІДНІЙ ПОЛТАВЩИНІ	1506

Огляди, рецензії

Д-р Микола Мушинка: ДВАНADЦЯТИЙ ТОМ «ТВОРІВ» В. ГРЕНДЖІ- ДОНСЬКОГО	1513
Михайло Лоза: ДОСВІД ПОКОЛІННЯ	1520

* * *

— ЗМІСТ ЖУРНАЛУ «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» ЗА 1992 РІК	1525
---	------

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА», ЛОНДОН

В 60-ЛІТТЯ З ДНЯ ГЕРОЙСЬКОЇ СМЕРТИ
ЗА ВОЛЮ І ДЕРЖАВНІСТЬ УКРАЇНИ

«Я знаю, що мене жде. Я був і є
на все приготований. Тільки
жалею, що не зможу далі
працювати для України».

Дмитро Данилишин

«Я свідомий своєї вини і кари.
Я націоналіст і революціонер.
Такі, як я — Батьківщині
лише смертю служать!»

Василь Білас

Цитати взяті зі статті Степана Ленкавського, що появилася
під наголовком «Коли дзвонили дзвони над Городком» у виданні ООЧСУ.

До питань державного будівництва

КОНГРЕС УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ Київ (УЦІС), 18 жовтня

17-18 жовтня 1992 року відбувся в Києві Установчий з'їзд Конгресу Українських Націоналістів, з участю 282 делегатів і гостей з 23 областей України, які представляли політичні організації, котрі підтримують ідею Конгресу Українських Націоналістів. Усіх учасників було 350 осіб.

Установчий З'їзд відкрився урочистим гимном ОУН «Зродились ми великої години. . .» і обранням Президії з'їзду, до якої делегати обрали Голову Проводу Організації Українських Націоналістів мгр-а Славу Стецько; Петра Дужого, колишнього члена Крайового Проводу ОУН і редактора часопису «Ідея і Чин», члена ОУН від 1934 року; Ореста Дичковського — заступника Голови Всеукраїнського Братства УПА, керівника наукового відділу Братства; мгр-а Омеляна Ковалю — члена Президії Світового Українського Визвольного Фронту; проф. Омеляна Кушпету — професора економіки з Голландії, заступника Голови Головної Ради ОУН; п. Олександра Гай-Головка — члена Українського Державного Правління з Канади; п. Сергія Жижка — секретаря Секретаріату Конференції Українських Націоналістів.

На початку роботи Установчого з'їзду делегати затвердили порядок роботи форуму і склад мандатно-верифікаційної (голова — п. Р. Круцик); лічильної (голова — п. М. Магас); редакційної (голова — мгр. О. Коваль); номінаційної (голова — проф. О. Кушпета) комісій.

Делегати хвилиною мовчання вшанували пам'ять полеглих Героїв і Провідників ОУН-УПА, які поклали свої життя заради здобуття державної незалежності України.

З програмовою доповіддю виступила Голова Проводу Організації Українських Націоналістів і голова Секретаріату Конференції Українських Націоналістів мгр. Слава Стецько. У своїй промові вона наголосила: «Справжнім гарантом справедливості і миру у світі є національна засада організації світу на принципі національних держав. . . свій суспільно-політичний лад Україна мусить будувати не на живцем узятих чужих взірцях із соціалістичних, капіталістичних чи ліберальних течій, але на засадах української правості, соціальної справедливості й гідності людини». У своїй

доповіді мгр. Слава Стецько проаналізувала сучасний стан відродженої Української Держави та окреслила перспективи розвитку України в найближчий час. «Після розвалу комуністичної імперії мир і стабільність в цьому геополітичному регіоні можуть постати лише при умові укріплення самостійних держав донедавна Москвою поневолених народів», — сказала Слава Стецько.

«...Організація Українських Націоналістів постійно підкреслює і консекветно здійснює програму відвоювання душі народу, здвигнення свідомости народу, піднесення української людини з раба до господаря на своїй прадідівській землі, зрошеній кров'ю героїв. Для такої широко закроєної акції плануємо вкрити Україну густою мережею своєрідних 'Просвіт', самоосвітніх гуртків, виховних інститутів, виїзних театрів, щоб довести до того, щоб у кожному селі була своя церква, українська школа, читальня, хор і т. п.. Піднести село, щоб воно стало, як колись, на сторожі української традиції, мови і культури та було невичерпним джерелом постачання здорових сил українській інтелігенції». Голова Проводу ОУН закликала українців, розсіяних по всіх країнах колишньої російської імперії, усіма силами включитися в змаг за свою владу, за свою насправді незалежну державу. «Ми впевнені і віримо, що вся політична українська еміграція ще з більшою самовіддачею і самопосвятою включиться у відбудову нашої держави», — такими словами завершила мгр. Слава Стецько свій виступ.

З доповідями на Установчих зборах виступили: ред. Петро Дужий на тему «Спадкостність ідей українського націоналізму»; професор Нью-Йоркського університету Роман Зварич на тему «Стержневі орієнтири політичної стратегії КУНу»; народний депутат України Ігор Деркач на тему «Військова доктрина України»; і мгр. Омелян Коваль на тему «Зауваги до проекту Конституції України».

З вітальним словом виступили: від Українського Державного правління — п. Олександр Гай-Головко; від Народного Руху України — п. Вячеслав Чорновіл; від Міністерства оборони України — генерал-майор Володимир Мулява; від Всеукраїнського Братства вояків УПА — п. Орест Дичковський; від Організації Визвольного Фронту в Бельгії — мгр Омелян Коваль; від ХДПУ — п. Віталій Журавський; від Кримської крайової організації УРП — п. Ігор Банах; від об'єднання «Соборна Україна» (Донецьк) — п-ні Марія Олійник; від Організацій Українського Визвольного Фронту у Великій Британії — п. Микола Матвіївський; від АБН — п-ні Роксоляна Букшована та інші.

Делегати Установчих зборів ухвалили Програму і Статут Конгресу Українських Націоналістів, де, зокрема, зазначено, що це громадсько-політичне об'єднання громадян, політичних партій, спілок, організацій і товариств, яке у своїй діяльності керується Конституцією України, міжнародними правовими актами і ставить

за головну мету утвердження Української Самостійної Соборної Держави, зміцнення і розбудову її та створення передумов для всебічного розвитку всіх творчих сил української нації.

Було обрано керівні органи КУН. Головою Проводу Конгресу Українських Націоналістів обрано мгр-а Славу Стецько, до Проводу увійшли: Михайло Зеленчук, Орест Дичковський, Петро Дужий, Мелетій Семенюк, Марія Олійник, Михайло Ратушний, Василь Олеськів, Микола Яковина, Омелян Кушпета, Ярослав Сватко, Омелян Коваль, Ігор Деркач, Роман Костюк, Микола Боринський, Роман Круцик, Мирослав Панчук, Михайло Гутар, Олександр Нарбут, Олександр Черненко, Євген Вакула, Микола Козак, Валерій Бондар. Відповідно до Статуту КУН, за поданням Голови Проводу Слави Стецько, до Проводу введені Роман Зварич — заступник Голови КУН, Сергій Жижко — голова Секретаріату КУН, і Микола Матвіївський — голова УС. Були також затверджені склад Контрольної (голова Роман Шрамов'ят) та Етичної (голова Петро Касьянчук) комісій.

18 жовтня з доповіддю «Розбудова націоналістичного руху як фактор скріплення Української Держави» виступив голова Секретаріату КУН Сергій Жижко. Також перед учасниками Установчих зборів виступили голови обласних організацій КУН. Делегати зборів прийняли ряд резолюцій і ухвал. Завершився Установчий з'їзд заключним словом Голови КУН Слави Стецько, в якому вона закликала всіх до консолідації та співпраці в ім'я незалежної Української Держави, і відспівано «Ще не вмерла Україна».

Коли Україна хоче вийти зі стану провінції, мусить витворити в собі, крім волі до влади, ту велику всеобіймаючу ідею, ідею опанування (духового, економічного і політичного) нації. Без такої ідеї ми все лишимося нацією уярмленою, провінцією, народом, що житиме роздвоєною душею, не в стані витворити збірної волі; народом «конвульсійних вибухів», народом без патосу, сателітом сильніших; парією, верствою, навіть у себе вдома невільниким не лише політичним, але й духовим і соціальним, нацією з «анархією доктрин» і з «ослабленням волі». . . Так буде доки не виповімо безоглядної війни всім атомістичним та інтернаціональним доктринам, які панують в нас, які сковують думку нації та її енергію, які розсаджують усяку збірну національну волю. Такою ідеєю може стати в нас не всесвітня, ані соціальна, лише тільки *національна ідея*, щоб гляділа в майбутнє і мала відвагу скорити собі свій світ.

Д. Донцов

(«Націоналізм», Українська Видавнича Спілка,
Лондон — 1966, стор. 325)

СЛОВО ГОЛОВИ КОНФЕРЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ СЛАВИ СТЕЦЬКО на Установчому З'їзді Конгресу Українських Націоналістів

24 серпня рік тому Верховною Радою була проголошена самостійність України, а першогрудневий референдум нечувано для цілого світу понад 90 відсотками виразно підтвердив, що український нарід ураз із національними меншинами на українській землі заявився за самостійну Україну, а не за конфедерацію, федерацію чи за якусь «співдружність незалежних держав» — СНД. І тому вже на самому вступі ми рішуче підтримуємо голос народу *за якнайшвидший вихід України з СНД!* Український нарід боровся проти московської імперії в царській формі, коротко в часі Керенського — проти федерально-демократичної Москви та понад 70 років проти большевицької Москви. Зараз, хоча комуно-московська імперія розвалилася, з'являються нові форми російського імперіалізму і цього мусить бути свідомий цілий український народ.

Організація Українських Націоналістів вважає, що справжнім гарантом справедливості й миру у світі є *національна* засада організації світу на принципі незалежних держав. Ми радіємо, що наша ідея перемогла. Розвалилася советсько-російська імперія і розвалюються «міні-імперії», а до голосу приходять і в нашій частині світу національні держави. В тому числі і наша Українська Держава, у висліді довголітньої боротьби українського та інших раніше Московію поневолених народів. І сьогодні Українська Держава має змогу використати у своїй відбудові різні досягнення країн світу. Однак, свій суспільно-політичний лад Україна мусить будувати не на живцем взятих чужих взірцях із соціалістичних, капіталістичних чи ліберальних течій, але на засадах української правовості, соціальної справедливості й гідності людини. В надрукованих постановах останніх своїх Великих Зборів, ОУН вважає, що політичні і програмові засади мусять виростати з рідного ґрунту, а не бути імітацією чужих доктрин і течій, ані вислідом виводу з абстрактних теорій. Наш український націоналізм *в принципі заперечує расизм*, він не пов'язує ідеї нації з означеними фізичними-расовими атрибутами, але завжди віддає перевагу приматові духового первня. Головні ідеї українського націоналізму, крім згаданого примату духового первня, це примат нації та державної суверенності й соборності, власнопідметність української політики, соціальна справедливість, пошана до людини і загальнолюдських цінностей та вільний розвиток усіх творчих сил нації. Українські націоналісти ставили собі за мету і змагають до побудови Української Самостійної Соборної Держави, національної, правової і всенародної з триподілом влади на законодавчу, вико-

навчу і судову. Ми протиставляємо диктатурі, тоталітаризмові і поневоленню народів свободу людині і народам, гарант прав людини і повну національно-державну незалежність.

Коли сьогодні з певністю можна ствердити, що немає в Україні патріота, який би з вдячністю і повагою не висловлювався про ОУН-УПА, що вирости на героїці Січових Стрільців, холодноярців, крутянців і Базару, — за їхню двофронтову боротьбу проти гітлерівської Німеччини і советської Росії, то ми також з признанням висловлюємося про тих, що продовжували цю боротьбу за Українську Державу, хоч іншими методами, а це — шести- і семидесятники. Наше признання йде і на адресу невтомних діячів Товариства Української Мови, Гельсінської Спілки, а пізніше Української Республіканської Партії, і великої організації — Руху, які для здобуття нашої спільної мети своєю працею стали найбільш видимими серед українських партій і організацій в перші роки Відродження.

Держава є, її визнали біля 130 держав світу. Коли після проголошення самостійности Верховною Радою 24 серпня 1991 року Провід ОУН звертався за її визнанням до урядів світу, американський Стейт Департамент відповів, що передумовами до визнання є: власна територія, нарід, свій уряд та влада, окреслені кордони і армія, що могла б їх обороняти. Щоправда, дуже скоро почався тиск як зі сторони США, так зі сторони інших країн НАТО, щоб цю армію звести до мінімуму, а всю ядерну зброю перевести на територію Росії, начебто всі дотеперішні агресивні війни вела Україна, а не Росія — царська, демократична за Керенського і комуністична в останніх десятиліттях, оволодівши одною шостою земної кулі.

Маємо народ, хоч забракло проектодавцям Конституції відваги, щоб назвати його *українським* народом, щоб, мовляв, не дай Боже, західний світ не посудив нас, що ми нехтуємо правами національних меншин, хоч усі партії і організації ясно й чітко визнають, що права національних меншин повинні бути гарантовані, отже тим самим і українською Конституцією, як це діється в цілому цивілізованому світі.

Маємо територію, хоч обкроєну в користь сусідів, але сподіваємося, що уряд України зуміє заопікуватися нашими братами й сестрами на наших етнографічних землях поза межами України і в цілій т. зв. східній діаспорі, як це роблять Росія чи інші наші сусіди. Після розвалу комуно-російської імперії мир і стабільність в цьому геополітичному регіоні можуть постати лише при умові укріплення самостійних держав донедавна Московію поневолених народів. Коли ще існувала советсько-російська імперія у формі СРСР, ми рішуче виступали проти гельсінських угод, бо вони в принципі забезпечували інтегральність імперії та непорушність її кордонів. Навіть УРСР, як колонія в СРСР, не підписувала цих угод, а їх підписувала Москва як імперіяльний центр, з прицілом

здобути узаконений статус того, що ніколи не могло бути узаконене в міжнародному праві, тобто колоніальне поневолення одного народу другим. Зараз, коли Україна та інші новопосталі національні держави включаються у переоформлений гельсінський процес, ці угоди можуть стати допоміжним механізмом для укріплення цих держав, бо виключатимуть диверсійне втручання Росії чи інших країн у внутрішні справи ще неукріплених держав донедавна поневолених народів. Одначе, ми не відступаємо від нашої принципової позиції, що основа тривалого миру — не лише на теренах колишнього СРСР, але і в цілому світі — може бути лише система світобудови, основана на суверенних і соборних національних державах в їхніх етнографічних кордонах. Ми рішуче й недвозначно підтримуємо справедливу національно-визвольну боротьбу надалі поневолених народів у т. зв. Російській Федерації, яка після упадку комуно-російської імперії — СРСР все-таки залишається своєрідною міні-імперією, в якій уявлено чимало неросійських народів, які прагнуть власної державности.

Маємо законно вибраного Президента, а уряд подався у відставку під тиском народу. Маємо вже затвердженого ще дотеперішньою Верховною Владою прем'єра, який обіцяв навчитися говорити по-українському. Він буде мусити звикнути до статусу України як незалежної від Росії держави. Студенти демонструють, а їх підтримують всі здорово думаючі громадяни України, щоб розпустити Верховну Раду, а дати народові нагоду вибрати таких представників, які не були б залишками окупаційного режиму, а до яких можна би мати довір'я, що вони заступають інтереси Української Держави. Мабуть, сусіди навчать нас, як треба захищати свої кордони. Будемо робити все можливе, щоб увесь наш нарід зрозумів, що спокійно зможе жити і будувати своє майбутнє лише тоді, коли на сторожі українського неба, моря і землі буде стояти свідома українська армія.

Скрізь йде мова про те, щоб вливатися в процеси відбудови держави, але одним не дається змоги це робити, другі — перефарбувавши вивіски — уважають, що вони єдині мають право на це, бо мають досвід із раніших часів, а треті — леліють надії на те, що може СНД поволеньки поверне нас у тривалий союз із Москвою, тобто колонію, за якої будуть, на їх думку, п'ятовки, дешевий хліб і даром даватимуться помешкання і т. п. Але їм байдуже, що над українською нацією діявся страшний етно- і культуроцид, а людину було зведено до раба, який забув і мову свою.

Тому Організація Українських Націоналістів постійно підкреслює і консеквентно здійснює програму відвоювання душі народу, здвигнення свідомости народу, піднесення української людини з раба до господаря на своїй прадідівській землі, зрошеній кров'ю героїв. Для такої широкозакроеної акції плянуємо вкрити Україну густою мережею своєрідних «Просвіт», самоосвітніх гуртків, виховних інститутів, виїзних театрів, щоб довести до того, щоб у кожному

селі була своя церква, українська школа, читальня, хор і т. п. Піднести село, щоб воно стало, як колись, на сторожі української традиції, мови і культури та було невичерпним джерелом постачання здорових сил українській інтелігенції. В тому грандіозному завданні надіємся на допомогу всіх партій і організацій, а в першу чергу нашої української влади і наших українських традиційних Церков.

Другий стовп нашої держави — це робітництво. Це в більшості сільська молодь, яка зараз попадає покищо в зрусіфіковане і спролетаризоване місто. Тому потреба опіки над нею як зі сторони інтелігенції, так зі сторони цілого організованого українського суспільства є дуже велика. Будуємо освітні інститути, які могли б стати в допомозі перевишколу провідних кадрів для робітництва. Зміряємо довести до того, щоб робітники були свідомими громадянами своєї держави, ставали співвласниками виробництва і відчували насолоду бути будівничими доріг і мостів, заводів і міст, кораблів, легких і важких автомашин, любовалися творами людського генія і відчували, що вони є будівничими своєї держави.

Маємо надзвичайно талановитих людей із різних галузей культури й науки. Але як же боляче було для тих, що не по своїй волі жили поза межами рідної землі і були свідками того, як мало знав вільний світ, що осяги цих творчих людей — це витвір духа української нації, а не імперіального центру. Боліла душа патріота-українця, коли руйнувалися найкращі здобутки нашої культури або вивозилися поза межі України.

Одним із найважливіших чинників сучасної держави є власні національні Збройні Сили. Питанню армії мусимо приділити дуже велику увагу. А це відноситься і до повернення на Батьківщину офіцерів — громадян України, що проходили службу на чужині. Нарід невдоволений із того, що процес творення Збройних Сил України відстає. Сили стратегічної оборони, які залишилися в Україні і є в підлеглих головнокомандуванню СНД, не вносять стабільності в політичну обстановку в армії в Україні, будучи без чіткого правового статусу на території суверенної держави. Пригадаймо загрозу застосування ядерної зброї з уст деяких політиків Росії. Уважаємо, що втрачено раніше можливість скорого підпорядкування Україні Чорноморської флотії. Україна проголосила свій без'ядерний статус, але, на жаль, такою не стала Росія, отже існує можливість неспровокованої агресії. В заміну за роззброєння, за вивіз зброї до Росії, українська влада і весь зорганізований український світ, включно із західньою діаспорою, повинен вимагати від західніх держав належної економічної допомоги. Зараз у США викристалізовується сильний табір, очолюваний Збігневом Бжезінським, колишнім дорадником през. Картера, який вважає, що світ повинен допомагати не лише Росії, а в першу чергу Україні та іншим неросійським народам. Він заступає погляд — «понад все геополітично є найважливіше, щоб Україна мала успіх в утвердженні

себе як забезпечена і незалежна держава, а це вже автоматично уможливить Росії еволюційно стати демократичною і щораз то більше європейською, ніж постімперіяльною державою. Тому західня стратегія повинна враховувати дуже важливий елемент, не лише економічний, але й політичний — сконсолідувати стабільну і незалежну Україну. Але Захід мусить уважати, щоб комуністичні догми не старатися замінити своїми догмами із капіталістичних практик» (цитата із журналу «Форен Аферс» за осінь 1992). В нас є побоювання, що відсунення вирішення проблеми Чорноморської флотії на три роки є дуже небезпечним. Національний склад офіцерів повинен чимскоріше бути проведений в користь українських старшин. Але коли ми вважаємо за конечне прискіпити процес організації справжньої української армії, то в це мусять бути zaangażовані всі національно-державницькі сили. В цьому відношенні великий вплив будуть мати батьки, школи і молодечі організації, бажання молодої людини стати вірним сином свого народу і бути готовим обороняти свою державу.

Закликаємо українську інтелігенцію, письменників, поетів, літераторів, українських селян, робітників, спеціалістів, фахівців, українських бійців, офіцерів і підофіцерів, моряків, летунів, українців на місцях їх заслання, розсіяних по всіх країнах колишньої російської імперії, українських матерів, усіми силами включитися в змаг за свою владу, за свою насправді незалежну державу. Покладаємо надію, що українська церковна ієрархія скріпить і розбудує наші національні Церкви на підготовку нових кадрів священства, пройнятого духом готовости здійснити Христові Правди і правди України, та буде змагати до створення одного українського Патріярхату, що є на потребу української нації і держави. Ми впевнені і віримо, що вся українська політична еміграція ще з більшою натугою і самопосвятою включиться у відбудову нашої держави.

«Створити державу є легше, як її упорядкувати і закріпити на довгі сторіччя».

о. д-р Ізидор Нагаєвський
історик

ЛИСТ ГОЛОВИ СЕКРЕТАРІЯТУ КОНФЕРЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ ДО КОМІСІЇ ВРУ ПО РОЗРОБЦІ НОВОЇ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Секретаріят
Комісії Верховної Ради України
по розробці нової Конституції України
вул. Михайла Грушевського,
м. Київ

Високоповажані Пані і Панове!

Секретаріят Конференції Українських Націоналістів із великою увагою познайомився з вашим проектом нової Конституції України і прийшов до наступних висновків:

1. У запропонованому тексті зауважуються запозичення із західних демократичних конституцій, проте, не скористано з українських конституцій, починаючи від проекту Конституції Пилипа Орлика 1711 року, закінчуючи конституціями Української Народньої Республіки 1918 року, Західно-Української Народньої Республіки.

2. Статті Конституції, які мали б схопити у стислій формі головні правні засади про ідею, побудову й ефективність Української Держави, об'єм і межі державної влади, компетенції її законодавчих, виконавчих і судових органів, про побудову її соціально-економічного ладу, про органи для забезпечення існування і дії державних влаштувань, про визначення ролі теренових одиниць, побудову різних об'єднань, і, нарешті, мали б визначити права і обов'язки громадян, є, на жаль, надто довгі, не завжди точно висловлені та порушують аспекти чи деталі, місце яких в окремих законах та інших правних актах, а не в Основному Законі.

3. Преамбула не нав'язує до державности українського народу в минулому і не віддзеркалює тягlosti змагань української нації до волі та державної самостійности.

4. На відміну від європейських країн із давніми традиціями державного будівництва, де мова йде, наприклад, про «нідерландський народ», «іспанський народ», «французький народ» і «польський народ», у Конституцію впроваджено поняття «народ України».

Визнання української нації суб'єктом держави Україна ні в чому не ущерблює прав національних меншин чи меншостей, яким у Конституції повинно бути забезпечене право на національно-культурну самобутність (ідентичність).

5. Конституційні права громадян України мусять за всяких умов бути реалізовані. В іншому випадку підривається правовірність Конституції. Тому право на працю і житло, які є ілюзорними, бо держава не зможе їх реально гарантувати, не можуть бути внесені у статті Конституції.

6. Не маючи принципових застережень до особливої позиції Президента в Українській Державі, слід докладно сформулювати прерогативи цієї найвищої посадової особи, запевнюючи його беззастережний авторитет і адекватні повноважності з одного боку, а з другого — запобігти переходу до авторитаризму, який міг би виродитись у диктатуру.

Тому в Конституції повинні бути втілені наступні постулати:

а) Президент вибирається загальним голосуванням. Він є найвищим

репрезентантом влади в державі з правом звернення до народу у випадках, передбачених Основним Законом, є Головнокомандувачем Збройних Сил, назначає членів Найвищого суду;

б) Голова Кабінету Міністрів (прем'єр уряду) покликається Президентом і пропонується для затвердження палати Послів (Раді депутатів). Прем'єр і Кабінет міністрів здійснюють виконавчу владу і відповідають перед Національними Зборами і Президентом;

в) Президент стоїть не на чолі Кабінету Міністрів, а понад ним. Він не несе політичної відповідальності за Кабінет Міністрів, інакше вотум недовір'я Національних Зборів Кабінетові Міністрів був би рівночасно вотумом недовір'я Президентові. Останнє є недопустимим, бо Президента вибирає народ.

7. Для забезпечення багатопартійности й політичного плюралізму, Кабінет Міністрів мусить творити парляментарна більшість Палати Послів. Представники політичних сил, які опиняться в меншості, виконують ролі конструктивної опозиції.

8. Доцільно було б ліквідувати адміністративну одиницю «район». Органами самоуправління були б лише волосні (відповідне число сіл), міські та обласні (земельні) Ради і їхні виконавчі органи.

9. Необхідно було б впровадити між VI і VII розділами проекту додатковий розділ «Держава і Церква».

У цьому розділі слід розробити статті, які повинні базуватись на наступних засадах:

а) Церква і Держава — це два залежні сектори єдиного організму, які повинні якнайтісніше співпрацювати і допомагати один одному.

Держава забезпечує всі умови для вільного розвитку Церкви та релігійних організацій;

б) враховуючи особливу ролі християнської релігії і Церкви в житті української нації, Українська Держава сприяє патріяршому завершенню Церков;

в) в Україні, попри свободу для християнських віровизнань, забезпечується повна свобода для інших віровизнань і культів;

г) воююче безбожництво, як і діяльність груп, що розкладають Церкву і Державу, заборонені;

г) Церква, як правна одиниця (особа) в державі, має право розпоряджатись власністю, нерухомим і рухомим майном у межах, регульованих Законом.

10. Без ґрунтового доопрацювання теперішній проект не може бути прийнятий як Конституція України.

На основі цих загальних висновків Секретаріат Конференції Українських Націоналістів випрацював конкретні зауваги і поправки, які пересилаємо в додатку з надією, що ви зволите взяти їх до уваги при переробці проекту нової Конституції України.

Київ, 7 жовтня 1992 р.

Із належною пошаною і національним привітом

СЛАВА УКРАЇНІ!

За Секретаріат Конференції Українських Націоналістів,

Слава Стецько
Голова

ЗМІНИ І ДОПОВНЕННЯ ДО ПРОЄКТУ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Понижче друкуємо текст змін і доповнень до проєкту Конституції України, що були подані Секретаріатом Конференції Українських Націоналістів до Комісії Верховної Ради України по розробці нової Конституції України:

Преамбула

Волею українського народу, в час важливих історичних перетворень кінця ХХ століття, зібрані на Конституційних Національних Зборах, ми, законно обрані народні представники, приймаємо основний Закон України. Таким чином українська нація здійснює своє право на самовизначення.

Схвалюючи Основний Закон України, Національні Збори опираються на державні традиції, що мають своє коріння в державі Антів; у княжій державі — Київській Русі, з її кодексом законів «Руська Правда»; у Галицько-Волинській державі; у Запорізькій Січовій гетьманській та козацькій державі з її першою в Європі демократичною конституцією гетьмана Пилипа Орлика; в Українській Народній Республіці, з Актом 22 січня 1918-1919 рр.; у Гетьманській державі, у Західно-Українській Народній Республіці, у державі Карпатська Україна; у відновленій Актом 30 червня 1941 року державі, яка була скріплена боротьбою ОУН-УПА та маніфестом УТВР у липні 1944 року; в Українській Державі, що була проголошена у недалекому минулому, 24 серпня 1991 року, і підтверджена Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року.

У творення Основного Закону України покладений принцип визнання свобод і природного права людини, як найбільшої соціальної цінності, для якої Українська Держава має створити життєві умови, гідні людини, прагнути до гармонізації соціального життя, замість боротьби кляс, розбудовувати і розвивати громадянське суспільство із соціально-ринковою економікою, а зокрема із повнотою духового розвитку нації, всього громадянського суспільства, дбаючи про обороноздатність України.

Передаючи цей Основний Закон для втілення в життя нації та держави, що є її найвищою політичною формою і гарантом свобод, всебічної розбудови та росту, а також безпеки в укладі міжнародних сил у сучасному й майбутньому, Національні Збори виконують священні заповіді попередніх поколінь, що гинули у боротьбі за державність України, щоб вічно жив народ у своїй незалежній Українській Державі.

Загальні засади конституційного ладу

Стаття 1. (повинно бути) Україна є унітарною, демократичною, правовою державою.

Стаття 2. (у другому відступі повинно бути) Державна влада відповідальна перед людиною і суспільством за свою діяльність.

Стаття 3. (додати на кінці) Державна мова — українська.

Стаття 5. (випустити останні два відступи).

Стаття 6. (нове формулювання). Суспільне життя в Україні базується на засадах політичного й ідеологічного плюралізму, як також на засадах соціальної ринкової економіки.

Розділ 1

Стаття 11. (нове формулювання). Перелік прав і свобод людини та громадянства, закріплений цією Конституцією, є в повній відповідності з Деклярацією Прав людини, прийнятою Об'єднаними Націями 10.12.1948 р., і є основою для всіх свобод.

Стаття 13. (випустити перший і останній відступи).

Глава 2

Стаття 13. (доповнити другу фразу). Громадянин України не може одночасно мати громадянства іншої держави, за винятком випадків, передбачених законом про громадянство України.

Глава 3

Стаття 28. (скреслити фразу). Кожний має право здійснювати релігійне або атеїстичне виховання та освіту своїх дітей.

Глава 4

Стаття 42. (додати до відступу) «забороняється страйк» лікарняно-медичного персоналу, учительських кадрів і пожежників. (Для тих категорій мають бути створені «узгоджувальні комісії», котрі вирішуватимуть про умови праці, зарплатню).

Стаття 44. (замінити перший відступ) Держава та органи місцевого самоврядування сприяють задоволенню ділових потреб громадян.

Стаття 47. (замінити перший відступ) Держава стремить до досягнення й утримання екологічно-безпечного для життя і здоров'я навколишнього середовища, а також не допускає виробництва і розповсюдження небезпечних продуктів харчування і предметів повсякденного побуту.

Глава 6

Стаття 60. (додати до першого відступу) Віддавати пошану державному гербові, прапорові і славному України.

Розділ II

Глава 7. Стаття 64. (нове формулювання) Держава сприяє розвитку громадського суспільства і спрямовує свою діяльність на забезпечення соціальної справедливості.

Стаття 65. (скреслити першу фразу)

Глава 8

Стаття 66. (скреслити останню фразу)

Стаття 67. (скреслити «тваринний світ»)

Стаття 74. (замінити текст першого відступу) Держава гарантує свободу підприємництва, договорів і сумлінної конкуренції, створює пригожі економічні передумови розвитку підприємств, використовуючи при цьому механізм економічної і податкової політики.

Розділ III

Стаття 104. Україна є унітарною державою. Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності і цілісності державної території.

Стаття 105. Територія України ділиться на землі, райони, міста, селища і села.

Стаття 106. Автономною складовою частиною є Республіка Крим. Статус і повноваження Республіки Крим регулюються окремим Конституційним законом.

Республіка Крим самостійно вирішує питання, віднесені до її відання Конституцією та законами України.

Законодавство України, прийняті на межах її повноважень, є обов'язковими для виконання на території Республіки Крим.

Стаття 107. Не допускається укладання органами місцевого і регіонального самоврядування та органами Республіки Крим будь-яких політичних договорів і союзів.

Глава 19

Стаття 128.

Палата Сенаторів складається з двох категорій членів:

- а) територіального представництва;
- б) представництва громадських і релігійних всеукраїнських структур.

Сенатори територіального представництва обираються по одномандатних округах реченням на п'ять років на основі рівного представництва — по 5 сенаторів від кожної землі, Автономної Республіки Крим і міста Києва — разом 135 сенаторів.

Сенатори від громадських організацій і релігійних інституцій призначаються інституціями всеукраїнського масштабу. Один кандидат від інституції. Дана інституція має мати всеукраїнський масштаб діяльності, бути суспільно-корисною і визнаною як така Палатою Сенаторів територіального вибору. Таких інституцій релігійного, культурного, наукового і професійного характеру не може бути більше як 40. Число всіх сенаторів — 175. Сенатором може бути громадянин України, який має право голосу, не молодший, як 35 років на день виборів і проживає на території України (згідно в осідку інституції), має вищу освіту.

В. Законодавчий процес

Стаття 156. (додати) Право законодавчої ініціативи належить народу України через послів і сенаторів.

Стаття 157. Винятково, законодавча ініціатива надається окремим суспільним групам, у числі не менше 300 тисяч осіб, що мають права виборців. Законопроект про зміни та доповнення в Конституції вимагає 2 мільйони підписів осіб із правом виборців, якщо він є з ініціативи не членів Національних Зборів.

Стаття 167. (замінити в першому абзаці) «Державною казною» на «Державною скарбницею».

Стаття 168. (у шостому абзаці скреслити) «без дозволу Національних Зборів».

Стаття 170. (замість «Президент» — «Прем'єр-Міністр»).

Стаття 171. (замінити другий абзац) Діяльність Національного Банку регулюється окремим законодавством.

Стаття 174. (замінити в першому абзаці) замість «строком на 5 років» — реченням на 3 парламентарні каденції, причому одну третину складу ДКК замінюється кожної каденції новими членами.

Глава 20

Стаття 178. (точки 6 і 7 віднести до компетенції Прем'єр-Міністра).

Стаття 191. (додати до другого абзацу) Перед Національними Зборами Прем'єр-Міністр є відповідальним і підзвітним за виконання державного бюджету і за стан економіки України.

Стаття 195. Місцевими органами державної виконавчої влади є земельні та районні державні адміністрації.

Стаття 196. Земельні та районні державні адміністрації у межах своїх повноважень забезпечують виконання Конституції України, її законів, указів Президента, інших актів законодавчої і виконавчої влади, дотримання правопорядку, захист прав і свобод громадян, здійснюють нагляд за законністю діяльності підприємств, установ і організацій, органів місцевого і регіонального самоврядування, а також координують діяльність місцевих державних органів, які безпосередньо підпорядковані міністерствам та іншим центральним відомствам, здійснюють інші функції державного управління відповідною територією.

Земельні (обласні) та районні державні адміністрації не мають права вирішувати питання, що не належать до їхнього відання.

Стаття 197. Земельні (обласні) та районні державні адміністрації очолюють голови, які здійснюють свої повноваження на засадах одноосібності і персональної відповідальності. Голова земельної (обласної) державної адміністрації призначається і звільнюється з посади Президентом України.

Голова районної державної адміністрації призначається і звільнюється з посади головою земельної адміністрації з наступним затвердженням Президентом України.

Стаття 198. Голови земельних державних адміністрацій, керівники їх служб не можуть бути народними депутатами України та депутатами місцевих Рад народних депутатів, займати керівні посади в

інших державних, господарських, громадських органах та організаціях, займатися підприємницькою і комерційною діяльністю.

Стаття 199. Структура, повноваження, порядок діяльності та джерела фінансування земельних і районних державних адміністрацій визначаються Конституцією.

Розділ VI

Стаття 224. Місцеве самоврядування здійснюється населенням міст і сіл (територіальними громадами) безпосередньо або через обрані ним органи. Органами місцевого самоврядування є міські, селищні, сільські Ради чи інші обрані населенням і утворені в установленому законом порядку, органи.

Міські, селищні та сільські Ради народних депутатів наділяються власною компетенцією, яка не може бути змінена інакше, як законом або договором. У межах своєї компетенції органи місцевого самоврядування діють самостійно.

Стаття 225. Міські, селищні та сільські Ради складаються із радників, які обираються реченцем на 4 роки.

Радники є відповідальними за певну сферу самоврядування відповідної територіальної громади.

Голова відповідної територіальної громади обирається безпосередньо виборцями, і може одночасно очолювати міську, селищну і сільську Ради.

Стаття 226. Міські, селищні, сільські Ради для здійснення своїх повноважень можуть утворювати необхідні виконавчі органи.

Стаття 227. Міські, селищні, сільські Ради у межах власних повноважень самостійно розподіляють прибутки своїх бюджетів, встановлюють передбачені Законом місцеві податки і збори, розпоряджаються і визначають порядок управління комунальною власністю, вирішують інші питання, що впливають із конкретних потреб відповідної територіальної громади.

Відносини місцевих Рад із підприємствами та іншими організаціями й особами, майно яких не належить до комунальної власності, будується на податковій і договірній основі.

У порядку і в межах, встановлених Законом, органи місцевого самоврядування можуть здійснювати делеговані їм повноваження державної адміністрації.

Стаття 228. Регіональне самоврядування здійснюється у межах областей і районів на засадах розподілу функцій і повноважень представницькими та виконавчими органами.

Стаття 229. Земельні та районні Ради є представницькими органами регіонального самоврядування. Земельні та районні Ради складаються із радників, які обираються виборцями земель і районів на 5 років.

Варіант: Радники земельних та районних Рад обираються реченцем на 5 років міськими, селищними та сільськими Радами.

Стаття 230. Очолює земельну, районну Раду її голова. Голови

земельних і районних Рад обираються Радами із числа радників на реченець повноважень Рад. Голови земельних і районних Рад організовують роботу Рад, їхніх органів і радників, представляють Ради у відносинах із державними органами, об'єднаннями громадян, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і громадянами, а також у зовнішніх відносинах.

Стаття 231. Земельні та районні Ради здійснюють нормотворчу, організаційну, контролюючу, координаційну та іншу діяльність у сферах і межах впливу, визначених Конституцією.

Стаття 232. Виконавчими органами регіонального самоврядування є земельні та районні управи. Структуру і порядок формування земельних і районних управ визначають відповідні Ради в межах свого бюджету. Земельні та районні управи підзвітні відповідним земельним і районним Радам та зверхнім органам виконавчої влади в межах її компетенції. Земельна, районна управа подає Раді на затвердження програму своєї діяльності на період повноважень.

Стаття 233. Очолює земельну, районну управу її голова. Голови земельних і районних управ обираються відповідними Радами на реченець повноважень Рад.

Стаття 234. Органи місцевого і регіонального самоврядування приймають акти, які не повинні суперечити Конституції, законам України, іншим актам законодавчої і виконавчої влад, і є обов'язковими для виконання на відповідній території.

Акти органів місцевого і регіонального самоврядування, які порушують Конституцію, закони України чи інші правові акти, припиняються головою земельної державної адміністрації або головою земельної управи до прийняття рішення відповідним судом.

Стаття 235. Повноваження органів місцевого і регіонального самоврядування можуть бути припинені дореченцево. Порядок дореченцевого припинення повноважень органів місцевого і регіонального самоврядування визначається законом. Голова земельної управи може звертатись до Національних Зборів із пропозицією розпуску відповідної Ради в разі порушень Радою Конституції. Рада може висловити недовіру управі або усунути з посади голову управи.

Стаття 236. Статус міста Києва визначається законом України про столичний округ.

Стаття 255. (замінити «національним» на «державним», бо національних свят може бути більше).

Микола ШАТИЛОВ

ПІД ЧЕРВОНИМ ПЛАЩЕМ САТАНИ, АБО ПОВЕРНЕННЯ ДОКТОРА

*Не гадаю, щоб так легко було розвалити імперіялістичну Росію,
але вона буде знищена.*

Дмитро Донцов

Все розраховане. Боїв не оминути.

Свєген Маланюк

Прізвище його видавалося мені псевдонімом, а сам він — бандерівцем, псевда з якими зросталися міцніше за батьківські імена.

Донцов... і вбачався чорноводий межі вовчанських лісів Донець, що поволі світлішав у південній своїй течії, де починали відбиватися у ньому білі бескиди.

Прізвище — а може, псевдо? — набувало контрастного чорно-білого забарвлення. «Або-або», — як суто по-донцовськи назвав свою нещодавню книжку запальний Роман Зварич.

А все ж відбувалося давно, коли за книжку Донцова могли відмотати пристойний строк, коли нізвідки було довідатись, хто він і що він... І видавався він неодмінно краєнином, виходцем із Слобожанщини, що в ній порядкував колись владний і богомольний харківський полковник Григорій Донець.

А він — з черешневого містечка, яка назавше запам'яталося мені сивим сплавом, коли шаленіла вода на мелітопольській бруківці, коли «двірники» не встигали змахувати з лобового скла дощові бульби, коли несподівано знайшовся затишний готель, а в ньому — ще більш несподівано — прекрасна жінка, кохав яку дівчинкою. Донцов залишився в мені із першим коханням. Перебільшення? Можливо, і так, але — невелике.

У Мелітополі тепер вшановують Дмитра Донцова. Не забаряться і з пам'ятником. Не люблю на хватку встановлених пам'ятників українським героям. Потрібні й відповідають, сказати б, моментові, але — не люблю. Може, тому, що зринає згадка про перші більшовицькі декрети — увічнити, увічнити, увічнити... Немов і самі не вірили, що вони надовго. А влада людей, вихованих Донцовим, вона — на століття.

Пам'ятником Донцову — вся Україна.

Донцов вертається, і здається, що з останнім саморуч написаним рядком повернеться остаточно. Але ні, він вертатиметься вічно, бо вічним є український націоналізм.

* * *

«Чи не час вам уже здихати? Уже ж нічого не просвічує вам у житті, жодної надії», — і, конаючи смертю скаженого пса, певне ж не вимовився катівських порад, бо й сконав — Ярославом Галаном.

А приречені жили ще довго. Жили надією повернення. Поет і філософ, ученик і вчитель. Євген Маланюк і Дмитро Донцов.

Ось вони повертаються.

Повернення завсіди не є легким, а в приречених — іще й варівке, бо є по суті воскресінням з мертвих.

Хіба ж не живцем — в оспівані шістдесяті! — бажанівська похоронна команда запроторювала в енциклопедичний могильник «українського буржуазного націоналіста, контрреволюціонера й активного гітлерівця»?

Дмитра Донцова.

Хіба, підбгавши докторські мантиї, не спаскудили вже ось-ось київські історико-літературні мародери Л. Новиченко та П. Довгало гробок «українського ніцшеанця, пропагандиста фашистських ідей й злісного ворога Радянської країни»?

Дмитра Донцова.

Отож, поява його не тільки в сучасності, але й *сучасником* більшості здається не логічною закономірністю, а — воскресінням, актом чудодійним, який вимагає належного ставлення. Побожна споглядальність із обов'язковою невідворотністю перетече у пересічне обожнювання, й мінливе лице мислителя дедалі виразніше набиратиме застиглих рис іконного виду.

Можуть сказати, що іконофілію провокує донцовська — з її суворою аскетичністю і пророцькою непоступливістю — спадщина; можуть сказати, що месіянство не чуже й людській природі Доктора, як величав Євген Маланюк свого старшого друга.

Певна річ, Донцов був і зостається «бронзовою постаттю», але він ніколи не спокушався (протилежне твердили й іще доводилимуть недоколихані соціалісти а'ля Винниченко) лаврами пророка. По правді, є в нього вивершений на початку двадцятих, коли Доктор був у віці Христа, твір біблійної значущості — «Націоналізм». Далі, бодай втаємничено претендуючи на понадлюдську місію, можна — ба й навіть слід було — замовкнути.

А Донцов же писав — ні, проповідував! — іще понад чотири десятиліття.

Донцов ліпше за всіх — і, можливо, тому що *творив* націоналізм! — усвідомлював: Україна відторгатиме будь-яких пророків, бо вже породила Тараса Шевченка: «... як тоді, так і тепер, стоїть він перед нами — *над нами!* — невгнутий і неприступний, як Єремія на розпутьях велелюдних. Сам один з Заповітом своєї великої ненависти і своєї великої любови».

Пов'язана з воскресінням ідеалізація й мітологізація Донцова — процес і сам по собі підступний, а ще більше — тим, що владно

динамічне, життєдайно нуртує вчення українського націоналізму може поиматися плівкою схоластики. До того ж негативні вияви згаданого процесу посилюватимуться, коли у своєму повертанні Донцов і надалі випереджатиме Степана Бандеру, Петра Полтаву, Євгена Маланюка, Ярослава Стецька, які, наслідуючи Доктора, розвинули і вивели на нинішню лінію вогню український націоналізм. З цього гостра льокальна небезпека вбачається мені в недооцінці теоретичних розвідок Ярослава Стецька, чиї останні праці входили в пряму дотичність із горбачовською «перебудовою».

Тим часом з гіркотою спостерігаєш, як у нашій спільній посткомуністичній уяві, в уяві «маломістечкового міщуха, що не зносить ні гострої думки, ні твердого почуття», Донцов постає догмою. Причому догматизується не глибинне в донцовському мисленні, а поверхове — публіцистична шкаралупа і фейлетонне лушпиння. Інакше не могло бути, бо «маломістечковий міщух» перетворився на *великоукраїнського міщуха*, який так само не наділений ані гострою думкою, ані твердим почуттям, але який самовпевнено (з нього ж бо починається історія націоналізму!) вважає, що, створивши ікону, він уже прислужився святій справі.

О, проклята большевицька звичка! Дайте! Виригніть — а дайте! Не «генія людства», так — національного пророка, не «вірного лєнінця», так — націоналістичного апостола. . .

Урвалося! Не ймуть віри і канючать далі.

Не був Дмитро Донцов апостолом, панове післясерпневі націоналісти!

Він зійшов і в могилу, не виходячи з бою.

Винниченко усім вклав у вуха, що Доктор марнував життя по кав'ярнях. Справжні ж «патріоти» — а він іже з ними — важили життям у палаючій Україні. Начебто справедливо. Проте історія доводить, що, й сидючи у кав'ярні, одні поводяться по-вояцькому, а інші зберігають і на війні весь комплекс цивільної особи з прикметами її псевдочеснотами.

Донцов гаразд володів прийомами близького бою — аж до рукопашної, а з усіх видів пошуку перевагу надавав розвідці боем. Большевики, як і нацисти, мали пристрасть до пишних висловів: «невидимий фронт»! Дуже можливо, що на тому фронті Доктор і не чував пострілів: брязкали ложечки у віденських кав'ярнях і торонтських барах. Але всюди були бої — криваві, виснажливі, безкінечні. . . А тому кожна його стаття написана не з євангельською всеосяжністю, а зі штабною точністю і призначена не пасивним виконавцям, які «не мали в собі нічого з абстрактних чеснот *шляхетного* створіння», а — інтерпретаторам бойових наказів, що ними є «люди шляхетної породи, люди змагу».

Порода винищена — нема чого і сперечатися.

Сказати, що Донцова їм, а не котрим *подарували* большевики — міщухи не повірять і образяться. Даремно, бо у кривавій мос-

ковській веремії вигибла українська національна еліта, єдина, яка лише й могла проїнятися «духом нашої давнини», щоб наснажувати ним усі верстви української людности.

У ланцюзі національної свідомости силою — і не без потайної думки — було вилучено найважливішу передатну ланку, аби прийдешні покоління — і ось вони прийшли! — не мали змоги *продуктивно* сприймати надбання української націоналістичної філософії. Завбачливий москаль наперед визначав її спрощене витлумачення спадкоємцями бездуховости, заздалегідь під'юджував їх на агресивні крайнощі, що вповні відповідало б московсько-большевицькій злюмпенізованій психології.

Не наполягатиму, що диявольська передбачливість була свідомою. Скоріш вона характеризувалася високим ступенем інтуїтивного самозахисту, що в добу вірогідного занепаду властивий примітивним суспільним формаціям.

Одна з можливих крайнощів полягає в тому, що сьогоднішні відкривачі Донцова зіштовхують в егоїстичному прагненні абсолютизації українського націоналізму донцовство із бандерівщиною. Зіштовхують, закидаючи останній політичну поміркованість внаслідок непослідовного просування лябіринтами донцовської думки, внаслідок неповної адекватности оунівської програми постулатам корифея українського націоналізму.

Не знаю, чи свідомі вони того, що повторюють старе партійно-кагебестської пропаганди, яка понад півстоліття вважає бандерівців виплодком докторової лябораторії, а світоглядні бандерівські засади — сліпо скопійованими з докторових доктрин. Проте знаю, що зумисне не пам'ятають нагадувань чесних істориків: Донцов не був ідеологом навіть і добандерівської ОУН.

Петро Мірчук пише, що наприкінці двадцятих років Володимир Мартинець «мав зустрітися особисто з д-ром Дмитром Донцовим з метою приєднати його до співпраці з ПУН-ом і майбутньою організацією українських націоналістів. Така зустріч і вичерпні розмови на цю тему відбулися, проте В. Мартинець не лише не приєднав д-ра Д. Донцова до співпраці, а навпаки — зразив цього останнього через свою прикру вдачу, задиркуватість і нетактовність».

Нема аж ніяких підстав сумніватися у правдивості наведеного епізоду і в об'єктивності автора. Але ж відомі й інші епізоди, коли і в людей зовсім не прикрої вдачі переговори з Доктором зводились нанівець. Причина — у вдачі самого Донцова, яка, звично асоціюючись із творчістю, а не життєвими його перипетіями, величалась постаттю клясично авторитарної особи.

Такою Донцов не був.

Але збагнути, що «не був», можна лише з відстані, коли історія з обережністю і поступовістю милосердної сестри, немов присохлий бинт, відокремлює особисте від неособистого, коли зупиняється там, де відокремити неможливо. У випадкові з Донцовим — на сторін-

ках, просочених духом *лицарського* служіння Україні, бо й сам він як людина був *лицарської* вдачі.

Вона не дозволяла приставати на почесні пропозиції, вона змушувала нехтувати — як здавалося в наближенні сучасникам — політичним лідерством, бо Дмитро Донцов знав те, про що, можливо, не здогадувалися і найобізнаніші: він — не політик, він — поет «філософії мілітанс» і філософ «поезії вогняних меж». Не месія, не апостол, не вождь, не лідер. Маланюкове влучне *Доктор* увібрало все — і епохальну велич, і геніальну обмеженість.

Загальновідомо і не одним уже поколінням перевірено, що стихія донцовського мислення закручувала у вирах своїх парадоксів навіть і обачливо приготованих до спротиву, а не приготованих, пасивних — нівелювала, позбавляючи найменших ознак індивідуальності. Донцов спокушав і спокушає позірною простотою поетично філософських висновків. Спокуса стає незборимою, коли ви починаєте проймається донцовською ідеєю лицарства. Здається, що, просто погортавши хоч і «Великий бенкет», ви уподібнюєтесь до степового лицаря, а справді ж є «степовим волом», визнати свою приналежність до яких мало хто наважується.

Покажіть мені в нинішній Україні хоча б одного, хоча б «лицаря на час»! О, яка жахлива омана!

Самозване лицарство, комплекс якого викликає докторове навіювання, спотворює зміст українського націоналізму, зводячи його високогуманну ідею до її протилежності, а саме таку закомплексованість здибуємо зараз у молодих українських фашистів.

Заведено, ані їм, ані їхнім варіантним спільникам не спадає, здається, на думку, що праці Донцова завжди було призначено українській духовій еліті, за посередництва якої й відбувалося спілкування нації з націоналізмом. Так, Донцов був свідком стерилізації українських інтелігентів, свідком загибелі хліборобської аристократії в голодоморі, але він не міг — навіть уже із п'ятдесятих років — визначити межу морально-психічного звиродніння, за якою опиниться без жодного посередника, а ім'я його буде приступним для найганебніших спекуляцій.

З вороттям Доктора і пов'язаний феномен його конструктивного прочитання, яке залежить від того, чи обізнаний український патріот із філософськими надбаннями докторових послідовників, але послідовників — лицарів, що спромоглися заборонити багато що в донцовській спадщині й від самого Донцова, зуміли в лицарській чистоті й незайманості донести до наших днів ідею українського націоналізму.

* * *

Харківський університет приймав колишнього харківця — професора Юрія Шевельова. Дешеві барменські посмішки не заважали поважним докторам і доцентам. Пам'ятав їх комсомольськими

активістами і большевицькими функціонерами. Пам'ятав, що їх наукова кар'єра була продовженням кар'єри партійної. Пам'ятав і посмішки, з якими вони зустрічали секретаря обкому Івана Маслова, і, скажи він «фас!», пошматували б із ревністю службових кобелів «гітлерівського вислужника» — Юрія Шевельова.

Господи, що за кафкіянські часи!

Знайомо советська атмосфера панувала в університетській аудиторії. А втім, було в ній і щось незвичне. «Щось» — був сам професор, який після піввікової відсутності поведився в отій атмосфері на диво природно. Він тактовно згадував голодні двадцять, відзначав успіхи українізації, легесенько торкався тридцятих і зовсім обминав — сорокові... А може, він не працював у харківській проницькій газеті? А може, не його журнал німці видавали для вивезених українців? Професор звертався до аудиторії, але догоджав свинцевою президії. Під її поглядами слухачі не наважувалися зайвими запитаннями дратувати гостя, якого приймали за обкомівським протоколом.

Здається, протокол професора влаштував.

Не порушували його і вибрики харківського поета і скандаліста, дисидента і політ'язня, «націоналіста» і «бандерівця», що його і в'язниці не позбавила совдепівської звички пхатися поперед батька в пекло.

Обкомівський протокол поламав завоїстий парубічко, який, взявши професора за барки, запитав, чому він у своїх писаннях із насолодою батькував Донцова.

Пролунало «Донцов» — і перевтілилися доктори і доценти. Так привітний бармен суворішає, коли за стойкою з'являється заброда.

Юрій Шевельов звинуватив Донцова у перекрученні цитованих авторів, а потім запропонував перевірити. Кому він це казав? Хлопчакам, яких советська школа заледве українській навчає, а не те що французькій чи еспанській. І хто це казав? Професор зі світовим ім'ям, що вдався до дитячої аргументації, аби тільки не починати діалог. Донцов же!

Можливо, знов я перебільшую, але — не дуже.

* * *

«Візьмім число одиниць якоїсь зоологічної породи, наприклад коня. Навіть коли не зважатимемо на їх утилітарну вартість, можемо розставити їх по різних щаблях драбини, в якій кожна одиниця на вищому щаблі досконаліше здійснює укрітї можливості своєї породи, аніж та, що знаходиться на нижчому щаблі».

Хозе Ортега-і-Гассет полюбляв коней, а Дмитро Донцов у своїх посиленнях полюбляв спиратися на авторитет еспанського націоналіста. Поручуся найприскіпливішим професорам за смислову бездоганність ортегівського висновку. Поручуся не знанням еспанської, а — чередою днів, перебутих у спілкуванні з кінями, днів, з

яких і впливає споріднений із наведеним висновок клясичного кіннотника: щоб любити коня, не обов'язково їздити на ньому, досить — вдивлятися і думати про нього.

Далебі, такий підхід до права власності завше матиме своїх воївоначих і особисто зацікавлених у спростуванні його опонентів. Донцов не жив в Україні, але невідступно спостерігав, як вона «корчиться в болях і муці», щомиті замислювався її подальшою долею. Для неминучих опонентів усе те — ніщо, бо, продовжуючи кіннотницькі асоціації, *вони були «в сідлі»*. Вони воліють не пам'ятати, забути, яким чином утрималися, і «з висоти сідла» поцінують тих, що втримуватися не побажали.

Саме «з висоти сідла» написано книжку новоспеченого лавреата і президентського радника, члена-кореспондента і директора інституту літератури, одно слово, Миколи Жулинського — «Із забуття — в безсмертя», що зажила авторові слави ліквідатора «білих плям». Про мене — так зовсім не ліквідатора, бо в нього і Богдан Лепкий осуджує «намагання (?) українських націоналістів (??) іти на зговір (???) із гітлерівською Німеччиною». А що ж він скаже про Донцова, який слідом за Адамом Міцкевичем закликав: «Змийте перше плями крові Авеля на руках ваших. . .»?! А Миколі Жулинському, як і «всій президентській раті», є що змивати!

Ні-ні, хоч і мудрий по-сковородинівськи Донцов, але втрапить таки й він у лабеті жулинських і кондуфорів, бо — демократія. . . Лапає ж Юрко Барабаш — «московська грязь» і брежнєвський лакиза — сніжні сторінки Василя Барки, не змивши, не витерши. . .

«. . . плями крові Авеля на руках ваших».

А вони — про «білі плями»!

Запевняю, що таких не існує в українському красному письменстві. Їх вигадують для власного ситого існування жулинські, дончики, бреховецькі, пахльовські, барабаші. Вигадують, бо, не за свої гроші повештавшись закордонами, знають краще за сільських учительок, що *там* усе досліджено, усе прокоментовано, ніщо не забуто. Та ще й таких велетнів, як Донцов!

Апаратні академіки й кулуарні доктори з навичками ексгуматорів поки що не заходилися навколо Донцова, бо підступатися й досі боязко: Доктор наганяв холоду на всіх — від Керенського до Горбачова, від Грушевського до Кравчука. Донцовську спадщину можна порівняти з легендарною рукою Сірка, що її — відрубану й висушену — запорізькі лицарі, залякуючи ворогів, здимали в атаках.

Проте, неолібералізм доведеться подолати страх, аби продовжувався розпочатий їхніми попередниками й не доведений до кінця процес деконсолідації українства, брутально штучного розмежування на «наших» і «не наших», де належно препарований Донцов нараз може стати вирішною картою в черговому, тепер уже жовто-блакитному, але шахрайськи-большевицькому пасьянсі.

Донцов знадобиться їм і з метою більш вузькою, але не менш

вагомою: аби не допустити можливого об'єднання певних прошарків української еміграції, зокрема — ліберально-демократичних з революційно-націоналістичними, бо в останніх можновладні неоліберальні справедливо вбачають своїх могильщиків, законних спадкоємців «сіркової руки».

Донцов — для всіх Донцов. З якого боку лише подивитися. . .

Обдивляються і знайдуть те, що потрібно їм. Певна річ, й чисто орвелівські структури, якими є академічні інститути — історії, літератури, мовознавства, за нових обставин не побольшевичать — і кого! — Донцова. Але відшукати в ньому щось загальнолюдське, а щось і прокомуністичне, щось інтернаціональне, а щось і промосковське, найголовніше ж — протибандерівське вони намагати-муться і в намаганнях своїх не будуть невдатниками.

Чи можливе таке? А чому б ні! Подивіться на московських неоліберальників: самодержавець Микола Другий — з іміджем російського демократа. Сучасну Московщину спостерігаємо очима винозорого Доктора: «Національний більшовизм, чи краще — збільшевізований націоналізм? Це буде щось страшніше за царат і його чорну сотню. Це буде дика реакція побитого, обуреного у своїх снах про панування над світом, переляканого втратою «окраїн», російського народу. . .».

Українські ж нео- і просто більшовики — хоч би які закінчення мали їхні прізвиська — завжди належали до народу московського. І в своїй «дикій реакції» вони так само все можуть. . .

Донцов приходить до нас сучасником не тільки тому, що вдивлявся в дев'яності роки *нашим поглядом*, але ще й тому, що протягом вигнанських десятиліть — вдивлявся *поглядом хазяйським*. Так і не наділила його чужина гостьовим синдромом, на який недужає українська еміграція, так і не спромігся він, торонтський українець, відчути свою вторинність щодо українця харківського чи полтавського. А тому важко уявити, щоб Доктор дозволив дивитися на себе «з висоти сидла», як дозволяють плав'юки і дорожинські, гунчаки і шевельови.

Утративши батьківщину в просторі, українські вигнанці зберігали її, за словами Донцова, в душі: автохтонні ж українці, зберігши Україну в просторі, непомітно втратили її в душі.

Тож у низці парадоксів новітньої української історії маємо ще один, коли чужинський українець виявляється автохтоннішим за аборигена, коли на ділі українським громадянином виявляється людина, позбавлена громадянства.

Люди, не зачеплені гостьовим синдромом, як правило, пройшли донцовський вишкіл. Вони почуваються господарями на українській землі, не вдовольняються ролею спостерігачів, хоч як її накидають здемократизовані більшовики і збільшевичені демократи. Вони прагнуть активно аж до неприйняття існуючих владних структур прислужитися українській державності, бо почуваються госпо-

дарями за правом крові. Не лише — умовно-абстрактної, до якої апелював Донцов, а — солоної і теплої, що її донедавна, бо п'ятдесяті для історії — вчора, невтомно всотувала українська земля.

У поєднанні двох понять *крові* — філософському та біологічному — закладено смисл безперечно однієї з найдосконаліших донцовських концепцій, не помітивши яку, Україна не добудеться «завороженої і приспаної знахарями душі нації».

Прочитати Донцова в контексті сучасності здатна вельми обмежена кількість людей, але єдино вони здатні прискорити невтрализацію «завороженості і приспаності». Англійський полковник Роберт Гаммонд перед лицем свого зверхника Олівера Кромвелля заперечував право «невеличкої меншості накидати своє «вірую» більшості», на що лорд-протектор відповідав: «Стережіться людей і глядіть на Бога». На жаль, в нашої нації надмір гаммондів і нестача кромвеллів.

Великий англієць не зажив популярності в українській історичній науці, бо надто промовисті — не на користь большевиків — виникали б паралелі. Сучасник Богдана Хмельницького і певною мірою його політичний однодумець, чия зацікавленість подіями української визвольної війни добре відома, в ретроспективі він являв би собою на диво яскравий приклад того, якої особи вимагала українська державність, щоб вдержатися і не занепасти.

З Донцовим і через Донцова приходитимуть до нас не тільки незнані або погано знані герої, але й ті, що видаються, як Шевченко, відомими до останнього гудзика на сюртуці. Так, і Шевченко. . . Бо без осмислення, а не звичного і московським поневолювачем заохочуваного приплакування його віршів ніхто не має права претендувати на знання Донцова, який був кристалічним породженням перенасиченої шевченківською любов'ю і шевченківською ненавистю шевченківської поезії.

З поверненням Доктора — а це явище ширше за повернення Донцова — «боїв не оминати», бо над нашою і не своєю землею, хоча і збляклий, хоча і пошарпаний, але по-старому в'ється червоний плащ Сатани.

Іван БІЛАС

кандидат юридичних наук,
докторант Академії МВС

ОРГАНИ НКВД-НКГБ-МГБ І ТРАГЕДІЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

(Історико-правові і суспільно-політичні аспекти втручання державного механізму в духове життя народу на Україні та його трагічні наслідки і вплив на міжконфесійні відносини сьогодення).

(Продовження, 2)

На друге питання вождя митрополит Сергій відповів, що архиєрейський Собор можна буде зібрати через місяць. Але цей термін явно не задовольняв Сталіна. Адже він хотів остаточно одержавити Церкву у надзвичайно скорочений строк. Тому, засміявшись після відповіді майбутнього патріярха Московського і всія Руси Сергія, Сталін сказав: «А нельзя ли проявить большевистские темпы?»* При цьому, звернувшись до Г. Карпова, поцікавився його міркуваннями щодо большевицьких темпів, якими повинні були скористатись ієрархи РПЦ. Немає сумнівів у тому, що це було риторичне запитання вождя, яке означало його черговий наказ, що виходив «від імени мільйонних мас советського народу». Але цим він ще раз підкреслював, що керівництво РПЦ повністю повинно прийняти большевицьку ідеологію, запродавши душу сатані.

Карпов запевнив Сталіна в тому, що, коли уряд допоможе митрополитові відповідним транспортом для швидшого доставлення єпископату у Москву літаками, то Собор можна було б зібрати і через 3-4 дні. У такі фантастично короткі терміни Церква ще ніколи не збирала і не проводила верховні зібрання. Але сталінська політика була реальністю і після короткого обміну думками зацікавлені сторони досягли домовлености, що архиєрейський Собор збереться у Москві 8 вересня 1943 року⁹.

Очевидно, такий термін був вигідний для обох сторін: для Сталіна Московська Патріярхія повністю ставала «кишеньковою», а Церква перетворювалася в інструмент державного механізму; для митрополита Сергія прискорювався час його «обрання» патріярхом Московським і всія Руси, переведення РПЦ у привілейоване становище в державі і суспільстві. Ієрархи остаточно вирішили для себе, що краще служити земному богові, аніж небесному, до якого так далеко і від якого важко сподіватися на земні блага. А

* «А чи не можна виявити большевицькі темпи?»

земним божеством на той час, як відомо, був тільки «геніальний Йосиф Сталін», до того ж таким його максимально і представляли для своїх мирян ієрархи РПЦ. Адже, ледь ставши на посаду місцеблюстителя, митрополит Алексій Симанський, який невдовзі з подання Сталіна стане і патріархом, запевняв Сталіна в найкращих почуттях до нього, зокрема: «Прошу вас, Глубокочтимый и дорогой Йосиф Виссарионович... верить чувствам глубокой к Вам любви и благодарности, каким одушевлены все, отныне мной руководимые церковные работники»^{*10}.

Він висловлює цілком релігійне ставлення до Сталіна, називаючи його «наш любимый»¹¹, запевняє Сталіна, що «искренние и сердечные» привітання і «горячие пожелания» виходять від «заветных чувств наших к вам»¹², виступає з «горячими молитвенными пожеланиями» Сталінові «благословения Божия и многих лет неизменного руководства нашей великой державой»¹³ і навіть закликає всіх православних російських християн... «вище всього дякувати Бога за те, що Він... поставив на чолі її керівництва вибраного ним геніального Вождя»¹⁴.

Але це все буде пізніше. А поки що у Кремлі продовжувалось христопродавство, торг Церквою і віруючими в обмін на земні блага і владу, владу світську і духовну.

Одним з питань, яке обговорювалося на прийомі в Кремлі, було питання про організацію підготовки кадрів духовенства. Митрополити Сергій і Алексій просили у Сталіна, щоб їм дозволили організувати богословські курси при деяких єпархіях.

Сталін, погодившись з митрополитами, запитав, чому вони ставлять питання тільки про відкриття богословських курсів, адже уряд може дозволити організувати духовну академію і відкриття духовних семінарій у всіх єпархіях, де в цьому є потреба.

Ієрархи РПЦ, які не сподівалися такої «щедрости» з боку вождя, сказали, що у них мало сил для відкриття духовної академії і потрібна відповідна підготовка. При цьому необхідно докорінно змінити організаційну і програмну сторони як семінарій, так і академій, коли Церква буде мати відповідний досвід роботи з богословськими курсами, оскільки приймати у ці заклади осіб молодше 18 років вони вважають недоцільним.

На ці запевнення Сталін відповів: «Ну, как хотите, это дело ваше, а если хотите богословские курсы — начинайте с них, но при этом правительство не будет иметь возражений и против открытия семинарий и академий»^{**15}.

Митрополит Сергій в розмові зі Сталіним підняв питання про

* «Прошу Вас, Високоповажный и дорогой Йосифе Виссарионовичу... верить почуттям глибокої любові і вдячності до Вас, якими сповнені усі віднині керовані мною церковні працівники».

** «Ну, як хочете, справа Ваша, а якщо хочете богословські курси — починайте з них, але при цьому уряд не матиме заперечень і щодо відкриття семінарій і академій».

організацію видання журналу Московської Патріярхії, який би виходив один раз на місяць. Сталін сказав: «Журнал можно и следует организовать»^{*16}.

Після цього митрополити почали запевняти Сталіна про необхідність відкриття церков у цілому ряді епархій, бо про це просять майже всі епархіяльні архиєреї, яким необхідно надати право вести переговори з цих питань з місцевими органами влади. До того ж на території СРСР православні церкви розподілені досить нерівномірно. Сталін відповів, що з боку уряду ніяких перешкод у цьому напрямку не буде.

Митрополит Сергій, осмілившись, поставив перед Сталіним питання про можливість звільнення деяких архиєреїв РПЦ, які перебували на засланні, у таборах і тюрмах, на що вождь відповів: «Представьте такой список, его рассмотрим»^{**17}.

Беручи участь у розмові, митрополит Алексій попросив у Сталіна дозволу спеціально зупинитись на питаннях, які мали важливе відношення до церковної каси, а саме:

— Ієрархи РПЦ вважають за необхідне, щоб було змінено положення про церковне управління і надано право священнослужителям бути членами виконавчого органу церкви, чим вони змогли б прямо впливати на розподілення фінансових надходжень у церковну касу та інші напрямки її діяльності;

— у зв'язку з вищезначеним питанням необхідно епархіям надати право на пряме відрахування деяких грошових сум з церковних кас і кас епархій — в касу центрального церковного апарату для його утримання (Патріярхія, Синод). При цьому митрополит Алексій навіть перед Сталіним приклад, коли інспектор по адміністративному нагляду Ленінградської міської Ради Татаринцева не дозволила робити таких відрахувань.

Сталін, знаючи, що ці колосальні надходження фінансів у касу центрального апарату Московської Патріярхії будуть використовуватися не тільки на потреби Патріярхії, Синоду, особисто ієрархами, а й на потреби держави, — відповів, що уряд проти цього заперечень не має¹⁸.

Митрополит Миколай, втрутившись у розмову, що скоріше всього носила характер змови державних правителів з церковними, а не переговорів, попросив дозволу надання епархіям права мати свої заводи по випуску свічок, оскільки в цей час вони виготовлялись кустарним способом і дорого коштували.

Торквемада ХХ століття, вислухавши всі питання і доводи-прохань митрополитів Сергія, Алексія і Миколая, заявив, що Російська Православна Церква може розраховувати на всебічну підтримку уряду з усіх питань, пов'язаних з її організаційним зміцнен-

* «Журнал можна і слід організувати».

** «Подайте такий список, його розглянемо».

ням і розвитком на території ССРСР, при цьому ніяких перешкод з боку уряду не буде. Звернувшись при цьому до Г. Карпова, він сказав: «Надо обеспечить право архиерея распоряжаться церковными суммами. Не надо делать никаких препятствий к организации семинарий, свечных заводов и других производств при епархиях»^{*19}.

Після цього Сталін, звертаючись до митрополитів, запевнив: «Если нужно сейчас, или если будет нужно в дальнейшем, государство может отпустить соответствующие субсидии церковному центру»^{**20}.

Хоча це докорінно суперечило прийнятому після жовтневого перевороту закону-деклярації про відокремлення держави від Церкви і Церкви від держави (який ніколи не дотримувався державними чинниками), але повністю відповідало реаліям сталінської політики і суспільно-політичній ситуації. Адже під час і після кремлівської зустрічі РПЦ фактично перетворилась у прислужницю державної ідеології, стала одним із її чинників, якому Сталін закономірно і логічно запропонував державну субсидію, знаючи, що ієрархи від цього уже ніколи не відмовляться, перетворившись у його прислужників і славословів.

А вірних слуг і покірних виконавців волі тирана повелителі завжди не залишали поза увагою своєї милости, наділяючи царськими подачками і привілеями. Про це знали і царі, і їх прислужники, знав Сталін і ієрархи РПЦ. Тому, звернувшись до митрополитів Сергія, Алексія і Миколая, Сталін сказав: «Вот мне доложил тов. Карпов, что вы очень плохо живете: тесная квартира, покупаете продукты на рынке, нет у Вас никакого транспорта. Поэтому правительство хотело бы знать, какие есть у Вас нужды и что Вы хотели бы получить от правительства?»^{***21}.

У відповідь на питання Сталіна митрополит Сергій сказав, що він просив би прийняти внесені митрополитом Алексієм пропозиції про надання для Патріярхії приміщення-резиденції колишнього ігуменського корпусу у Новодівичому монастирі. А що стосується забезпечення продуктами харчування, то вони їх купують на базарі, але просив би допомогти транспортом, виділивши автомашину.

Задоволення такого незначного прохання явно не відповідало амбіціям і масштабу діяльності Сталіна-царя, і тому він митрополитові відповів так: «Помещения в Новодевичьем монастыре тов. Карпов посмотрел, и они совершенно неблагоустроены, требуют капитального ремонта. И для того, чтобы занять их, нужно ещё

* «Треба забезпечити право архиерея распоряжаться церковными суммами. Не треба чинити перешкод щодо організації семінарій, заводів по виробництву свічок та інших виробництв при епархиях».

** «Якщо маєте потребу тепер чи буде потрібно пізніше, держава може відпустити відповідні субсидії церковному центру».

*** «Ось мені доповів тов. Карпов, що Ви дуже погано живете: тісна квартира, купуєте харчі на ринку, нема у Вас жодного транспорту. Тому уряд хотів би знати, які у Вас потреби і що Ви хотіли б отримати від уряду?»

много времени. Там сыро и холодно. Ведь надо учесть, что эти здания построены в XVI веке. Правительство Вам может предоставить завтра же вполне благоустроенное помещение, предоставив Вам 3-х этажный особняк на Чистом переулке, 4, который занимался раньше бывшим немецким послом Шуленбургом. Но это здание советское, не немецкое, так что Вы можете совершенно спокойно в нём жить. При этом особняк мы Вам предоставляем со всем имуществом и мебелью, которая имеется в особняке. А для того, чтобы лучше иметь представление об этом здании, мы сейчас покажем Вам его план»^{*22}.

Через декілька хвилин Поскрьобишев приніс плян особняка з його прибудовами і садом, який був показаний для ознайомлення. При цьому було домовлено, що наступного дня, тобто 5 вересня 1943 р., Г. Карпов надасть митрополитам можливість особисто оглянути приміщення, що було подароване Сталіним для резиденції РПЦ, Московської Патріархії і помешкання ієрархів.

Роздача таких царських подарунків за христопродавство продовжувалась. Сталін знову зробив наголос на постачанні продуктами, сказавши митрополитам: «На рынке покупать продукты Вам неудобно и дорого, и сейчас продуктов на рынок колхозник выбрасывает мало. Поэтому государство может обеспечить Вас продуктами по государственным ценам. Кроме этого, мы завтра-послезавтра предоставим в ваше распоряжение 2-3 легковых автомашины с горючим»^{**23}. Після цього він ще декілька разів запитав у ієрархів про їхні потреби. Всі трое заявили, що особливих потреб у них немає, але деколи на місцях буває надмірне обкладання духовенства податком. Сталін наказав Г. Карпову розглянути це питання і вжити заходів щодо його виправлення.

Сталін, як хитрий політик і психолог, відчувши, що своїми подачками він повністю опанував душами церковного керівництва, вирішив перейти до основної мети кремлівської зустрічі. До того ж уже сягнуло за північ. Він заявив, звертаючись до митрополитів: «Ну, если у Вас больше нет к правительству вопросов, то может быть будут потом. Правительство *предполагает* образовать *специальный государственный аппарат, который будет называться Совет по делам Русской Православной Церкви, и Председателем*

* «Приміщення у Новодівичому монастирі тов. Карпов оглянув, і вони зовсім непридатні для житла, потребують капітального ремонту. І для того, щоб поселитися в них, потрібно ще багато часу. Там сыро і холодно. Треба ж враховувати, що ці будівлі побудовані ще в XVI ст. Уряд може запропонувати хоч завтра повністю впорядковане помешкання, надавши Вам 3-поверховий особняк на Чистому провулку 4, який займав раніше німецький посол Шуленбург. Але ця будівля советська, не німецька, так що Ви можете зовсім спокійно в ньому жити. При цьому ми даємо Вам цей особняк з усім майном, меблями, які є в особняку. А для того, щоб краще мати уявлення про цю будівлю, ми зараз покажемо Вам її плян».

** «Купувати продукти на базарі Вам незручно і дорого, та й продуктів тепер на ринок колгоспник викидає мало. Тому держава може забезпечити Вас продуктами за державними цінами. Крім того, ми завтра-післязавтра надамо у Ваше розпорядження 2-3 легкових автомобілі з паливом».

*Совета назначить тов. Карпова. Как Вы смотрите на это?**²⁴ (розрядка моя — І. Б.).

Це була кульмінація, до якої Сталін вміло у попередній розмові підводив ієрархів РПЦ, які на цей момент уже були готові до її позитивного вирішення. Та й чи взагалі мало якесь значення їхнє позитивне ставлення до цієї пропозиції? Адже все було вирішено завчасно. Але тим не менше всі три митрополити одноголосно заявили, що вони вельми *вдячні уряду і особисто тов. Сталінові* (розрядка моя — І. Б.) за таку геніяльну ідею і схвально приймають призначення Карпова на керівний пост цим державним органом, чим остаточно підтвердили свою подальшу позицію на шляху одержавлення Церкви і служіння «геніяльному вождеві», який тут же поспішив їм пояснити, що новоутворена Рада у справах РПЦ буде являти собою орган зв'язку між урядом і Церквою, а його голова, тобто Карпов, буде постійно доповідати урядові про життя Церкви і виникаючі в неї питання, що вимагають державного вирішення.

Звернувшись до Г. Карпова, Сталін сказав: «Подберите себе 2-3 помощников, которые будут членами Вашего Совета, образуйте аппарат, но только помните: во-первых, что Вы не обер-прокурор; во-вторых, своей деятельностью больше подчеркивайте самостоятельность Церкви»^{**25}.

Після такого вирішення справи ні про яку самостійність Церкви не могла йти мова. Це прекрасно усвідомлювали ієрархи РПЦ, які в першу чергу керувались меркантильними інтересами, розділяючи погляди Сталіна на великодержавні інтереси совєтської імперії і політику щодо суворої централізації як державної, так і церковної влади. Так і ставала РПЦ знаряддям духового закріпачення і спустошення людських душ, перетворившись з вселенської Церкви у совєтську Церкву, яка з часом стає на шлях відкритої боротьби з іншими конфесіями, зокрема з Українською Греко-Католицькою Церквою, про що мова піде у подальших міркуваннях і аналізі суспільно-політичної ситуації.

А поки що у Кремлі, далеко за північ 5 вересня 1943 року, наступала розв'язка трагічної змови державних і духовних властителів. Сталін, звернувшись до Молотова, сказав: «Надо довести об этом до сведения населения, также, как потом надо будет сообщать населению и об избрании патриарха»^{***26}.

Виконуючи волю вождя, В. Молотов тут же став складати про-

* «Ну, якщо у Вас більше немає питань до уряду, то можуть бути потім. Уряд пропонує створити спеціальний державний апарат, який буде називатися Радою у справах Російської Православної Церкви, і Головою Ради призначити тов. Карпова. Як Ви на це дивитесь?»

** «Підберіть собі 2-3 помічників, які будуть членами Вашої Ради, створіть апарат, але пам'ятайте: по-перше, що Ви не обер-прокурор; по-друге, своєю діяльністю більше підкреслюйте самостійність церкви».

*** «Треба повідомити про це населення, також як пізніше треба буде повідомити і про обрання патріярха».

ект комюніке для радіо і газет. До його змісту вносили відповідні поправки, зауваження і доповнення як Сталін, так і митрополити Сергій, Алексій і Миколай. Адже їх уже єднала спільна мета — реалізувати свої пляни і якомога більше завуалювати перед народом істинність злочинних намірів.

Отже, текст комюніке був прийнятий у такій редакції: «4 сентября сего года у Председателя Совета Народных Комиссаров СССР тов. И. В. Сталина состоялся приём, во время которого имела место беседа с патриаршим местоблюстителем митрополитом Сергием, митрополитом Ленинградским Алексием и экзархом Украины митрополитом Киевским и Галицким Николаем.

Во время беседы митрополит Сергей довел до сведения Председателя Совнаркома, что в руководящих кругах православной церкви имеется намерение созвать Собор епископов для избрания патриарха Московского и всея Руси и образования при патриархате Священного Синода.

Глава Правительства тов. Сталин сочувственно отнесся к этим предложениям и заявил, что со стороны Правительства не будет к этому препятствий.

При беседе присутствовал заместитель Председателя Совнаркома СССР тов. В. М. Молотов»^{*27}.

Це блюзнірське комюніке віддали Поскрєбишеву для передачі його того ж дня по радіо, а також в ТАСС для надрукування в газетах. Воно було надруковане в газеті «Известия» від 5 вересня 1943 року.

На завершення цього прийому-змови митрополит Сергій виступив зі словами великої подяки до уряду і особисто до Сталіна. При цьому В. Молотов запитав у Сталіна, чи не викликати фотографа для фіксації цього «дійства», яке, як писав Г. Карпов особисто після цього, «явилося історичною подією для церкви і залишило у митрополитів Сергія, Алексія і Миколая величезні враження, які були очевидними для всіх, хто знав і бачив їх у ці дні»²⁸.

На питання Молотова Сталін холодно відповів: «Нет, сейчас уже поздно, второй час ночи, поэтому мы сделаем это в другой раз»^{**29}. Розпрощавшись з митрополитами, Сталін провів їх до дверей свого кабінету — кабінету, в якому на довгі десятки років залишилась запродана душа Російської Православної Церкви.

* «4 вересня цього року у Голови Ради Народних Комісарів СССР тов. Й. В. Сталіна відбувся прийом, під час якого мала місце розмова з патріаршим місцєблюстителем Сергієм, митрополитом Ленінградським Алексієм і екзархом України, митрополитом Київським і Галицьким Миколаєм.

Під час розмови митрополит Сергій повідомив Голову Раднаркому, що в керівних колах православної церкви є намір скликати Собор єпископів для обрання патріарха Московського і всія Руси і утворення при патріархові Священного Синоду.

Голова Уряду т. Сталін співчутливо поставився до цих пропозицій і заявив, що з боку Уряду не буде щодо цього жодних перешкод.

При розмові був присутній замісник Голови Раднаркому СССР т. В. М. Молотов».

** «Ні, тепер уже пізно, друга година ночі, тому ми зробимо це наступного разу».

Другого разу для «сімейної фотографії» вождя з ієрархами РПЦ не наступило, та й Сталін цього і не бажав, вирішивши, що він разом з митрополитами зробив каїнову справу, яка своїми наслідками відгукується у нашому сьогоденні. Розгляд усіх питань по контролю за запланованими заходами і організацією роботи Ради у справах РПЦ Сталін доручив В. Молотову. Кремлівський сценарій по одержавленню православ'я втілювався у життя: як і було домовлено, митрополит Сергій був «обраний» патріархом Московським і всієї Руси на архиєрейському соборі, що відбувся у призначений час. Єпископат літаками доставлявся у Москву і дружно голосував за сталінську кандидатуру. Митрополит Алексій невдовзі став патріяршим місцєблєстителем, а митрополит Миколай, без його ж згоди, був знятий з посади екзарха України, митрополита Київського і Галицького, бо не влаштовував Сталіна. На керівництво Московської Патріярхії «сипались» щедрі подачки у відповідності до зайнятого ним місця, виділеного Сталіним у державній «піраміді». Офіційна резиденція — на Чистому провулку, напівофіційна — садиба в Передєлкінному, приватні шикарні дачі, персональні урядові автомобілі, а для позаміських поїздок патріярха навіть виділяється спеціальний салон-вагон. Харчування з кремлівського розподільника, можливість телефонної розмови особисто із Сталіним. Широкі матеріяльні і фінансові достатки. Урядові нагороди, ордени, медалі (наприклад, патріярх Алексій — кавалер трьох орденів Трудового Червоного Прапора).

Страждали тільки мільйони віруючих, особливо інших конфесій, яких насильно наvertsали в лоно Російської Православної Церкви. Православні ж самі не могли второпати, куди їх веде церковне керівництво, де істина, а де замаскований фальш. Ширились ворожнечі та незгоди між віруючими різних конфесій. Це було на руку вождю, який правив за принципом «розділай і владарюй», який так добре опанували його послідовники і партапаратники, що до цього часу отруюють на Україні атмосферу дружби і злагоди між віруючими різних конфесій.

А тим часом руйнація продовжувалась. Активно проходив процес становлення і правового оформлення державного апарату руйнації віри і Церкви — сталінської Ради у справах РПЦ. Карпов, як її голова, всі питання полагоджував із заступником Сталіна, як голови РНК СССР, — В. Молотовим. Так, 13 жовтня 1943 року відбувся його черговий прийом у Молотова, що проходив на протязі однієї години. Молотова цікавили питання, як проходить організація Ради, чи є які-небудь труднощі у цій справі. Г. Карпов доповів, що цей процес протікає занадто повільно, оскільки не завершений ремонт особняка, виділеного для Ради у справах РПЦ, який здійснює управління справами РНК СССР; неповністю укомплектований працівниками штат Ради.

Молотов тут же зателефонував керуючому справами Раднарком-

му ССРСР Чадаєву і сказав: «Совету по делам РПЦ нужно помочь во всех отношениях. Весь личный состав Совета нужно поставить в привилегированное положение. Выдайте соответствующие пайки для сотрудников аппарата»^{*30}.

Заступник голови РНК ССРСР запитав у Карпова, хто буде у нього заступником, на що останній відповів, що у погодженні з керівником НКГБ ССРСР Меркуловим, заступником буде призначений підполковник державної безпеки Зайцев, і що відповідне подання в ЦК ВКП(б) на адресу Маленкова він направив.

На запитання Молотова, чи є у новоутвореної Ради свій транспорт, Г. Карпов відповів, що автомашин покищо немає, а він особисто користується автомашиною як начальник відділу в НКГБ ССРСР. Молотов дав дозвіл звернутись щодо надання Раді автомобілів до керуючого справами РНК ССРСР.

Подальша розмова була зведена на вирішення організаційних сторін діяльності цього державного апарату з таємними функціями. Зокрема, Г. Карпов розповів, що згідно до Положення про Раду не передбачено хто ж буде займатися вирішенням питань про відкриття церков, як це буде забезпечуватись юридично. Молотов, подумавши, порадив: «Я считаю, что этим делом должен заниматься Ваш Совет прямо и непосредственно, а юридически оформляют это будут местные облисполкомы»^{**31}. Але тут же застеріг Карпова, щоб Рада покищо не давала ніяких дозволів на відкриття церков, тому що це буде вирішуватись виключно урядом. А взагалі процес, направлений на відкриття церков, необхідно буде всіляко затримувати.

Перейшовши до розгляду кадрових питань, Карпов спитав, як практично проводити комплектування Рад у справах РПЦ на місцях. З цього приводу В. Молотов дав вичерпні вказівки: в першу чергу уповноважених Рад у справах РПЦ призначати в областях, території яких звільнені від загарбників, а також в областях, де є велика кількість церков; у звільнених областях уповноважених призначати *виключно з чекістів*³². При цьому він запропонував зв'язатися з секретарем ЦК ВКП(б) Маленковим, адже питаннями відбору уповноважених Ради на місцях повинні займатись обласні комітети партії.

Г. Карпов доповів В. Молотову про те, що свої обов'язки голови Ради у справах РПЦ він поєднує з виконанням обов'язків начальника відділу НКГБ, а маючи доручення свого керівника Меркулова, хоче в'яснити: чи необхідно його звільнити від безпосередньої роботи в службі держбезпеки, чи надалі поєднувати ці посади?

* «Раді у справах РПЦ треба допомогти у всіх відношеннях. Увесь особистий склад Ради треба поставити у привілейоване становище. Видайте відповідні пайки для працівників апарату».

** «Я вважаю, що цією справою повинна займатися Ваша Рада прямо і безпосередньо, а юридично оформлювати це будуть місцеві облікони».

Молотов відповів: «Сейчас я Вам не могу сказать, мы ещё подумаем. Если Ваше должностное положение в НКГБ не публикуется в газетах и не придано официальной гласности, то я считаю возможным совмещение, но решим это позднее»^{*33}.

Але й пізніше це не було вирішено, Г. Карпов продовжував залишатись працівником державної безпеки, виконуючи обов'язки голови Ради у справах РПЦ, за що в 1945 році отримав чергове звання генерал-майора держбезпеки.

Принагідно необхідно зазначити, що юридичне оформлення Ради у справах РПЦ було закріплене Постановою РНК СРСР №993 від 14.09.1943 р., а Постановою РНК СРСР №1095 від 7.10.1943 р. було затверджене Положення про цю Раду, яким формально передбачалося, що цей орган буде здійснювати нагляд за дотриманням місцевими органами влади законодавства про свободу віросповідання.

Рада у справах РПЦ сама ж у першу чергу порушувала це законодавство, функціонуючи як філія державної безпеки. Всі кадрові питання про призначення на відповідні посади духовенства попередньо вимагали погодження у Раді, що узгоджувала їх з партійним керівництвом. Так, 19 січня 1944 року під час чергового прийому Молотов дав Г. Карпову вказівку: «...з секретарем ЦК Компартії України Хрущовим погодити питання про призначення нової особи екзархом України, замість митрополита Миколая»³⁴.

Виникає риторичне запитання: ким же були тоді духовні ставленники РПЦ — номенклатурними одиницями компартії чи Московського патріархату? Достеменно відомо те, що вони ніколи не виражали інтересів мільйонів православних, виправдовуючи «виявлене їм довір'я з боку сталінського уряду і правлячої компартії» очолити приходи і єпархії.

При цьому вірно підданих урядові і справі Леніна-Сталіна ніколи не забували, нагадуючи про себе щедрими підношеннями у відповідності до посади, яку вони займали в церковній ієрархії. Так, 21 січня 1944 року полковник держбезпеки Г. Карпов доповів заступникові РНК СРСР В. Молотову про те, що 24 січня цього ж року патріарху Московському і всія Руси Сергію, тобто їхньому недавньому хресникові, виповнюється 77 років. З цієї нагоди Рада у справах РПЦ внесла пропозицію зробити йому до дня народження подарунок з промислових товарів, вин, фруктів і кондитерських виробів на загальну суму до 10 тисяч карбованців.

В. Молотов досить схвально поставився до цієї пропозиції і дав урядову вказівку піднести патріархові подарунок на значно більшу суму — від 30 до 35 тис.крб., обміркувавши, як її використати, про що потім доповісти. Крім цього, він розпорядився одночасно

* «Зараз я Вам не могу сказать, мы еще подумаем. Если Ваше посадовое stanowische в НКГБ не публикуется в газетах и не надано офіційної гласності, то я вважаю можливим суміщення, але вирішимо це пізніше».

зробити подарунки ще десятьом особам з числа провідних митрополитів і єпископів Російської Православної Церкви. Чекісти наскоро зробили калькуляцію і невдовзі Карпов відрепортував В. Молотову, що до подарунку патріярхові Сергію придбано: кишеньковий золотий годинник, оксамит для патріяршої мантиї, шовковий репс для ряс, шовкове полотно з розрахунку на шість пар білизни, 10 пляшок коньяку, 10 пляшок шампанського, 10 кілограмів фруктів, ікри і шоколяду. Подарунки єпископатові РПЦ Карпов запропонував приурочити до пасхальних свят. Молотов схвалив пропозиції чекістів³⁵.

Примітки:

9. Там же, арк. 4.
10. «Известия», 1944, 2 мая.
11. Там же, 1944, 24 октября.
12. «Журнал Московской Патриархии», 1949, №12, ст.3.
13. Алексий, патриарх Московский и всея Руси. Слова и речи. Т. 1, ст. 199.
14. «Известия», 1945, 12 мая.
15. ЦДАЖР СРСР. Колекція документів, арк. 5.
16. Там же.
17. Там же.
18. Там же, арк. 6.
19. Там же, арк. 7.
20. Там же.
21. Там же.
22. Там же.
23. ЦДАЖР СРСР. Колекція документів, арк. 8.
24. Там же.
25. Там же.
26. Там же, арк. 9.
27. Там же.
28. Там же, арк. 10.
29. Там же.
30. Там же, арк. 16.
31. Там же, арк. 18.
32. Там же, арк. 19.
33. Там же.
34. Там же, арк. 23.
35. Там же.

(Продовження буде)

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

З КОГО СПИТАЄ ІСТОРІЯ?

У святкових випусках газет, присвячених першій річниці незалежності, висловлювано багато слухних і розумних думок щодо дальшої долі України. У цій мозаїці мені найбільше заімпонував погляд, згаданий зовсім побіжно: «Важливо не покласти в основу хибні засади». Так, це дуже важливо.

Гляньмо ж, як декларують основоположні засади деякі державні акти та як їх застосовує державна практика.

І. Українці: нація чи меншина?

Почну з проекту Конституції України.

Конституція — це документ, який має бут дороговказом на століття вперед.

І от, згідно з проектом Конституції України, українську націю виключено з числа суб'єктів права. У проекті Конституції суб'єктом і творцем державности України виступає **НАРОД УКРАЇНИ**. Термін **НАРОД УКРАЇНИ** запроваджено в колишньому ССР, як альтернативу до терміну **УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД** або **НАРІД**, з метою узурпувати національні права автохтона України, позбавити етнічних українців права бути головним чинником державотворення України. Виходило, що українці — лише складова частина **НАРОДУ УКРАЇНИ**, тобто одна з національних меншостей. На ділі ж, національні меншини, які живуть в Україні й користуються всіма громадянськими правами, є частиною українського народу. А проект Конституції, замість декларувати цей факт, прирівнює український нарід до суцільних в Україні національних меншин.

Візьмім Америку. В Америці живе багато етнічних груп, навіть різних рас. І всі вони належать до американського народу. І це тоді, коли Америка — країна емігрантів, країна без чіткого національного обличчя. Україна ж — держава українців, що надає національним меншинам усі належні їм права і цим інкорпорує їх до українського народу, якому й належить безперечне право декларувати державність України.

Проект же Конституції України, вживаючи імперську термінологію, ділить єдиний **УКРАЇНСЬКИЙ НАРІД** на кілька частин, торуючи шлях для майбутньої федералізації — тобто розчленування — України.

Нема у проєкті і статті про державну мову України.

Це все дає підстави гадати, що певним силам в Україні хочеться ірландизувати Україну, зробити її державою з накинutoю впродовж віків імперською культурою.

Проект Конституції України трактує ядро українського народу — етнічних українців — як найбільшу національну меншину. У цьому підході закладено міну сповільненої дії, що її легко можна обернути проти українського народу.

II. Право на відродження

У проєкті Конституції жодним словом не згадано, що відродження Української держави це разом і відродження українського народу, його національних прав, його культури й мови, переслідуваної, зневажаваної і дискримінованої протягом століть. Не років, не десятиліть, а століть. Зацитую листа, надрукованого в *«Літературній Україні»* 16.7.92:

«Працюю й живу в м. Донецькому. Чому я в себе, на своїй рідній землі не маю права віддати свою дитину навчатися українською мовою? Чому росіяни, які майже на 80% займають урядові посади на українській землі, переслідують і нишком забороняють українські написи, українську мову? Я благаю, я звертаюсь до всіх: чи ви сліпі й глухі, чи чуєте ви, що ми українці, що росіяни в Донецькому все роблять для того, щоб ніде не було нічого українського. Це такий шовінізм і націоналізм, якого ще зроду в жодній країні не було! Я хочу, щоб моя дитина вчилася своєю українською мовою, а не чужою.

Лідія Гончарова»

І таке діється у самостійній, незалежній Українській державі! Варто взяти до рук сучасну пресу, і таких фактів — хоч гать гати. У Чугуївському районі Харківської області, де 70% населення — українці, районна газета й радіо — російськомовні. У Сумах театр — російськомовний, театр юного глядача — теж. Офіційна мова місцевого начальства — російська.

Очевидно, укладачів Конституції ці факти мало турбували, бо якби турбували, вони записали б до Конституції право денаціоналізованих громадян України на національне відродження. Такого права не записано до конституцій інших народів, бо вони не зазнали тої пекельної, варварської, канібальської, я б сказав, русифікації, якої зазнали народи Росії. І тому Конституцію України не можна списати з конституцій Заходу, а слід виходити із специфіки історії українського народу. Отож, треба було записати до Конституції України право громадян на національне відродження.

III. Супердемократичність чи національний нігілізм?

Дивує багатьох і той факт, що у паспортних громадян України не буде зазначено національності власника. Це, як на мене, черговий політичний ляпсус. Свого часу супердемократ Винниченко заперечував потребу армії в Україні. Сьогодні державна влада виявляє свою супердемократичність у галузі національної політики. На мою думку, нація, яка 340 років зазнавала культурного етноциду, лінгвоциду й фізичного геноциду, не може дозволити собі на таку супердемократичність.

У ряснонаціональній державі, де національне питання стоїть дуже гостро, ігнорування національної приналежності громадян веде до порушення людських прав. Ми знаємо, що в залежних і колоніальних країнах дискримінації зазнає саме національна більшість. Україна якраз і була такою країною, і ще й сьогодні не позбулася загрози, що національну більшість буде підпорядковано меншості. Приклад таких відносин можна бачити навіть сьогодні в сусідній Придністрянщині.

Для гарантії прав більшості у колишній колонії має існувати механізм, що забезпечував би більшість від уярмлення меншістю. Не ведучи обліку національної приналежності громадян, виробити такий механізм неможливо.

Багато говориться сьогодні про національну свідомість та почуття національної гордості. А як же виробити цю свідомість і цю гордість, коли в головному документі громадянина України національна приналежність не варта згадки?

Ми ж знаємо, що, наприклад, керівництво Чорноморської флоти дуже прискіпливо підходить до добору кадрів саме за національною ознакою. Коли наші недоброзичливці так пильно цікавляться національністю громадян, чому ми мусимо це питання легковажити? Чи не буде нам це на шкоду?

Дивує й рішення друкувати паспорти трьома мовами, в тому й російською. Це ж рецидив малоросійщини.

IV. Чий клонім?

Усі наведені факти не можуть не викликати законної стурбованості про долю наших основоположних засад. Хто ж мусить подбати, щоб ці засади не були хибні? На мою думку, це пряма повинність опозиції. Бо, коли сучасна адміністрація ніколи не була — і, очевидно, не є — національно свідомою частиною суспільства, то опозиція була і є такою.

Під сучасну пору проблема основоположних засад не менше, коли не більше, важлива від проблем практично-побутових. Практично-побутові проблеми можуть розв'язувати й коригувати громадські організації, профспілки, нарешті, місцеві виборні органи. Розробка ж основоположних засад цілком лягає на плечі опозиції.

V. Чи свідома опозиція своєї місії?

На жаль, не завжди.

З лав опозиції, наприклад, лунають голоси про потребу дублювання для республіки Крим урядових документів російською мовою. Чи це державний підхід? В Україні існує Закон про мову, і, голосуючи 1 грудня 1991 р., більшість (хай і незначна, але більшість) кримського населення проголосувала за незалежність України. А це значить, і за всі ті закони, які незалежна Україна буде декларувати. Проти цього була меншість. Виходить, обстоюючи мовний спецстатус для Криму, опозиціонери стають по боці меншости. А демократія ж визнає пріоритет більшости.

Гляньмо на це питання і з іншого боку. Якщо заради привернення симпатій недоброзичливої до України меншости ми маємо поступатися своїми засадами, то чи варто взагалі здобувати прихильність цієї меншости? А глянувши ширше, спитаймо: чи варто заради збереження матеріяльних благ — земель, територій — поступатися національними принципами? Чи не може трапитися так, що, зберігши якусь територію, ми втратимо Україну?

Ці питання варто глибоко і всебічно обміркувати, заки висловлювати ту чи ту думку.

VI. Історія спитає з опозиції

Існує реальна загроза, що незалежна Україна може стати Україною без українського обличчя. І коли згадані вище хибні основоположні засади буде юридично закріплено, коли громадянам України не буде забезпечено права на національне відродження, коли не буде скориговано хибну практику пашпортизації та ряд інших подібних практик, то історія — в нашому українському варіанті — спитає не з уряду і не з Президента, а з опозиції. Бо не уряд і не Президент є сьогодні совістю нації, а опозиція.

Тож саме їй і треба сьогодні нагадати:

Не прогавте України!

ПОЇЗДКА ВОЛОДИМИРА МАЗУРА, ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ ПРОВОДУ ОУН, В УКРАЇНУ

В днях від 4 серпня до 5 вересня 1992 року Заступник Голови Проводу ОУН Володимир Мазур перебував в Україні. Спочатку він провів повних три тижні в столиці України — Києві. Потім два дні в м. Дніпропетровську (великому індустріальному центрі на Дніпрі), три дні у м. Львові і два дні в Трускавці на Львівщині — чудовому відпочинковому осередку, відомому своїми мінеральними водами і добре влаштованими санаторіями.

В столичному Києві

До столиці України Володимир Мазур прибув у вівторок, 4-го серпня. На летовищі в Борисполі його зустріли представники Міністерства Оборони на чолі з майором Андрієм Кулішем. Інші представники: Роман Панкевич — секретар Всеукраїнського Братства Вояків УПА, Анатоль Швець — науковий співробітник Інституту санітарної техніки та декілька кореспондентів столичних газет.

Після офіційної зустрічі Володимир Мазур був перевезений до військового готелю на Площі Незалежності, де свого часу проходили національні демонстрації і де голодували студенти.

З цього тимчасового місця постою проходила активна діяльність Володимира Мазура в столиці України. Перебував він там від 4-го до 24-го серпня. Звідти він спілкувався із українськими письменниками, журналістами, українськими науковцями, народними депутатами України, із представниками Товариства «Україна», із представниками Міністерства Оборони та іншими урядовими колами.

Як відомо, це були дні активної підготовки до святкувань 50-ліття УПА в столиці України. Була також запланована ціла серія таких святкувань на Волині і в Галичині.

Святочна Академія відбулася в Палаці Культури 8-го серпня. В ній взяло участь понад 3,500 осіб. Від Проводу ОУН вітав учасників святкування, які прибули з усіх кінців України, Володимир Мазур — перший заступник Голови Проводу ОУН.

На другий день, в неділю, 9-го серпня, відбулося велике громадське віче на Софіївській площі. Знову ж учасників віча вітав від Проводу ОУН Володимир Мазур.

В часі віча, на Софіївській площі, репортери київської телевізійної студії взяли інтерв'ю із Володимиром Мазуром. Пізніше воно було передано по цілій Україні.

У тих днях до заступника Голови Проводу ОУН зверталися кореспонденти столичних газет і радіокоментатори із пропозицією зустрічі та інтерв'ю. Були дані інтерв'ю таким редакціям столичних газет, як «Вечірній Київ»,

«Вісті з України», «Народна Армія», «Наш час», а також «Всесвітній службі» радіо України.

Напередодні світового форуму Володимир Мазур — на запрошення Голови Секретаріату Товариства «Україна» Станіслава Лазебника — виступив у радіопрограмі спільно із радником Президента України, Головою організаційного комітету підготовки світового форуму Миколою Жулинським та із Станіславом Лазебником.

Програма тривала 50 хвилин. Вона давала змогу слухачам цілої республіки ставити питання, на які відповідали прелегенти. Після цієї програми слухачі із східних земель України телефонічно і письмово зверталися до Володимира Мазура за порадами та із скаргами щодо умов, в яких вони живуть. Відбулася також окрема зустріч із народними депутатами: Дмитром Павличком, Іваном Драчем і Миколою Жулинським.

Під час розмов із репортерами Володимир Мазур висловив свої враження такими словами:

«Окрім душевної радості, зустріли мене і розчарування. У першу чергу — убогість і бідність летунського порту в Борисполі. Але, їдучи автострадою до Києва, я любувався «Золотоверхим» із його широкими бульварами, золотими банями церков. Задивлявся на чудовий краєвид. . .

На урядових будинках повівали синьо-жовті прапори, видніли тризуби, які вказували на існування Української Незалежної Держави. За цю символіку ще недавно жорстоко переслідували, а їх визнавців карали в тюрмах і концтаборах».

В днях 15 і 16 серпня Володимир Мазур відвідав м. Дніпропетровськ, де проживає його сестра. З нею він не бачився 49 років.

На летовищі в Дніпропетровську його зустріла делегація міста, яку очолював Олексій Федосєєв, помічник заступника представника Президента Павла Назаренка. Але коли Володимир Мазур залишав місто, його відпровожувала п. Катерина Колесник.

Урядові власті міста приділили гостеві належну увагу і призначили для нього урядову машину. Це дало йому змогу оглянути місто, музей і побувати на могилах своїх батьків. Разом із своїм сином Маркіяном він зложив квіти біля пам'ятника Тарасові Шевченку.

У зустрічі брав також участь письменник Володимир Заремба — Голова обласної «Просвіти» і начальник Дніпропетровського Обласного Управління Культури.

В днях від 21 до 24 серпня Володимир Мазур брав участь у світовому форумі українців і у відзначенні першої річниці проголошення Незалежної Української Держави. Він був офіційним делегатом на цей світовий форум від УККА.

25 серпня Володимир Мазур виїхав до Львова, історичного міста, якого він перед тим ніколи не бачив. У Львові він брав участь у святкуваннях 50-ліття УПА. На всенародному віче, біля оперного театру, він вітав учасників від Президії Світового Українського Визвольного Фронту. В часі святкової академії в оперному театрі він дав інтерв'ю Львівській телевізійній студії. Це інтерв'ю та його виступ на віче були передані слухачам і глядачам телестудії.

Перебуваючи у Львові, Володимир Мазур відвідав Голову Львівської

Міської Ради Василя Шпіцера та Голову Комітету Контролю Міської Ради Василю Куйбиду. Дав інтерв'ю газеті «За Вільну Україну». Був на Богослуженні в Катедрі Св. Юра. Оглянув історичні пам'ятки міста.

В днях 29 і 30 серпня Володимир Мазур перебував у своїх приятелів у Трускавці. (Ярослав Волчко і Теодозій Сидір, обидва — лікарі). Там гостя спочатку прийняли: Голова Міської Ради Богдан Матоліч та члени Ради — Володимир Лавринюк і Теодозій Сидір. Ірина Мариняк, кореспондентка Трускавецького радіо, взяла інтерв'ю для радіо і місцевої преси. Ввечері, 29 серпня, в будинку «Просвіти» м. Трускавець, Володимир Мазур зустрівся із громадськістю міста. Зустріч організував і нею керував Теодозій Сидір.

В неділю, 30 серпня, в товаристві Голови Союзу Українок і депутата Обласної Ради п. Орлеяни Хомик, гість відвідав музей і садибу Івана Франка в селі Нагуєвичі.

В поворотній дорозі до Львова Володимир Мазур відвідав село Білогорща, зложив квіти і поклонився пам'ятнику Романові Шухевичу-Тарасові Чупринці — великому полководцю УПА. Перед виїздом із Києва він мав зустріч і довшу розмову із Віталієм Журавським — Головою Християнсько-демократичної партії України.

І на закінчення Володимир Мазур сказав, що одномісячний побут в Україні дав йому змогу побачити особисто сучасну вільну Україну, поспілкуватися із різними прошарками народу, відчутти його радощі і болі та зібрати обширний матеріал для ґрунтовної аналізи сучасного стану Української Держави.

Українські націоналісти впевнені в перемозі України. Непохитну певність дає нам віра — віра в Бога, віра в українську націю, в її правду. Вірність ідеї українського націоналізму — це найбільша сила української визвольної революції, якої жадними способами не може зламати теж такий ворог, як большевицька Москва.

С. Бандера

(«Україна проти Москви», 1955, стор. 388.)

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВІ ЗАКЛАДИ ДІЯСПОРИ ПОВИННІ БУТИ ЗБЕРЕЖЕНІ Й РОЗБУДОВАНІ

До викладання історії української науки в Українському Вільному Університеті запрошено цього літнього семестру академіка, професора, голову Наукового Товариства імени Т. Шевченка у Львові Олега Романіва. Перебуваючи в Мюнхені, проф. О. Романів спільно з керівництвом УВУ виробляє шляхи якнайефективнішої співпраці, включення наукового потенціалу діаспори в національно-культурний обіг. У головній викладовій залі УВУ 28 липня гість українського Мюнхену зустрівся з місцевою громадою. Тема його доповіді — «Стан та проблеми української науки в контексті розбудови державності України».

Відкриваючи зустріч, професор УВУ Мирослав Лабунька повідомив короткі біографічні дані оратора, підкресливши його теперішній поважний статус.

Академік Олег Романів правдиво говорив про історію української Академії наук з часу її організації, про світлі і темні її сторінки. Ганьбою академічної громади назвав промовець колективний лист групи академіків, які засуджували ідею створення Народного Руху України. Впродовж всієї історії АН принижувалася роль гуманітарних наук, які знаходилися на залишковому принципі. В результаті цього, наголосив доповідач, гостро відчуваємо сьогодні брак інтелектуального забезпечення української незалежності. Нині Академія наук України нараховує 85 тисяч працівників. Це надзвичайно поважний потенціал, який далеко не повністю включений в будівництво нової України. З розвитком ринкових відносин значна частина людей опиниться поза Академією і тому їх необхідно використати з найбільшою вигодою для держави. Окремо говорив Олег Романів про важливість утвердження української мови в академічних колах. Йдеться про всеохоплюючу дерусифікацію, особливо видавничої справи. Окреслюючи найближчі перспективи, оратор підтримав думку про переміщення академічних структур в університетські центри.

Олег Романів розповів присутнім про діяльність Наукового Товариства імени Т. Шевченка, охарактеризував останні видання, поділився плянами. Голова НТШ на Батьківщині висловив думку широких наукових кіл про те, що навчально-наукові заклади української діаспори, незважаючи на сприятливі умови розвитку науки та освіти на материк, повинні бути збережені та розбудовані. Особливо це стосується Українського Вільного Університету, який є вікном українських інтелектуалістів у світ.

Академік Олег Романів відповів на численні запитання представників української громади в Мюнхені.

*Прес-служба
Українського Вільного Університету*

м. Мюнхен, Німеччина

ВЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ — ГІСТЬ УВУ

На запрошення урядових чинників у Німеччині перебувала делегація Руху України, яку очолював його співголова, народний депутат України Вячеслав Чорновіл. Відомий політичний діяч не проминув нагоди відвідати Український Вільний Університет у Мюнхені. Тут він 24 липня зустрівся з представниками Сенату, професорами УВУ. Обговорювалися проблеми української освіти на сучасному етапі, говорилося про місце Університету в підготовці фахівців найвищої кваліфікації.

Вячеслав Чорновіл виявив бажання зустрітися з українською мюнхенською громадою. На наступний день такий вечір відбувся в головній викладавій залі УВУ.

Співголову Руху відрекомендували декан УВУ професор Зеновій Соколюк та товариш студентських літ, а нині викладач УВУ д-р Дмитро Степовик. Відтак виступив Вячеслав Чорновіл. Одночасно він промовляв від імени опозиції Президенту України, яка складається останнім часом у радикально наставлених колах Руху та Верховної Ради України. Оратор, віддавши належне представникам української діаспори, зауважив, що значна частина людей перебуває у стані еufорії з приводу незалежності Української Держави. А поміж тим відсутня політика державотворення. За переконанням Вячеслава Чорновола, відбулася зміна вивісок, біля керма влади перебуває та сама бюрократія командно-адміністративної системи. Промовець також нагадав, що персональний склад нинішньої Верховної Ради формувався у той час, коли Україна була повною колоною. Тому опозиція ставить за мету розпустити нинішній український парламент, провести нові вибори.

Вячеслав Чорновіл окремо висловився про проєкт нової Конституції України. Написане у ньому викликало у співголови Руху обурення. Особливо ці статті, в яких узаконюється як норма представництво Президента України в областях. Промовець заявив, що Рух вирішив блокувати прийняття Конституції України. Щодо Кабінету Міністрів України Вячеслав Чорновіл дотримується твердого переконання, що теперішній його склад є урядом національної зради і його треба негайно змінити урядом народного довіря. «Рух, — зауважив промовець, — ніколи не допустить угодовства з існуючою владою».

Доповідь Вячеслава Чорновола не раз переривалася схвальними оплесками. Але запитання та зауваги, які прозвучали з уст присутніх в головній викладавій залі УВУ після неї, свідчили, що не зі всім сказаним можна погодитися. Відповідаючи слухачам, Вячеслав Чорновіл критикував Республіканську партію за розкол у демократичних силах, окремих її керівників. Він обурювався тим, що український уряд перекладає відповідальність за забезпечення праці новостворених посольств на плечі діаспори. Співголова Руху звинуватив Президента України Леоніда Кравчука у стимулюванні створення Кримської автономії.

Вячеслав Чорновіл мав також зустрічі в інших українських установах Мюнхену.

*Прес-служба
Українського Вільного Університету*

Михайло ПРИСЯЖНИЙ

ПРОФЕСОР ПЕТРО ГОЙ — НОВИЙ РЕКТОР УВУ

На річних зборах професорської колегії Українського Вільного Університету вирішувалася низка організаційних питань, а серед них — вибори ректора. В результаті таємного голосування новим ректором УВУ обрано проректора д-ра Петра Гоя.

Останніми роками професор Петро Гой поєднував дві надзвичайно відповідальні посади — проректора УВУ та голови Фондації УВУ в США. На обидвох постах він виявляв неабияку ініціативу та енергійність. До цього професор Петро Гой довгі роки працював у Колумбійському університеті та Міському університеті Нью-Йорку. Він є автором ряду наукових праць з історії козащини. В нью-йоркському міському коледжі новообраний ректор вперше започаткував вивчення курсу «Слов'янські меншини в Америці». В літній час працював як професор історії в Українському Вільному Університеті, викладаючи період козащини. Як голова Фондації, професор Петро Гой щорічно проводив студійну поїздку «Стежками батьків по Європі», яка останнім часом перенеслася і на українські широти. Новообраний ректор УВУ — член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, член пластового куреня «ЛЧ», головний радник Союзу українських католиків, член ексекютиви Українського Конгресового Комітету та інших.

Новий ректор УВУ має чіткий план поживавлення роботи авторитетної навчально-наукової інституції української діаспори. З його ініціативи налагоджуються тісні контакти з Україною. До викладання в УВУ запрошено ряд провідних вчених з Києва, Львова, Дніпропетровська. Проведено низку організаційних заходів, у тому числі закладено Бібліотеку та архів української діаспори спільно з Львівським університетом ім. Івана Франка. Встановлено постійний зв'язок з міністерством освіти України, а також багатьма вищими школами.

Річні збори професорської колегії УВУ відбулися 5 серпня 1992 року, ректор проф. д-р Петро Гой приступить до виконання обов'язків 1 вересня.

Мар'ян ЛОЗИНСЬКИЙ

ПРО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ СТОСУНКИ ГОВОРЯТЬ В УВУ

Круті політичні зміни в країнах Східної Європи дали історичний шанс українській національній меншості на самоокреслення та шукання власного місця в демократичній системі цих держав. Безперечно, що цей процес пошуку сьогодні є початковим і перехідним, отже вимагає величезної власної активності, ініціативи.

Це добре розуміють в Українському Вільному Університеті в Мюнхені, який власне організував і провів 10 серпня 1992 р. під час літнього семестру круглий стіл на тему: «Українсько-польські стосунки: минуле й сьогодні». У вступному слові декан правничого факультету УВУ проф. З. Соколюк відзначив, що особливість проведення цієї розмови полягає в тому, що в ній беруть участь науковці з України, які, власне, досліджують питання з історії українсько-польських стосунків.

З доповіддю «Польсько-українські стосунки в минулому: конфлікт і співпраця в Галицькому Сеймі та Віденському Парляменті» виступив проф. д-р Теодор Богдан Цюцюра, ректор УВУ, який зупинився на таких основних аспектах:

- боротьба українців за здійснення принципу «... рівності і національності» (Австрійська груднева Конституція 1867 р.);
- українські депутати у Відні перед депутатами інших національностей;
- перші політичні союзи: польський (селянський), чеський та інші;
- українські депутати в обох представничих установах — оборонці селянського стану. Нетривкі загальні угоди з поляками — 1869, 1890 рр. Нова ера — 1905-1914 рр. Українці здобувають більший вплив в органах державної адміністрації. Збільшення гімназій та поява плану створення українського університету у Львові.

Гість з України, докторант Української Академії внутрішніх справ, доцент Іван Білас поділився з присутніми своїми думками-спостереженнями від вивчення архівних документів КГБ-МВД України, які прислужилися до розкриття теми «Історико-правові і суспільно-політичні аспекти українсько-польських депортацій 1944-1947 років». Промовець докладно охарактеризував основні передумови геноциду українського населення Польщі. Зокрема, він оперував досі ще маловідомими архівними документами, які наświetлюють дії Сталіна ще в 1942 році щодо майбутнього територіального розподілу України і Польщі. Саме тоді, за вказівкою Сталіна, Молотов проводив переговори з Черчілем і Рузвельтом з метою відкриття другого фронту, де між іншим порушувалося з боку Москви питання про територію України та Польщі. В результаті домовленості між Молотовим, Черчілем і Рузвельтом було підписано цей жажливий для українського і польського народів документ, який офіційно знайшов своє втілення від 9 вересня 1944 року (Льоблінська угода).

Далі І. Білас, як науковий консультант Комісії Верховної Ради України, проінформував присутніх про повільні дії парламенту та уряду щодо формування державної політики по засудженню акції «Вісла». Свідченням того є прийнятий минулого року парламентом України закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій 30-50 років», в якому жодним словом не згадується репресоване українське півмільйонне населення Польщі.

Потім промовець навів вражаючі факти викрадення Росією з України (вже після проголошення самостійності) 1250 архівних справ, які розкривають дії каральних большевицьких загонів НКВД-МГБ в 1944-1950 роках щодо національно-визвольних підрозділів ОУН-УПА та мирного населення України і Польщі.

На думку п. Біласа, зосереджуючись на історико-правовій оцінці операції «Вісла», не можна не добачати найголовнішої ролі у цій злочинно-жорстокій вакханалії пробольшевицьких урядів як України, так і Польщі. Особливо «відзначилися» партизансько-енкаведистські загони та спеціальні підрозділи польської Армії Крайової у знущаннях над мирним населенням обох держав. Для повної і об'єктивної можливості розв'язати чимало спірних питань в українсько-польських відносинах було запропоновано (до речі, присутнім на цій зустрічі поляком) опублікувати архівні документи, які опрацював докторант І. Білас, у польськокомуністичній пресі.

Кандидат економічних наук Галина Щерба (науковий співробітник Львівського відділення Інституту економіки Академії Наук України, Голова Соціологічної Комісії Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові) представила картину депортації населення з польсько-українського пограниччя у 40 роках у світлі соціологічних досліджень. Значне місце в її доповіді було приділено трагічній долі однієї з найзахідніших гілок українського народу — лемків у воєнний і повоєнний періоди. Ця велика етнічна група українців Лемківщини, Надсяння і Холмщини в XX столітті зазнала геноциду з боку комуністичних урядів Польщі і України.

У ході висвітлення свого питання Г. Щерба неодноразово вдавалася до результатів пресового опитування «Переселення очима переселенців — з відстані 45 років», а також документів Першого всеукраїнського конгресу лемків, який відбувся в червні 1992 року в м. Тернополі.

В ході проведення в головній викладовій залі УВУ круглого столу учасники мали можливість з'ясувати цілий ряд польсько-українських питань, які потрібно досліджувати, глибоко аналізувати, коли прагнемо без взаємних звинувачень входити в нову добу добросусідського співіснування.

Поезія

Євген КРИМЕНКО-ІВАНКІВ

ДЕНЬ ПЕРЕМОГИ

(Для звеличання всенароднього голосування
за повну державну незалежність України,
яке відбулося 1 грудня 1991 р.)

Він благовісно завітав до нас!
Засіяний січневими вітрами,
Зацвів вогнисто в листопадний час,
Багрів у крові й не зважав на рани.

В завзятті ріс, брам волі досягав;
Кайданами бряжчав, будив ледачих,
Що долю проклинають, вічно плачуть,
До діл великих він їх закликав.

І сталося! У цей грудневий День
Народ промовив — Слово Перемоги
Пливе каскадами лунких пісень
У рідну даль, хвилюючу, розлогу.

Так! Україна — вільна, незалежна!
Без лютих деспотів, рабів, ізгоїв,
Свідома нація працівників-героїв,
Що соняшно шляхи нові мережать.

Пройдуть роки. . . в барвистім вольнім колі
Померкне пам'ять лихоліть неволі,
Але ніхто ніколи не забуде
Цей віщий, світлий, переможний Грудень.

Грудень 1991

Петро ВАСИЛЕНКО

ГІМН УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ

Народе Український, будь собою!

Й. Сліпий

Народе Український, будь собою,
Ні перед ким, Величний, не хились,
За правду-волю будь готов до бою,
Озброюйся, вчись, працєю, живи, молись.

Тебе старались ставити на коліна,
Звести з лиця священної землі.
Але Тебе плекала Україна,
Щоб не здолали сили люті, злі.

У Тебе що не день — славетна дата!
Розкутий дух і вільний ритм сердець.
Прославивсь Ти, як Воїн і Оратай,
Преславним стань, як Вчитель і Мистець!

Народе Український, будь собою,
Стань гідним України і Дніпра,
Блакитно-Жовтий Прапор над Тобою,
Як Божий Знак —
Прийшла Твоя Пора!

Ори, жнивуй, молися вчасно Богу,
Землі святої найвірніший син.
Ти подолаєш обрану дорогу
І дійдеш до жаданих верховин!

12.09.1992 р.

Василь БОРОВИЙ

СУДИЛИЩЕ

Судилище — в підвалі. Напівтьма.
Хрестами ґрат наїжилась тюрма. . .

Суддя — горбань, з псевдонімом — Рагожкін.
Немов щербата пилка ріже дошку —
Скрипить-чита. А треба ж, щоб як грім,
Гримів тут вирок — в гробі кам'янім! . .

Вслухаюсь: — «За учинену образу
Вождю премудрому, за чорну фразу,
Що Вождь наш —
це московський Чингісхан,
Скарать злочинця смертю! . .

Вирок дан
Українським воєнним трибуналом».
Скінчив — і хижим блискає оскалом.

А за порогом грізної тюрми
Стоїть моя матуся між людьми
І молиться:
— О Боже, зглянься на муки,
Не дай мою кровинку в зlobні руки,
Як свого сина ти віддав — Христа.
Ти ж відаєш — у нас не суд, а мста.

А я стою — і блискають багнети. . .
Отак мене виводили в поети!

О, ЩЕ НЕ РАЗ

О, ще не раз мені насниться
Навхрест дротована й німа
Гробниця — чорна кам'яниця,
Моєї юности тюрма. . .

Не так гнітила б дика пуща,
Де кожен крок чатує звір,
Як невідступний, невсипущий
Через «очко» колючий зір.

Якась зловісна, грізна тиша.
І раптом крик — утробний крик. . .
Обвал стіни? Запала ніша?
Конає звір чи чоловік?

І знову — тиша тиш могили.
Та ні — світліший смерти тлін.
І де, хлопчак, узяв я сили
Живим з погребних вийти стін?

Тож ви докорами не раньте,
Мовляв — не має жаль ваги. . .
Я звідав, де вигнанець Данте
Пекельні відшукав круги.

СТРАЙКАРІ

Враження землетрусу: великий Керманич шубовснув на дно, а на наших галерах нічого не мінялось, і тоді в травні 1953 року застрайкували табори! . . По дорозі з Мідної рудні конвойні застрелили сім каторжан. Забитих принесли до бараків, зірвали величальні плякати «во славу СССР» і на звороті написали величENNими літерами:

«НАС УБИВАЮТ И МОРЯТ ГОЛОДОМ».

Офіцерів, які хотіли зірвати, відігнали камінням. Завирував Страйк! Плякати читав Норильськ — зупинялись перехожі. . . І тоді на табори — рушили танки! Першим розчавили Шостий, жіночий — все галичанки та прибалтійки, молоді, красиві, — як лілеї! . . І згадалось потай читане в Генріха Гайне: «Із жахом думаю про грядуще, коли до влади придуть комуністи і викинуть лілеї, як непотріб. . .»

І я вже був на тім Страшнім суді. . .
В безодні зла — худюці, молоді,
Бог-зна якою живши баландою,
Чорт-зна з якою здивавшись бідною,
Ми всі потроху кочували в рай,
Коли мов з хмар озвалось:
— Вибирай. . .

І вибрали!
Турецький Трапезунд
В козацькій так не клетотів облозі,

Як здибило бараки у тривозі —
Нечуване в пустелі слово:
Бунт!...
Були бараки — ніби чорні плахи,
Тепер над містом піднялись, мов птахи...
Чорніла ніч. Як із високий рей,
Нам до очей заплomenіли зорі.
Почула ніч, стомившись у дозорі:
— Свободу й хліб!
І геть — замки з дверей!..

А вранці — через дріт, через замети
Наїжились на табір кулемети.
Солдати строем, під виття собак,
На приступ ринули.
По — сотні на барак!..
Взяли твердиню. В груди нам штики:
«Все крепости возьмут большевики!»
А ми — ні кроку! Все одно в біді.
Кривавий суд. І я на тім суді!..

Пудові замки ми зірвали на бараках самі, до праці не ставали.
Табір голодував, але вибір був один: смерть або воля!.. А потім —
побоїще, і червонопогонна орда усіх живих зігнала на площу,
і перед нами викотився опасистий генерал, посланець Москви,
і заревів утробним голосом динозавра:

— Я — Кузнецов! Референт самого Лаврентия Павловича! У нас
— бастовать?! Мерзавцы! На колени!..

Стояли непорушно. Вирячили очі офіцери з генеральського
кортежу: до генерала підійшов наш представник, занумерований
з голови до ніг, і безстрашно подав йому «Наші Вимоги»...
Доля судила мені стояти поблизу того референта, я дивився йому
в вічі і подивувався правоті Міцкевича (з його — читаного знов
таки потай «Курсу слов'янських літератур»), що «взгляд русского
(напевне, жандарма — В. Б.) — это взгляд не человека и не зверя,
а неподвижный взгляд насекомого». Так дивиться безодня.

Нориллаг, 1953.

ВИРОК

Твоє благополуччя —
 пристанище нікчем!
Дарма трясеш з трибуни
 державним перначем.
Примхлива нищих доля —
 покотишся м'ячем.
Про тебе навіть згадку —
 на друзки посічем!

МАЛА ЖАРИНКО

Мала жаринко звіробою,
О як же затишно з тобою
На цій беззахисній землі,
Де глухо западає морок,
Де сотню перемнож на сорок —
І то не всі мої жалі.

Нориллаг, 1953

ПОЛИНОВА САГА

А під дощем — як терпко й гірко віє
На всіх вітрах настояний полин. . .
Шепоче щось — і висловить не сміє,
Немов полин на цілий світ один.

Хрещатий, сивий — без окрас і зваби,
Печерних предків диким посланцем
Він задивлявся в камінні очі баби
Із скитських літ — і наливавсь свинцем.

Ординців свист і горя крик за ними,
І скрип мажар — чумацьких, степових.
Од них пройнявся думами терпкими,
І шум тривожний взяв полин від них.

Віки топтали — долею крутою,
Жахтіли низом тіні від заграва. . .
І так він переповнивсь гіркотою,
Мов сльози світу в себе увібрав.

Важкі — чумацькі, вічні — материні,
Й дрібні, як сіль, — заблуканих сиріт. . .

І ліг, як хмара, сумом по долині —
Легкий, як легіт, і цупкий, як дріт.

А вже над ним ракет круті орбіти, —
Свинцево-сизий, він тремтить, як дим.
І довго щось пригадує на світі,
Як дівчинка нахилиться над ним.

Чаклунське, щось таємне, щось первісне,
Немов благання крил:

— полинь, полинь! . .

. . .Коли ідеш між люди, щира пісне,
Напийся міці в нього.
Він — один.

м. Харків

НЕ РИДАЙ МЕНЕ, МАТИ

Сон чи ні? А лежу — ворухнутись боюся. . .
Десь затоплює грубку самотня матуся.
І сльозяться сумні її очі старечі —
Чи од згадок про мене,
чи від диму із печі. . .

Глухо тріскає хмиз, час, як іскорка, скаче.
Золотими слізьми піч за мамою плаче. . .
Мати ж молиться довго — за всіх і за мене
В тім краю, де у сполохах небо студене.

Ніч до неї зійшла, як апостол з ікони.
Боже-Христе, тяжкі твого світу закони!
. . .Кинусь з нар, як з труни —
аж до хрусту в суглобі:
«Не ридай мене, Мати, зрящи во гробі. . .»

Нориллаг, 1955

Марія ПИЛИПЕНКО

ПАМ'ЯТІ БЛИЗЬКИХ

*Зеновію Красівському і
Ярославу Лесіву — присвята*

Пече, болить у грудях свіжа рана —
Знов обірвалося життя.
Так несподівано, неждано —
І думка думку проганя.

Горіли, думали, страждали,
Були завзяті у борні,
Та раптом враз життя не стало,
Застигло слово на струні.

Ось так у спогадах спинилась
Хвилинна мить, із небуття
Явилися ті, що нас любили,
Хто чесно йшов усе життя.

Стою я знову на могилі.
В зажурі клен, мовчазний ліс,
Хрест березовий. На калині
Вінок із терену повис.

Прости їм, Боже, їхню долю,
Моліться, ангели, святі,
Гірку допивши чашу болю,
Вони для нас завжди живі.

Наука, дослід

Олег РОМАНИШИН

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ» І
«ПІСНЯ ПРО МОГО СІДА»
(Закінчення, 2)

Трагічною є постать Великого князя Київського Святослава, який, глибоко затурбований долею батьківщини, печально прорік своє «злате слово, з сльозами змішане»:

«О мої синовці,
Ігорю і Всеволоде!
.....
Що ж натворили ви моїй срібній сідині?
.....
Ви ж сказали: 'Мужаймося самі —
минулу славу самі заберем
і прийдешню самі поділим!'
.....
Та се зле: князі мені — не пособники,
нінащо година обернулась»...

(Ст. 115-117)

Але грізним і сповненим національних почувань і патріотизму є заклик до єдності і реваншу проти ворога:

Вступіте, господарі, в золоті стремена
за обиду часу нашого,
за землю Руськую,
за рани Ігореві,
смілого Святославича!
.....
Загородіте полю ворота своїми гострими стрілами
за землю Руськую
за рани Ігореві,
смілого Святославича!

(Ст. 117-119)

Проте, у «Пісні» національність твору проявляється не так у відкритому патріотизмі (хоч приклади цього теж є), як у вірному зображенні національної психіки і буття народу, з надр якого виникла ця поема. У «Пісні» віддзеркалені найблагородніші риси народу, який вшанував Сіда званням національного героя: проста побратимська любов, яка додає відваги до великих діл, непохитна

відданість, щирість, інтенсивність почувань, вірність своєму володареві і т. д.

Паралельно до стрижневого мотиву національної ідеї виринає теж і мотив боротьби християнського світу проти язичницького. Проте ідея християнства не є виражена у контексті якогось аморфного поняття середньовічної «універсальної батьківщини», як це твердить Шпіцер, але проявляється поєднана з національною ідеєю до тієї міри, що стає *національною* релігією. Отже, не є так, що у середньовіччі герої та ідеї проявляли лише в дечому національні прикмети, бо вони, нібито, були по суті «універсальними», але було радше навпаки: їхня національна суть, пов'язана з національною батьківщиною, проявляла, як нормально це буває, певні універсальні європейські риси¹⁴.

Ці твердження легко проілюструвати у самих поемах. У «Слові» поет говорить, що

.....
тут пир докінчили хоробрі русичі:
сватів напоїли
і самі лягли
за землю Руськую

(Ст. 109)

А після поразки і втечі з неволі князь Ігор не поспішає прямо додому¹⁵, а «їде по Боричевім до святої Богородиці Пирогощої» (Ст. 131). Ця деталь не є лише принагідним продуктом творчої уяви поета, а радше покривається з головною сюжетною лінією «Слова». Богородиця Пирогоща була покровителькою Києва, і по аналогії — покровителькою усієї Руси-України. До того ж, Київ у тих часах був «стольним городом» України, отже і символом єдності її земель і народу. Таким чином, князі і «хоробрі русичі» полягли в бою як «за землю Руськую», так і за її християнську віру: «Здоров'я князям і дружині, що борються за християн проти поганих полків!» (Ст. 131).

Цей основний національно-християнський мотив є теж провідною думкою і в «Пісні». У запалі бою «Магомета маври взивають, а Сантіяга християни». Св. Сантіяго (тобто св. Яків) — це покровитель Іспанії. Тому історичним бойовим гаслом еспанських християн стало гасло «Сантіяго, і сієрра Іспаня!», що дослівно означає «Св. Якове і Іспаніє, станьмо пліч-о-пліч!»¹⁶ І так, перед боем з маврами Сід закликає своїх воїнів:

«В ім'я Творця й апостола Сантіяга,
бийте їх, лицарі, з запалом та охотою,
бо я Руй Діяс, Сід мій, родом з Бівару!»

(Ст. 80)

При цьому варто вказати на ще одну паралелю між світосприй-

манням еспанців і українців. Заки Сід і його військо вирушають у бій проти маврів, Херонімо, єпископ Валенсії, усіх благословляє і відпускає їхні гріхи такими словами:

«Тому, що тут, борячися віч на віч, загине,
гріхи я відпускаю, а Бог до себе душу його прийме».

(Ст. 98)

Це зразу нагадує так близьке українським лицарським традиціям християнське поняття: «Ніхто не спроможен любити більше, ніж тоді, коли він за своїх друзів своє життя віддає» (Йоан 15,13).

Ці духові паралелі між українським і еспанським народами у боротьбі за їхнє національне виживання і християнську віру, мабуть, ніде так експресивно не виявлено як у цих двох творах на світанку національних літератур України і Іспанії.

Не менш важливим є мотив людського спілкування, який сплітається з героїкою поем. В обидвох поемах це поєднання виражених почувань є особливої ваги. У «Слові»¹⁷ відчувається щось благородного і глибоко людського у спілкуванні героїв:

Ігор жде милого брата Всеволода.
І сказав йому буй-тур Всеволод:
«Один брат,
один світ світлий — ти, Ігорю!
Обидва ми Святославичі!»...

(Ст. 99)

Не зі страху до бою чи смерти Ігор завертає свою дружину, але тому, щоб рятувати брата:

Що там шумить,
що там дзвенить
вдалині рано перед зорями?
Ігор полки завертає:
жаль бо йому милого брата Всеволода.

(Ст. 109)

Подібну дружбу у бою закріплюємо у «Пісні», коли, наприклад, член роду Сіда Міная Альвар Фанес є виручений від смертельної небезпеки самим Сідом:

Убили коня Мінаї Альвар Фанесові,
.....
Його побачив мій Сід, Руй Діяс Кастилієць,
.....
Пішов і дав коня Мінаї Альвар Фанесові:
«Сідайте, Мінае, в сідло, ви є моя права рука.
Сьогодні від вас буду мати велику підмогу;
тверді є маври, що нам не сходять з поля бою,
(нам треба знов піти до наступу на них)».
Почвалав Міная, з мечем у руці. . .

(Ст. 66)

«Злите слово» князя Святослава (яке ми цитували раніше) не є лише доганою за неслухняність і молодечу буйність, але теж може послужити прикладом родинної любови, співчуття і горювання за своїх нещасливих молодих князів.

Те саме закріплюємо у родинних відносинах між Сідом і його дочками Доньєю Ельвірою і Доньєю Соля. Після того, як їхні чоловіки, графи з Карріону, їх скривдили, вони повертаються до Валенсії, де їх вітає їхній батько:

Мій Сід свої дочки обняв,
цілюючи їх, усміхатись почав:
«Прибуваєте, дочки мої? Хай Бог береже вас від лиха!
Я погодився на ваше подружжя, нічого я іншого сказати не смів.
Хай дасть Творець, що на небі,
щоб колись побачив я вас у кращім подружжі.
На моїх зятях з Карріону хай Бог дозволить помститись мені!»
Поцілували батька дочки у руки.
Пишаючись зброєю, вони в'їхали в місто;
дочками врадувалась дуже Донья Хімена, їх мати.

(Ст. 134)

Шляхетністю вирізняється сімейне спілкування між чоловіком і жінкою, яке побудоване на любові і взаємній пошані. Таким чином, плач Анни Ярославни є сповнений власне такими глибокими почуваннями до свого чоловіка:

«Полечу, — рече, — зозулею по Дунаєві,
омочу шовковий рукав у Каялі ріці,
утру князю кривавії його рани
на дужому його тілі.

.....

О Дніпре Слаутичу!...
Прилелій, господине, мою ладу мені,
щоб я не слала йому сліз на море рано».

(Ст. 125)

Поруч із зображенням жінки-дружини виринає в літературі настільки ж трагічна постать української матері. Матері впродовж століть нашої історії, починаючи від Анни Ярославни, матері князя Ростислава і красної Глібівни, переживають відхід своїх синів на війну. А самі залишаються, щоб очікувати їхнього повернення або оплакувати їхню смерть:

Жони руські заплакали, примовляючи:
«Уже нам своїх милих лад
ні мислю помислити,
ні думою здумати,
ні очима оглядіти,
а злота і срібла того не мало загубити».

(Ст. 111)

Не така ж, говорять, ріка Стугна;

.....

вона юнака князя Ростислава скрила

на дні при темнім березі.

Плаче мати Ростиславова

по юнаку князю Ростиславу.

Поникли квіти жалобою,

і дерево з тугою к землі приклонилось.

(Ст. 129)

Цей мотив розлуки є теж сильно заступлений у «Пісні», особливо коли Сід змушений вирушити на вигнання і покинути свою сім'ю. Зображення розлуки є картиною, сповненою драматичністю і ніжністю. Такими напевно були і хвилини прощання між Ігорем і Ярославною, Ростиславом і його матір'ю та Всеволодом і його «красною Глібівною» перед їхнім походом на половців:

Аж ось Донья Хімена з своїми дочками там прибуває;
дуеньї дві — кожна одну несе (у своїх раменах).

.....

«Ось перед вами і я й ваші дочки,

діти вони, маленькі віком,

і ції дуеньї мої, що мені помагають.

Бачу я добре, що ви до від'їзду готові,

і з вами в житті розлучитися мусим.

Пораду нам дайте, на милість Марії святої!»

Прекраснобородий простягнув свої руки,

дочки свої на рамена узяв,

до серця тулив їх, бо дуже їх любив.

З очей течуть йому сльози, він важко зітхає;

«О Донья Хімено, брва моя дружино,

люблю я вас щиро, як душу свою.

Вже бачите, що мусим у житті розлучитись,

я відійду, а ви залишайтесь.

Бог хай дозволить і свята Марія,

щоб ці дочки мої ще я замуж видав власними руками,

щоб доля хоч трохи дала днів життя нам,

і вам, дружино чесна, щоб я послужив ще!»

.....

Виконують усі, що мій Сід наказав.

Минає ніч, надходить світанок;

півні запіяли вдруге, коней сідлать починають.

Поспішно на утренью дзвонять;

мій Сід і дружина його до церкви ідуть.

На коліна перед вівтарем упала Донья Хімена,

прохає Творця, якнайкраще знає,

щоб мого Сіда Переможця від лиха Бог захоронив.

.....

Молитву відмовили, Служба Божа скінчилась,

вийшли із церкви, вже хочуть сідати на коней.
Пішов і обняв Сід Донью Хімену,
а Сіда в руку вона йде і цілує,
з очей течуть сльози, не знає, що зробить з собою.
А він з дівчаток не зводить очей:
«Богові й Духовному Отцеві я вас поручаю,
тепер ми розлучаємось, Бог зна, коли ще зідемося знову».
Пливають з очей його сльози, ніколи такого не бачили ви,
як ніготь від тіла, так розлучаються вони із собою.

(Ст. 50-54)

Панегіричні особливості

Критик С. М. Боувра писав про «Слово», що «якщо воно скидається на героїчну поему в об'єктивності розповіді і в словах персонажів, на кінець прозраджується як *панегірик*»¹⁸. Проте, неминуче можна вказати на панегіричні прикмети у більшості творів такого жанру. «Пісня», наприклад, теж не є вільною від такої особливості, бо автор і персонажі твору послідовно звеличують та ідеалізують героя: Сід є чесний, хоробрий, сильний, вродливий, вірний, побожний, благородний, мужній, люблячий, дружній і т. п. Іншими словами, Сід є досконалим героєм. Тому, не робить жодної різниці, в який спосіб автори звеличують своїх епічних героїв, бо їхні панегіричні інтенції є і так помітні. Отже, не варто було названому критикові коментувати цю справу з ноткою відчутного негативізму.

Ось якою закономірною хвалою автор «Слова» закінчує свій твір:

Заспівавши пісню старим князям,
потім і молодим співати:
«Слава Ігорю Святославичу,
буй-туру Всеволоду,
Володимиру Ігоревичу!»
Здоров'я князям і дружині,
що борються за християн проти поганих полків!
Князям слава і дружині!
Амінь.

(Ст. 131)

Те саме закріплюємо і в «Пісні», кінцеві рядки якої є завершенням послідовного процесу підбудови престижу і «тактовної» гльорифікації героя:

Дивіться, як слава росте того, що в годину щасливу народився,
коли його дочки панями є Наварри і Арагону.
Еспанські королі сьогодні є його свояками,
усіх сягає слава через того, що в годину щасливу народився.

(Ст. 160)

Епічна композиція

Одним із головних елементів, які вирізняються в епічній композиції обох творів, є наскрізь воєнна атмосфера. Вона відчутна у бойовому шалі воїнів, які «під трубами сповиті, / під шоломами ззеліяні, / кінцем списа згодовані» (ст. 99). Це бажання битви, «шукаючи собі честі, а князю слави» (ст. 101), проявляється у «Слові», коли поет описує Всеволода у бойовій дії:

Яр-туре Всеволоде!
Стоїш ти в обороні,
прищеш на воїв стрілами,
гриммиш об шоломи мечами харалужними.
Куди тур поскочив, своїм золотим шоломом посвічуючи,
там і лежать поганії голови половецькії.
Поскіпані шаблями гартованими шоломи оварськії
тобою, яр-туре Всеволоде!

(Ст. 105)

«Пісня» теж переповнена численними подібними картинами, коли воїни, охоплені бажанням битви, не можуть себе стримати в обличчі ворога. Ось початок битви:

«Дружинники, стійте спокійно на місці цьому,
з рядів хай ніхто не виходить, аж поки не прикажу».
Видержать Перо Бермудес не зміг,
прапор держить в руці, пришпорив коня:
«Хай вам поможе Творець, Перемождю вірний, мій Сіде!
Я завезу ваш прапор у лаву найбільшу;
ви, що обов'язки маєте, гляну, як йому допоможете».
«Ні, на милість Бога-Творця», — сказав Переможець.
«Бути інакше не може», — Перо Бермудес сказав.
Коня він пришпорив й помчався у лаву найбільшу.

(Ст. 65)

«Слово» і «Пісня», очевидно, поділяють багато більше прикмет, які можна знайти в героїчній поезії в загальному, а саме: формулоподібні звороти, комбінації з іменників і прикметників, епічний теперішній час, який спричинює ефект усучаснення минулих подій у протизагугу до звичайного їх переповідання, опис здобичі, забраної від переможеного ворога, воєнна термінологія тощо.

При цьому варто згадати ще одну важливу спільну рису обох поем, яку, хоч не цілковито епічного порядку, часто знаходимо у середньовічній літературі, а саме: т. зв. магічні деклямації. У «Слові» і в «Пісні» ці елементи виголошують дружини наших героїв Ярославна і Хімена, з бажаним ефектом. Але, ці ораторські екскурси не є лише голосіннями, які вириваються з наболілої

душі. Вони є теж голосом народу, який, разом з героїнями, випрошує щасливого повернення своїх рідних чи володарів з війни. Хімена в «Пісні» благає за надійне повернення свого чоловіка Сіда, і Архангел Гавриїл її запевняє у сні, що так і станеться. А Ярославна звертається до природи в загальному з проханням порятунку її чоловіка, що теж стається, і князь Ігор щасливо повертається додому. Таким чином, аудиторія поета є запевнена, що їхніх героїв охороняє надприродна вища сила.

Деякі стилістично-поетичні елементи

Ми вже раніше вказували на притаманне пов'язання «Слова» і «Пісні» з історичною дійсністю і на помірність тону у цих творах. Далі ми відмітимо інші спільні для обидвох поем стилістичні риси.

Маркантною рисою є ілюзія руху, майстерно досягнута поетами через техніку швидкого «одна за одною» вичислення географічних назв. У «Слові» цей ефект є ще більше посилений низкою дієслів раптового руху, порівнянь і зображень. Це спричинює вражаюче почуття руху з кінематографічною прецизністю:

... Всеслав. . .

Він обманом оберся на коней
і *скочив* до града *Киева*
і діткнувся ратищем золото стола київського.
Скочив од них лютим звірем опівночі з *Білгорода*,
окутався в синю млу;
він *урвав* щастя тричі:
розбив славу Ярославу,
скочив вовком до *Немиги* з *Дудуток*.

(Ст. 123)

.....

А Ігор князь *поскочив* горностаєм в комиші
і білим гоголем на воду.
Упав на бистрого коня
і *скочив* з нього сірим вовком.
І *помчав* до луку Дінця,
і *полетів* соколом під млою,
забиваючи гусей і лебедів
на *сніданок*, на *обід* і на *вечерю*.

(Ст. 127)

У «Пісні» ефекту швидкого руху (хоч набагато «спокійнішого») поет досягає подібною технікою, хоч не на такому витонченому рівні, як у наведених прикладах зі «Слова»:

Наступного ранку починає він *їхати*,
вірний Переможець рідну землю *покидає*,
іде наліво від *Сан Естевана*, великого міста,

через *Алькувілью переїхав*, а там *Кастилії* уже кінець;
линув гостинець *Кінеайський*,
Дуеро, близько *Навапальос*, убрід *перейшов*,
 у *Фігеруелі* на ніч мій Сід отаборивсь.

(Ст. 54-55)

Рух у просторі є невіддільним від руху у часі. Це можна найкраще зафіксувати в останньому рядку опису втечі Ігоря з полонського полону на тлі ефекту руху у просторі у решті цього уривка поеми. (Тут «сніданок», «обід» і «вечеря» вказують теж на ранок, полудне і вечір — тобто на біг часу). Те саме відноситься і до «*Пісні*» (у наведеному прикладі).

У даному творі дійова особа поглиблює свій драматичний профіль, якщо її участь у якійсь дії, хоч неминуча, але витворює враження збігу обставин¹⁹. Таку стилістичну новизну можна досягнути розбиваючи сюжетну лінію, тобто переходячи від одної дії зі своїми дійовими особами до іншої із своїми, але без жодних натяків на проміжні події, які призвели від однієї ситуації до другої. А заповнити ці дійові прогалини є уже справою аудиторії поета. І власне цей рід переходу від одної дійової ситуації до другої постійно вживають автори «*Слова*» і «*Пісні*», поступово підвищуючи температуру зацікавлення, зворушення і хвилювання аудиторії через це постійне впровадження у сюжетну лінію чогось непередбаченого. Кінцевий драматичний ефект тієї стилістичної техніки є виїмковий — особливо у «*Слові*».

Далі, сподівання і емоції аудиторії маніпулюються нашими поетами у позитивному і негативному плянах. У позитивному змислі, якщо передбачаємо, що щось бажане станеться; у негативному, як щось погане. У «*Слові*» і «*Пісні*» наші сподівання є керовані у бажаному авторами напрямі частими добрими або недобрими віщуваннями, які нам підказують, яким шляхом розгорнуться події. В загальному, у «*Слові*» сподівання є негативні від самого початку, тому що:

Тоді Ігор глянув на світлеє сонце й побачив
 від нього тьмою всі свої вої прикриті.

.....

Другого дня вельми рано
 кривавії зорі світ провіщають...

(Ст. 101, 105)

Натомість у «*Пісні*» віщування є завжди позитивні, бо герой поеми Сід народився у добру годину, що і відпружує емоційну напругу щодо щасливого закінчення цієї історії. «*Пісня*» є прямо насичена посиланнями на «щасливу годину» тощо:

Дев'ятирічне дівча йому показалось на вічі:
 «О, Переможцю, в щасливу годину ви до пояса меч припняли!

.....

та хай вам Творець допоможе всім серцем ласкавим, святим». Сказало це дівча й вернулось до дому свого.

.....
Слово забрав Мартін Антолінес, послушайте, що він сказав:
«О, Переможцю, в щасливу ви народились годину!..»

(Ст. 43-44)

Але явища, які мають найбільший вплив на наші сподівання, це сни князя Святослава і Сіда. Вони кидають провіщальну тінь або світло на долю героїв цих поем. Обидва герої снять, але як радикально різняться їхні сни! Сідові приснився Архангел Гавриїл, який йому доручає:

«Воюйте, Сіде, Переможцю шляхетний,
бо ніколи ще муж не бився в пригожій хвилині такій,
як довго будете жити, здійснитися будуть щасливо починання ваші усі». Збудився мій Сід, і перехрестився.

(Ст. 55)

Натомість, нещасному князеві Святославові сниться ось що:

«В цю ніч з вечора одягали мене, — рече, —
чорним покривалом на кроваті тисовій,
черпали мені сине вино з горем змішане,
сипали мені з порожніх сайдаків степовиків поганих
великий жемчуг на лоно
і ніжили мене.
Уже дошки без князька в моїм теремі злотоверхім.
Всю ніч з вечора сірі ворони крякали під Плісенським на болонні,
були в добрі змії [одна із інтерпретацій — О. Р.]
і неслися до синього моря».

(Ст. 113)

Як було уже сказано, названі стилістичні засоби підносять на чимраз вищі рівні драматичні прикмети поем. У «*Пісні*» варто відмітити такі моменти дійсно великої драматичної вартості: розлука Сіда з сім'єю, наруга графів з Карріону над невинними дочками Сіда, вимога Сідом справедливості і правосуддя перед толеданським судом за кривду, заподіяну його дочкам, і обиду його роду і т. д. А щодо «*Слова*», то ціла поема може послужити прикладом виїмково прекрасного ліричного драматизму.

Щоб осмислити поетичний зміст таких епічних композицій як «*Слово*» і «*Пісня*», треба бодай номінально вказати на різницю між *поезією* і *поезією історії*. Творчою інспірацією автора «*Слова*» був історичний момент, який він зумів геніально перетворити у поезію. Автор «*Пісні*» не створив поезії з історичних подій і персонажів, але, натомість, він знав добре, як відсіяти поезію з історичної дійсності. Хоч цей рід поезії є квалітативно простіший, але є не менш щирий і чуттєвий від поезії «*Слова*».

Кінчаємо цей огляд блискучою заввагою Фрідріха Шлегеля²⁰ про

«Пісню», пристосовуючи її теж до нашого заключення про обидві поеми: Україна з її «Словом» і Еспанія з її «Піснею» втішаються особливою перевагою над багатьма іншими націями, бо це є такий рід поезії, яка має найбільш безпосередній і ефективний вплив на національні почуття і характер даного народу. «Слово о полку Ігоревім» і «Пісня про мого Сіда» мають далеко більшу вартість для даних націй, ніж ціла бібліотека таких творів, які є виключно продуктом уяви, але без жодного національного змісту.

Матеріал у цій статті взагалі не вичерпує теми, а радше вказує на свіжі можливості досліджень та на певні критичні інтуїції на тему людських і духових зв'язків між людьми і народами.

Примітки

14. Поеднання «Слова» з українським фолкльором, як і притаманно український підхід до людського спілкування, уже доведені численними вченими. А щодо Сіда, то хто може бути більш еспанським, ніж він? Сід разом з Дон Кіхотом і Дон Хуаном (Дон Жуаном) уособлюють типові національні риси еспанця усіх часів.

15. В історії записано, що після поразки Ігор не поїхав до Києва, але до Новгорода-Сіверського.

16. Звичай послуговуватися цим бойовим кличем походить від того, що св. Яків мав появитися еспанцям в одній битві.

17. Навіть російський критик В. Г. Белінський, коментуючи цей аспект «Слова», теж приписав ці своєрідні прикмети людського спілкування українському походженню поеми. «Полное Собрание Сочинений», Москва, 1954, т. V, ст. 348-9.

18. Bowra, p. 17.

19. Edmund de Chasca, *Estructura y forma en el Poema de Mio Cid*, Iowa City, 1955, p. 61.

20. Pidal, *Poema de Mio Cid*, p. 97.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»

Володимир ЖИЛА

ПЕРЕКЛАД «ФАВСТА»
В СИСТЕМІ НОВИХ КОНЦЕПЦІЙ
(До 70-річчя перекладу Дмитра Загула)
(Закінчення, 2)

Переклад настільки точний і зрозумілий, що може цілком сміло заступити оригінал. У ньому домінує також дух Гете і то без будь-яких обмежень. Лексика перекладу багата і наскрізь добірنا. Фраза «лицаря вдавати» подумана в розумінні гратись, але без будь-якої мети. В перекладі вона справжня перлина й семантично далеко перевищує в мистецькому розумінні просте німецьке «um nur zu spielen». Ця фраза також кольоритна й чудово відповідає потребам тексту. Також і питання «чого від світа сподіватись?» звучить прекрасно. «Ти мусиш всього відрікатись» — коротка й ядерна відповідь і рівночасно прекрасний відповідник німецькому оригіналові, побудованому за принципом посилення вимоги. Коли б не перший рядок перекладу, який має в собі ознаки описового характеру, цей уривок був би одним з кращих прикладів українського тексту. Його, на нашу думку, треба було обов'язково парафразувати, поєднавши з другим. Це, до речі, дуже вдало зробив М. Лукаш. У нього він чіткіший і краще передає німецький оригінал:

Шкода мені у шати ті вбиратись,
Турбот життя й на них лежить печать.

(Стор. 61)

Тепер, на зміну, перейдемо до ліричної пісні Гретхен:

Meine Ruh ist hin,
Mein Herz ist schwer,
Ich finde sie nimmer
Und nimmermehr.

Wo ich ihn nicht hab,
Ist mir da Grab,
De ganze Welt
Ist mir vergällt.

Mein armer Kopf
Ist mir verrückt,
Mein armer Sinn
Ist mir Zerstückt.

(Стор. 320)

В українському перекладі:

На серці тягар,
Мій спокій зник;

Його вже не знайду
Ніяк, во вік.
Без милого я
Щодня сумна,
І вся земля
Мені труна.
В моїй голові
Страшні думки,
І рветься серце
На шматки.

(Стор. 101)

Це ніжна лірична пісня, ненадуманна, щира, проста за своєю формою, звучить на зразок української усно-поетичної творчості, що в досконалій формі відображає думки й прагнення молодії дівчини. Переклад такої ліричної пісні не дається легко. Її інтимність, як також і безпосередність у висловленні почуттів та настрою, роблять пісню в деяких місцях неосяжною для перекладача.

Як же справився з цими труднощами Д. Загул? По-перше, він не змінив ні її настрою, ані стилю. Зберіг її простоту в лексиці, як також в окремих рядках. Переклад звучить справді як пісня чи невеликий ліричний вірш, що його можна легко виконати співом. По-друге, для кращого розуміння оригіналу, Д. Загул переставив у перекладі перший і другий рядки, що з місця склало причину для зникнення спокою та причинилось для кращого зв'язку поміж рядками. Строфа в цілому стала стрункішою і кращою для сприйняття під оглядом ритмічним і інтонаційним. Друга строфа за своїм характером є добрим прикладом української фолкльорної пісні. Перекладач вніс і сюди потрібні лексичні зміни. У нього появилось слово «сумна» замість «гробу», «земля» замість «світа»²¹, «домовина» замість «втрати всіх приємностей в житті» тощо. Не менше оригінально підійшов він до третьої строфи. Тут німецьке слово «verrückt» він передав як «страшні думки», що насправді добре нагадує стан збожевоління. Вкінці перекладач пропустив епітет «бідний», а слово «Sinn» заступив словом «серце». Маючи, таким чином, подолані лексичні труднощі семантичного характеру, він зв'язав їх у добірне ціле — у строфу, успішно використавши при тому інтонаційне наростання й чіткість розгортання теми. І яке щастя, що в своєму шуканні правдивості в подробицях, він не розминувся з мистецькою правдивістю в цілому.

Ще стрункіший і більш ліричний переклад цього уривка пісні дав М. Лукаш.

На серці жаль,
Мій спокій зник
І вже не вернеться
Повік, повік.
Де його нема —
Могильна тьма,

І білий світ —
Зів'ялий цвіт.

В голівоньці
Журба тяжка,
На думоньці
Печаль гірка.

(Стор. 150)

М. Лукаш проявив тут велику силу таланту й, здається, переклад його стоїть ближче до оригіналу, ніж будь-який інший надрукований український чи російський²². Виглядає, що навіть англійський переклад «Пісні Гретхен» своєю мистецькою красою не дорівнює перекладові М. Лукаша:

My peace is gone,
My heart is sore;
I find it never
And nevermore.

Where him I not have
There is my grave.
This world is all
Turned into gall.

And my poor head
Is quite insane,
And my poor mind
Is rent with pain²³.

У М. Лукаша є більше як у будь-кого іншого з відомих нам перекладачів уміння для поглибленого вивчення тексту в широких зв'язках з усією творчістю Гете, справжнього наукового підходу, свідомого розрахунку й точної орієнтації на першотвір. А найосновніше у нього — величезний мистецький хист і виняткова здібність інтерпретувати й по-мистецькому передавати чужі думки.

На закінчення розглянемо ще прозаїчний уривок зі сцени «Похмурий день, поле». Фавст свідомий, що Гретхен у в'язниці, просить Мефістофеля допомогти йому звільнити її. Диявол відмовляє, говорячи, що немає потреби турбуватися, бо Гретхен — не перша дівчина, яка мусить бути покарана за свої гріхи.

В оригіналі:

Im Elend! Verzweifeld! Embärmlich auf der Erde lange verirrt und nun gefangen! Als Missetäterin im Kerker zu entsetzlichen Qualen eingesperrt, das holde unselige Geschöpf! Bis dahin, dahin! — Verrätrischer, nichtswürdiger Geist, und das hast du mir verheimlicht! — Steh nur, steh! Wälze die teuflischen Augen ingrimmend im Kopf herum! Steh und trutze mir durch deine unerträgliche Gegenwart! Gefangen! Im unwiederbringlichen Elend! Bösen Geistern übergeben und der richtenden gefühllosen Menschheit! Und mich wiegst du indes in abgeschmackten Zerstreuungen, verbirgst mir ihren wachsenden Jammer und lässest sie hilflos verderben!

(Стор. 399-400)

В українському перекладі:

В злиднях! В одчай! Нещасна, довго отак тинялась по землі, а тепер у в'язниці! Як душогубка якась, в тюрмі, замкнута на страшні муки, вона, вродливе невинне сотворіння! До цього! до цього! дійшло! — О, ти зрадливий, нікчемний Духу, і ти це все від мене ховав, затаював! — Стій тепер, стій! лупай своїми сатанинськими очима з-під чортівських повік! Стій та муч мене своєю нестерпимою присутністю! В темниці! В невимовному горі! Віддана злим духам і жорсткому людському осуду! А ти мене тимчасом вколихуєш мерзеними розривками, ховаєш переді мною її горювання і лишаєш її на безпомічну загибель!

(Стор. 129)

Прозаїчний монолог Фавста, незважаючи на свій розмір, це складна структура, в якій розрізняється пряме та образне повідомлення. В межах образного повідомлення говориться про ув'язнену й диявола, а в межах прямого — про лад думок і почуттів самого Фавста. Цю подвійну структуру перекладач не тільки доглибно зрозумів, але й зумів її якнайточніше передати в перекладі. Він неодмінно зберіг усі властивості першотвору, знайшовши для цього потрібні мовні рівнозначники, що виражають конкретно-чуттєве уявлення про стан ув'язненої та мають ще тут і там додаткове навантаження в формі глибокого співчуття. Може, це не пряма заслуга перекладача, а вірніше характер та уклад української мови, як також спосіб сприймання перекладу українським читачем.

Переклад фраз «до цього! до цього! дійшло!» дещо нас вражає. По-українськи він звучить неприродно. Тут краще було би вжити частку «аж»²⁴, а тому, що дія несподівана, до неї треба б додати ще й «ось»²⁵. Тоді не треба повторювати «до цього», а переклад німецької фрази «Bis dahin, dahin!» стає чіткішим і небагатослівним. По цій лінії пішов, наприклад, М. Лукаш. Він каже: «Аж ось до чого дійшло!» Приклад дуже вдалого й продуманого передання оригіналу Гете. Дивно звучить у перекладі Д. Загула також речення «Лупай своїми сатанинськими очима з-під чортівських повік», бо в оригіналі немає згадки про якісь повіки, а навпаки говориться про голову. Цим перекладач нічого конкретного не досягнув, лише непотрібно поширив текст, зробивши його навіть дещо незрозумілим.

У цілому в прозаїчному монолозі Фавста відтворено властиву оригіналові семантичну співвіднесеність мовних одиниць і повністю уявизнено образність та головну думку, зокрема почуття Фавста.

Підсумовуючи, хочемо твердити, що Д. Загул уже на початку цього сторіччя²⁶ виявив багато прикмет, характерних сучасному перекладачеві. У своїй праці над «Фавстом» він був не тільки перекладачем, але й добрим дослідником доби Гете, зокрема періоду написання «Фавста». У перекладі помічаємо, що він широко прагнув відтворити в українському варіанті високі інтелектуально-емоційні прикмети геніального автора першотвору, передати дух оригіналу та ще і в максимальному наближенні до нього. Він відійшов від модного ще тоді буквалізму й станув на становищі

глибокого осягнення й відтворення оригіналу в його найповнішому виявленні, на яке була здатна українська мова того часу.

Український переклад «Фавста» Д. Загула дуже близький до оригіналу також своєю метрикою, своєю ритмомелодикою, образним ладом та своєю стилістикою. У ньому відтворено все пізнане й усвідомлене перекладачем, посилене його обдарування. Лексика перекладу добірна й виявляє усі тонкощі, необхідні для віддзеркалення провідної ідеї трагедії та тієї своєрідної і неодмінної реальності вираження мистецької правди. Переклад, без сумніву, дає повноцінну інтерпретацію оригіналу. Коли ж десь з'являються дивні витвори, то ніяк не через принципову «неперекладність» оригіналу, а передусім через неглибоке, спрощене його розуміння.

Слід сказати, що в цілому друга спроба перекладу першої частини «Фавста» — вдала. Перекладачеві доводилося йти не дуже то второваним шляхом, проте він доклав багато праці і дав цінне видання з прецікавим вступом, що його написав І. М. про історію переказу про Фавста. В Україні під радянським устроєм большевики заборонили і знищили це видання «Фавста», як також і його перекладача.

У 70-річчя перекладу «Фавста» Дмитра Загула, який сьогодні став раритетом, а був подуманий для збагачення й поширення української культурної скарбниці, хочемо на закінчення процитувати слова Гете, сказані з іншої нагоди, але не менше близькі до відзначення роковин видання цієї цінної рідкісної книги, що вона є «одним з найбільш важливих і значних засобів спілкування між людьми».

Примітки

21. «Земля» в українському розумінні — це місце життя й діяльності людей, а «світ» — земна куля з усім, що на ній є.

22. Копелев, стор. 162.

23. Kaufmann, стор. 321.

24. Уживається для підсилення ознаки, в нашому випадку — дії.

25. «Аж ось» — робить дію несподіваною, щось типу «коли раптом».

26. Припускаємо, що Дмитро Загул почав перекладати «Фавста» десть у 1918 році. Тоді він разом з П. Тичиною, Я. Савченком, О. Слісаренком, В. Кобилянським, М. Семенком та мистцями й театральними діячами Марком Терещенком, А. Петрицьким і Лесем Курбасом бере участь у заснуванні символістської групи «Біла студія», яка видала єдиний номер «Літературно-критичного альманаху» (1918 р.), а сама в цьому ж році перетворилася у товариство співців «вселюдської краси». Протягом цього року Д. Загул виступав з позицій поета-символіста, пропагуючи в своїх статтях принципи ідеалістичної естетики й поезики. Припускаємо також, що в справах перекладу «Фавста» деякий вплив на Д. Загула мав Лесь Курбас. Див. Д. Загул, «Вибране», стор. 20.

Віктор ЧЕПЕЛИК
Оксана ЧЕПЕЛИК

РЕНЕСАНСОВИЙ СКАРБ ГАЛИЧИНИ

В XV столітті в Італії, подрібнений на ряд герцогств, князівств і міст-держав, де активно проходив процес формування буржуазного ладу, склались невідомі раніше прояви суспільного життя, що призвело до виникнення і розвитку в культурі нового явища, яке пізніше дістало назву *Ренесанс*. Осягнення планетарної системи побудови Всесвіту — згадайте вчення М. Коперніка, Д. Бруно, Г. Галілея, видатні географічні відкриття Колумба, Магеллана, В. да Гамма, пізнання будови людського тіла, його анатомії, системи кровобігу (М. Сервет, Леонардо да Вінчі, А. Парре) заклали основи сучасної науки. Людина з її радощами і печальми була поставлена в центр уваги вченого, письменника, мистця. Це дістало вияв у новому найвидатнішому явищі — *ГУМАНІЗМІ*. Література в особі Данте Аліг'єрі, Ф. Петрарки, Д. Боккачіо, В. Шекспіра, живопис через твори Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Тіціана, скульптура в шедеврах Л. Гіберті, Донателло, Мікельанджело Буонарроті, зодчество в будівлях Ф. Брунеллеско, Д. Браманте, А. Палладіо розкривають гуманістичне розуміння дійсності, створюючи образи, що сяють крізь віки, мов сонце краси і правди. В будівництві переосмислюють і переборюють найліпші досягнення готики, а звернувшись до здобутків античності, знаходять нову мову свого мистецтва — створюють архітектуру доби *ВІДРОДЖЕННЯ*. Логічність, простота і ясність стають визначальними при вирішенні споруд. Внутрішній простір будівель набуває гармонічної співмаштабності згідно з розмірами тіла людини. Архітектурний ордер (дорійський, іонійський, корінфський) з'єднують зі стіною, витворюючи незнану раніше тектонічну систему, в якій надзвичайно красиві вікна і їх обрамлення, пластика арок і карнизів, загалом уся деталізація, навіяні красою природи, рослинного і людського тіла. Ясні і усміхнені образи міських жител — палаців чи вілл, будинків самоврядування і храмів відображають ті величезні зміни, що відбувалися в суспільстві і в світогляді людини. Скрізь у мистецтві панує життєстверджуюче начало, оптимізм, віра у величезні можливості людини мислячої і діючої. Вона поцінюється, як вінець природи, як вибрана особистість, на котру скерована благодать Божа, що виявляє себе через красу духу і тіла. Згадаймо, що св. Августин твердив: краса є сяйво правди. Тому культ краси стає головним ідеологічним виявом гуманізму, який запліднює всі прояви мистецтва, в тому числі й архітектуру.

Ідеї Ренесансу поширились по всій Європі, захопили в своє осяйне коло і Польщу, а оскільки наша Україна була на той час поглинута польською державою, то і до нас докотилася хвиля відлуння італійського Відродження. Для того тут склались певні,

майже сприятливі, умови суспільного життя, передусім у містах Львові, Острозі, Луцьку, Києві, де почали витворюватись центри місцевої культури. Саме тут народна мистецька традиція корінної людности, відстоюючи в боротьбі себе і свою самобутність, запліднюється і підсилюється принесеною сюди ренесансою культурою італійців, греків, німців, голландців, які приїздить на час роботи або переселяються в наші краї назавжди. Поєднання місцевого та новітнього іноземного сприяє виникненню нової художньої хвилі в українському мистецтві, здійсненої зростаючим рівнем національної самосвідомості кращих синів України, які стають на боротьбу за право свого народу на людське існування, на гідність і повагу. Саме на кінець XVI — початок XVII ст. припадає *доба першого відродження України і її народу*. Боротьба ремісників за рівні права в містах, а це була боротьба з іноземними зайдами, яких всіляко підтримувала королівська влада і католицька Церква, з'єдналась з боротьбою селян, що стали козаками-запорожцями і виступали на оборону рідного люду від всіляких загарбників, викидали до життя спеціальні громадські об'єднання, які дістали назви *БРАТСТВО*. Вони в своїх лавах об'єднали ліпших представників ремісництва, прогресивно мислячої частини української шляхти і церковних діячів. Братства утворювались при православних храмах, які завдяки цьому ставали не лише місцями культових відправ, але й центрами освіти, підвищення самосвідомості, оборони прав народу, взаємодопомоги бідним і хворим. Для цього при храмах споруджували братські школи, друкарні і шпиталі. В архітектурі церков почали виявлялись нові тенденції, поєднані з народними традиціями. Багатші з братчиків споруджували для себе *міські житлові будинки — кам'яниці*, досить стримані за своїми архітектурними формами, як більшість жител на вулиці Руській (тобто Українській) у Львові, де було дозволено селитись нашим ремісникам і купцям. Але найбагатші з членів Братства могли спорудити для себе справжні палаци, як це зробив православний купець, родом грек, Корнякт, що запросив для побудови найвідомішого тодішнього львівського архітектора Петра Італьяка, якого прозивали тут *Петром Красовським*. Він спорудив чудовий палац з шістьма вікнами на кожному поверсі триповерхової кам'яниці. Вишукані архітектурні форми стіни з вікнами, прикрашені сандриками і колонним порталом, виділялись на фоні сусідніх стриманих і сухуватих фасадів. Та найліпшою частиною споруд був двір — патіо в середині будинку, оточений трьома ярусами колонних аркад з балюстрадами. Генієм зодчого з берегів Середземного моря була перенесена до центру Львова ця витончена композиція. В інтер'єрах будинку поряд з італійською манерою в оздобленні віконних ніш і міцних присадкуватих колон виявились народні смаки. Ці вкраплення засвідчують єднання місцевого та інтернаціонального, що буде іще якравіше розвинуте в інших пам'ятках того часу.

XV століття дає нашій культовій архітектурі приклади переходу від давньоруської традиції через готику до Ренесансу (Богоявленська церква в Луцьку, Троїцька — в Межирічах, де спробували

продовжити життя хрестовокупольної системи). Проте, в той час найбільшого поширення набувають витворені українськими майстрами тридільні і триверхі церкви. Вони зберігають риси храмів-твердинь, але дістають напівциркульні куполи, притаманні ренесансним будовам (церкви Миколаївська в Сокалі, XVI ст.; Юріївська в с. Касперівці, XVI ст.; Різдва Христового в Тернополі, поч. XVII ст.). Дуже цікавим видається *храм Благовіщення з м. Городок*, де тридільність і трикупольність підсилена ще й арковими порталами (див. іл. 1). Дальше наростання ренесансних рис, зокрема класичних архітектурних ордерів у вигляді пілястр, бачимо в тридільних триверхніх храмах Юрія в Бродах (1625 р.). Ще яскравіше це виявилось в надзвичайно характерному *храмі Успення в Підгайцях* (1650-1653 рр.), де і оборонні риси у вигляді бойової галерії і типово українські риси тридільності і трикупольності поєднані з ордерними пілястрами на кутах будівлі, арковими вікнами з архівольтами, наличниками і трикутними сандриками та типово ренесансним декором (див. іл. 2). Особливо характерною для Ренесансу була тема центрично-купольного храму, який був з давніх часів поширеним у нас в п'ятидільних дерев'яних будовах, тому перехід до центрично-купольного типу був легким і органічним, що бачимо на прикладі *Онуфріївського храму в Лаврові* (XV-XVI ст.) (див. іл. 3), але найсильніше це єднання нашої народної традиції і витвореної в Ренесансі теми виявилось в *Успенській церкві в Низкиничках* (1653 р.), вибудованій на Волині Адамом Киселем, відомим своєю участю в антикозацькій боротьбі на боці поляків в період Великої визвольної війни українського народу 1648-1657 рр. (див. іл. 4).

Найвизначнішою пам'яткою української ренесансової архітектури є комплекс *Успенської церкви на Руській (тобто Українській) вулиці у Львові (XVI-XVII ст.)*. Він був головним осередком Львівського братства, як видатного центру боротьби за права нашого народу. До складу цього комплексу входить *велично-прекрасна Успенська церква* (див. іл. 5), *крихітна каплиця Троєх святих* і *величезна дзвіниця Корнякта* та кілька інших сусідніх кам'яниць. Всі вони зібрані в суцільну замкнуту навколо двору композицію, начебто єдина сім'я, члени якої міцно обійнялись руками, оберігаючи священне родинне вогнище, захищаючи його від лихих вітрів королівської влади і єзуїтської експансії, котрі з різних боків пробували прорватись до того вогнища і загасити його. В маленький двір потрапляєш через низькуватий прохід поряд з височенною вежею і спиняєшся вражений тими колонними аркадами, що оточують простір. Біля величезної башти гордо піднесла три свої граціозні бані *каплиця Троєх святих*. Її кам'яну сріблястого кольору стіну прорізують дві великі арки, а між ними влаштовано прикрашений орнаментами портал (див. іл. 6, 7). Виноградні лози з великими гронами винограду обплітають його колони і цим викликають радісне почуття — яке це твоє, рідне, бо зображення винограду і його грон, улюблене нашим народом, органічно з'єдналось, переплелось з європейською ренесансною архітектурною темою. Коли ж увіходиш в інтер'єр капелі, де сірувато-

сріблясті стіни підносять дивовижно-прекрасні куполи, поверхні яких також вкриті вирізьбленим плетивом листків і виноградних грон, між ними сяють золотом проміжки куполу, а зверху з трьох світлових ліхтарів лине злотаве сяйво — то серце починає тріпотіти, мов голуб, що злітає в небесну високість. Маленька ця каплиця є справжньою перлиною української ренесансної архітектури.

А поряд знаходиться впевнена у своїй величї *церква Успіння* з трьома куполами-банями. Інтер'єр її здається вчистою залю, де, немов почесна варта, стоять чудові виточені з каменю колони і легко тримають склепіння, од яких здіймаються у висї три залитих сонячним сяйвом куполи. Дивовижний цей інтер'єр доповнюють кольорові вітражі, виконані в 1930-ті роки художником з Києва Петром Холодним. На цих вітражах і козаки, і гетьмани, і небесне військо у вигляді озброєних ангелів, і святі апостоли стали на оборону нашого скривдженого народу. Про це згадуємо не випадково, бо церква пристосована була до оборони і неодноразово витримувала напади ворогів. Зовні церква Успіння велично-стримана, навіть сувора, стіни її прикрашають пілястри дорійського ордеру, між якими йдуть глухі арки, вінчає стіну чудовий антаблемент. В його фризї розкрито біблійні теми, які чергуються з великими і прекрасними розетами.

Височить над цими будівлями *чотириярусна вежа*, увінчана бароковим куполом. Це — не лише дзвіниця, але й оборонна башта, яка стала символом оборони рідного люду (див. іл. 8, 9).

«Тут православних вежа сбудована,
Братству єсть за герб от кролев подана,
Привелеями міцно утвержденна,
Патріархами уболагословенна. . .»

(з псалтирі 1708 р.)

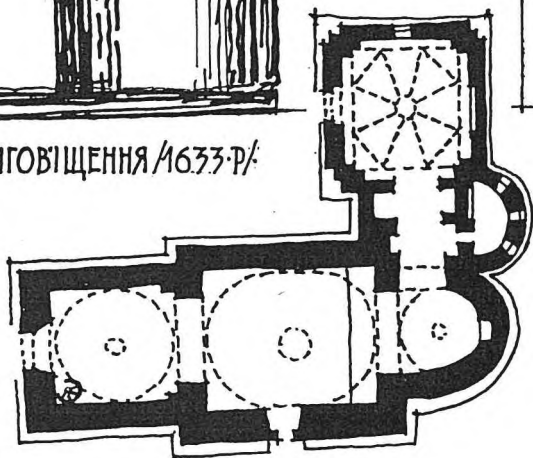
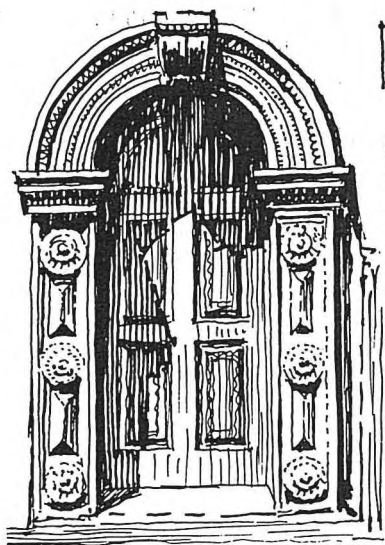
На *печатках Львівського братства* її зображено як знак непохитности тих, хто виступав на боротьбу за права нашого народу. Створено було розглянутий комплекс архітекторами П. Красовським, А. Підлісним, П. Римлянином, П. Барбоном, В. Капиносом, А. Прихильним в основному в роках 1578-1629. Так архітектура Ренесансу дійшла до нашого краю, була прийнята людом, з'єдналась з рідною традицією і стала мистецьким засобом утвердження народу, що став на боротьбу за право жити, розвиватись і знову увійти в сім'ю європейських народів.

Література

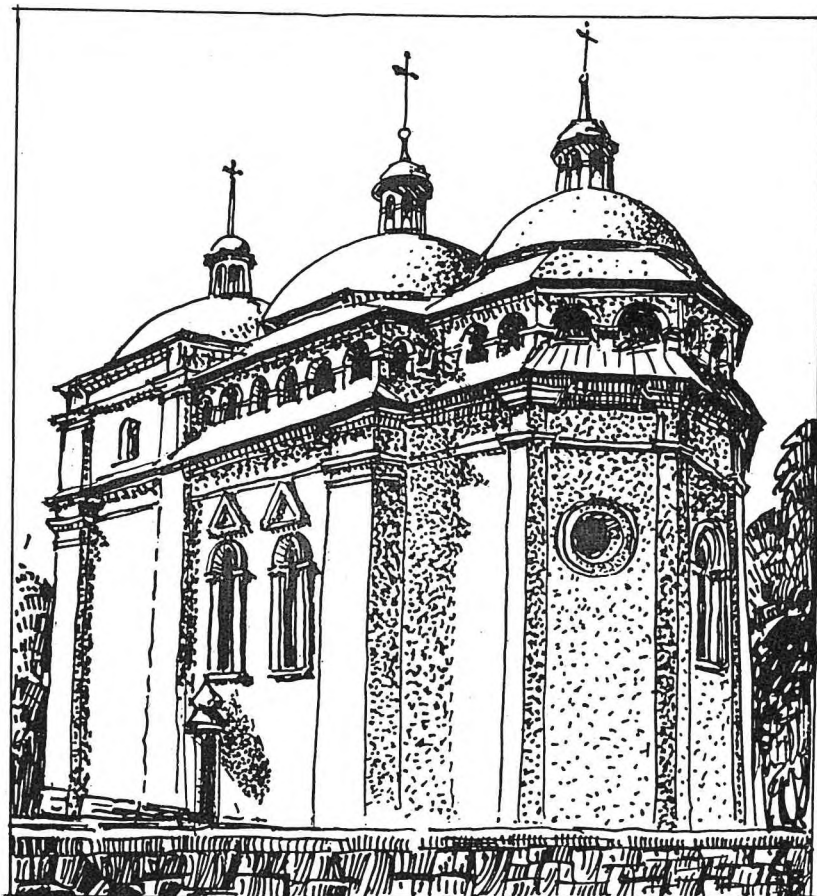
1. Нариси історії архітектури Української РСР. К. 1957.
2. Історія українського мистецтва в 6-ти томах. Т. 2, К. 1967.
3. Логвин Г. Н. По Україні. К. 1965.
4. Овсійчук В. А. Українське мистецтво другої половини XVI — першої половини XVII ст. К. 1985.
5. Логвин Г. Н. Украина и Молдавия. М. 1982.
6. Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI-XVIII ст. К. 1983.
7. Чепелик В. В. Відлуння Ренесансу. «За будівельні кадри», № 1045-1046, 7 червня 1991 р., с. 3.

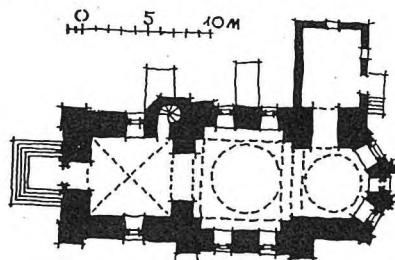
М. ГОРОДОК ЦЕРКВА БЛАГОВІЩЕННЯ /1633-р./

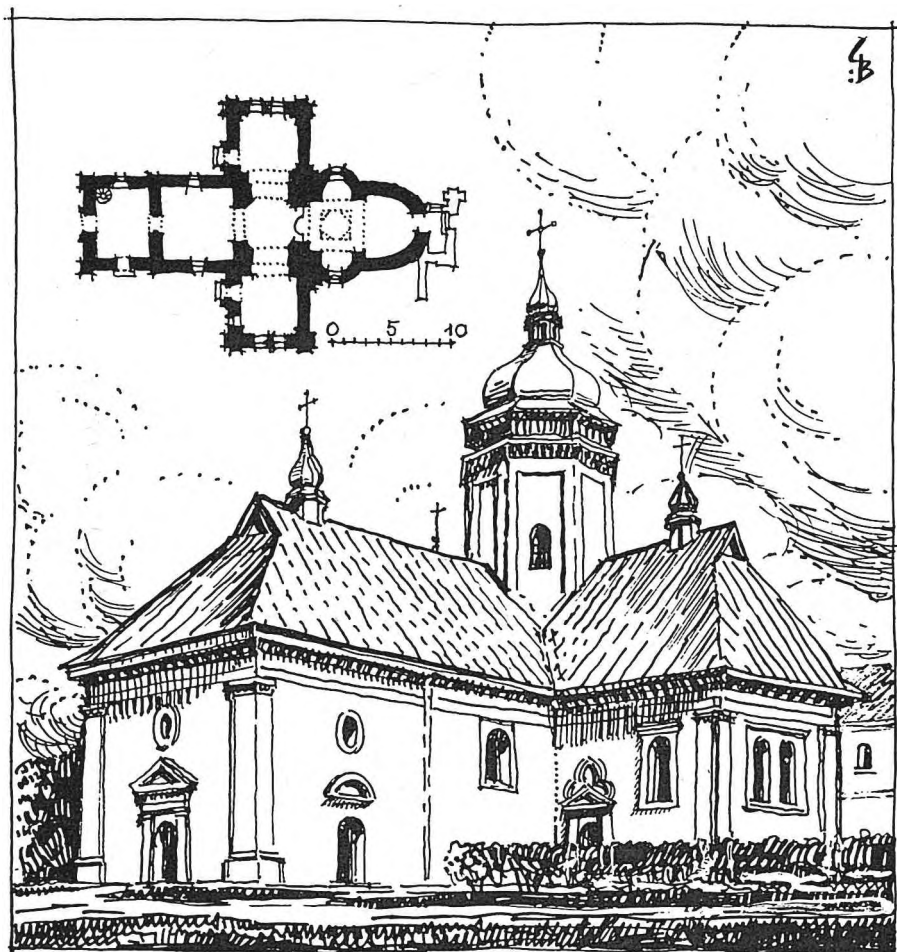

ПОРТАЛ

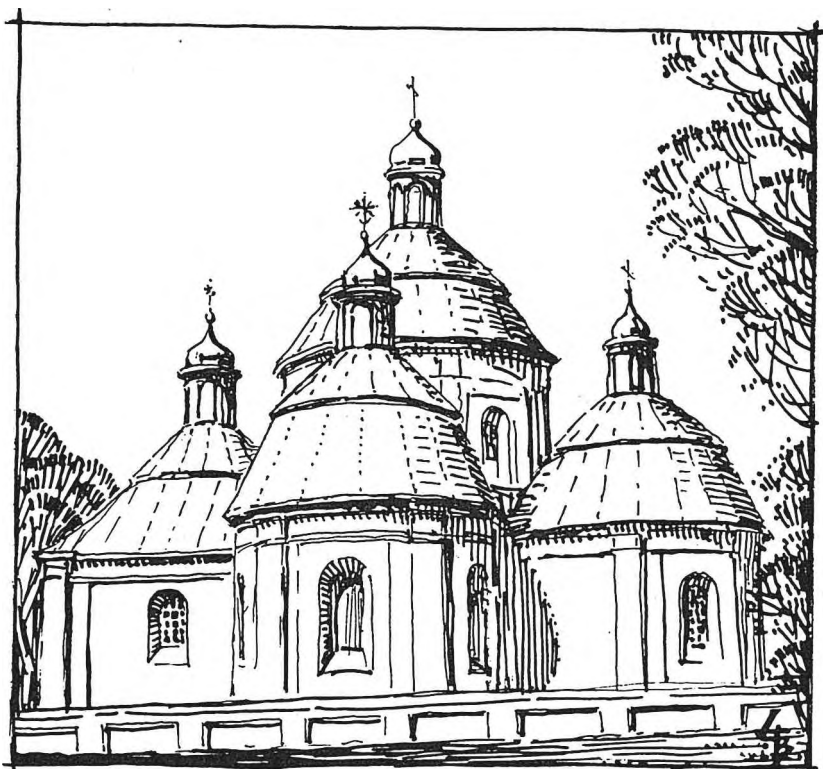

М. ПІДГАЙЦІ · ХРАМ УСПІННЯ /1650-1653 Р.Р./

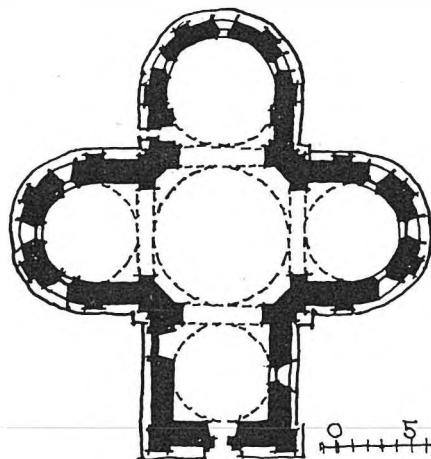

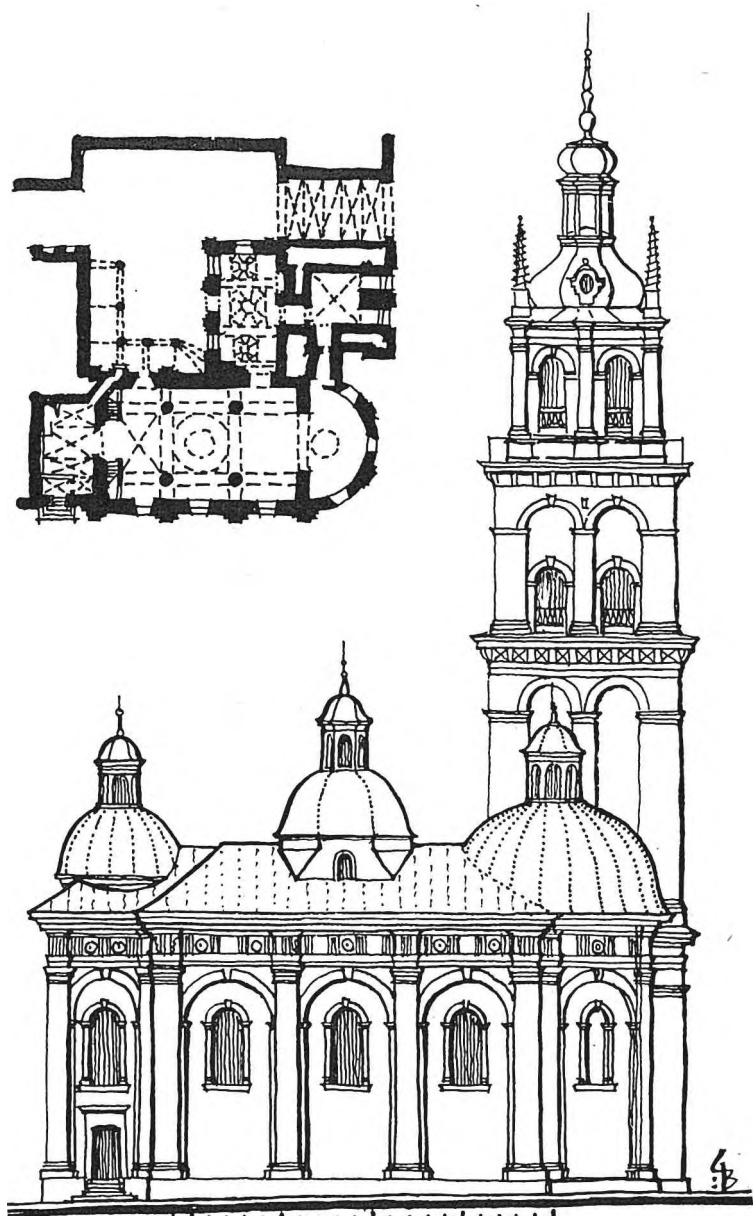

ОНУФРІІВСЬКИЙ ХРАМ В ЛАВРОВІ /XV-XVI - XIX СТ/

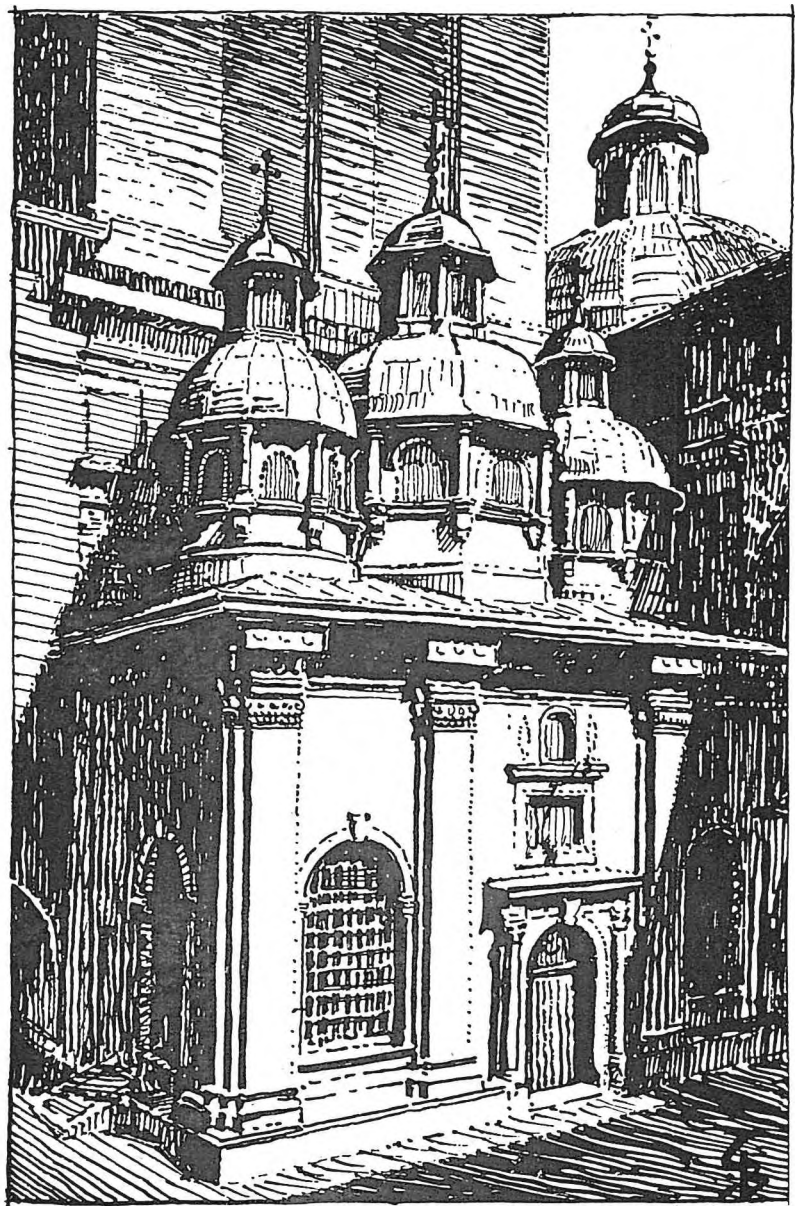

ХРАМ УСПІННЯ В НИЗКИНИЧАХ/1653-Р/

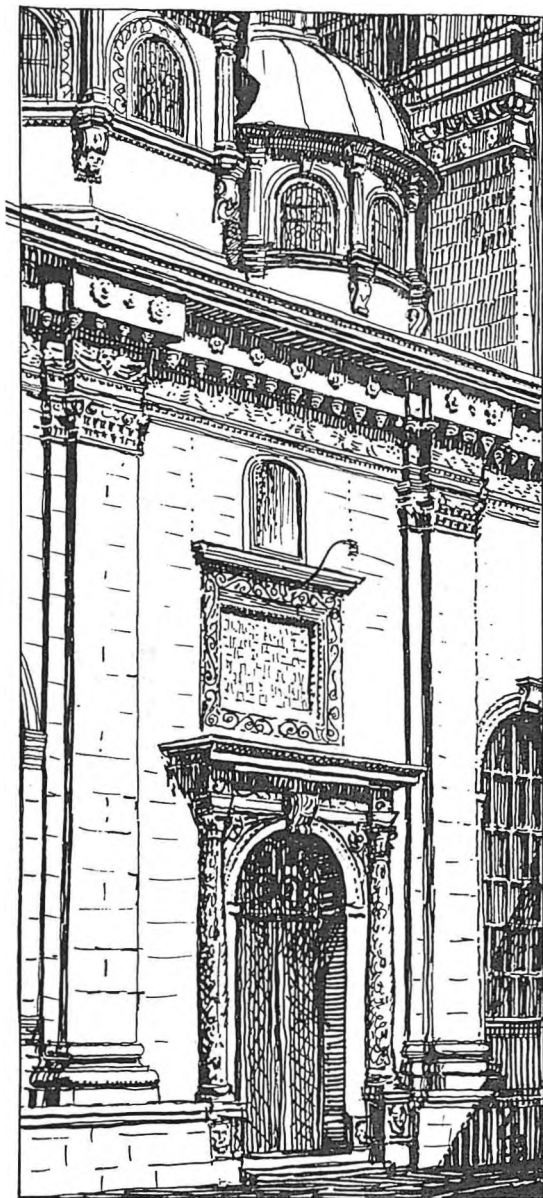

ХРАМ УСПІННЯ У ЛЬВОВІ /XVI-XVIII ст./

ЛВІВ · КАПЛИЦЯ ТРЬОХ СВЯТИТЕЛІВ · 1578 · Р

ФРАГМЕНТ КАПЛИЦІ У ЛЬВОВІ/1578/

Іл. 9

ХРАМ УСПІННЯ У ЛЬВОВІ /XVI-XVIII СТ./

Іл. 8

Спогади

Олександр КОВАЛЕНКО

НА МЕЖІ ДВОХ ВІКІВ

(Спогади про Українську Студентську Громаду в Харкові)

*...Гайдам в поле, — гине нива!
Додамо до праці руки, —
Хоч не ми, так наші внуки
Дочекають того жнива!*

I

Може, не буде зайвим попередити ці спогади хоч коротеньким оглядом того духового багажу, з яким я приїхав до Харкова 1895 року з наміром вступити до Харківського Технологічного Інституту. Не буде зайвим це зробити не з огляду на мою особу, але з огляду на те, що більшість членів Студентської Української Громади приїхала до Харкова, як і я, з більш-менш глухої провінції, значить, перебула роки навчання в середній школі приблизно в таких самих обставинах, в тій самій атмосфері, що й я.

Отож, учитися в Реальній школі в Ромні, на Полтавщині, мені припало в добу другої половини царювання Олександра III, коли дух царедворця Победоносцева тяжів на всім і на всіх на цілیم просторі тодішньої Російської імперії. В роменській Реальній школі, як, розуміється, і по всіх інших школах, культивувався, під пильним доглядом директора з «малоросов», офіційний загальноросійський патріотизм, девізом якого було: «самодержавіє, православіє і народність» (розуміється, російська). Та треба сказати, що я, як, мабуть, і інші учні нашої школи, не відчував на собі гніту цієї атмосфери, і може тим більше вплив її був для нас небезпечним. За тих молодих років я був щасливий і веселий, як вдома, так і в школі. У «високотроїтстві» дні¹ по молебні в школі, разом з усіма, співав «Боже, царя храни», — хоч, може, й без особливого піднесення, але й без почуття примусу, гукав разом з усіма учениками, у відповідь на директорське поздоровлення зі святом, традиційне «Ура!» — словом, здавалося, все в моїй душі вже злилося з тим офіційним загальноросійським патріотизмом. А все ж таки! . .

Все ж таки, в тій душі жевріло, мов іскра під попелом, щось таке, що з тим патріотизмом не йшло влад, щось таке, що часом його навіть цілковито заперечувало. Пригадую, наприклад, що, коли під час гостини, чи то у нас дома, чи то у когось із знайомих, присутні, переходячи за українським звичаєм від розмов до співів, заводили: «Зібралися всі бурлаки до

1. Так офіційно звалися, наприклад, роковини народження царя чи цариці, чи інших членів їх родини.

рідної хати», — моє серце стискалося від нестямного смутку; а коли доходило до слів:

Катерино, вража мати,
Що ти наробила?
Степ широкий, край веселий
Ти занастила! —

то та сама «Екатерина Вторая», що за підручником Гловайського² уявлялася мені справді великою царицею, ставала нараз для мене злою відьмою.

Пригадую також ще два випадки з тих хлоп'ячих років, які освітили в моїй душі певні куточки, до того мені самому невідомі. Один стався ще коли я був у п'ятій класі, під час лекції фізики. Ми, учні, стовпилися навколо учителя, москаля з походження, що показував нам якийсь фізичний пристрій; я звернувся до одного з товаришів, що стояв біля мене, з якимсь зауваженням по-українськи.

— На каком его безобразном жаргоне вы говорите? — гукнув до мене учитель.

Пам'ятаю й досі, що я відчув тоді таку глибоку образу, що, здавалося, вся кров раптом вдарила мені в голову, аж в очах мені ніби помутніло.

— Язык, на котором я говорил с товарищем, не «безобразный жаргон», а мой родной язык. Думаю, что он не хуже всякого другого, в том числе и вашего, Василий Фёдорович, — визвірівся я на нього, хоч і намагався ще стримати себе, якомога.

Він, мабуть не сподіваючись такої реакції на його зауваження з мого боку, на якийсь мент остовпів.

— Нікакого особого «вашего» языка не существует, есть только русский язык, на котором вы и должны говорить! — нарешті промовив він, вже якийсь без попереднього апломбу.

Тут я вже не міг себе стримати і почав просто сипати словами, не даючи йому навіть вставити якусь репліку. Говорив про Котляревського й Шевченка, про українську народну творчість, говорив ще щось, чого й сам після не міг пригадати, і що вже потім мені уривками пригадували товариші. Мабуть, і ті слова, і той тон, і той запал були остільки незвичайні в шкільному житті, остільки незгідні зі шкільною дисципліною, що вчитель, не бачачи іншого виходу із цього досить прикрого становища, спробував був утікти до фізичного кабінету; але тому, що я з порога відчинених дверей не переставав сипати на нього словами, він повернувся до класу, вхопив зі стола журнал і вибіг хутко за двері, не закінчивши викладу.

Всі товариші з жахом стали мені говорити про можливі наслідки цього інциденту; я сам, трохи опам'ятавшись, намагався приготувитися до найгіршого; кожної перерви всі ми сподівалися, що мене покличуть до директора «на сповідь». Але шкільний день скінчився, а мене так і не було покликано; пройшло й ще кілька днів без якихось наслідків, і всім стало ясно, що справа на тому й закінчилася; видно той вчитель, як один з найкращих педагогів у тій школі і як людина взагалі дуже добра, відчув, що він зачепив у моїй душі щось таке, чого зачіпати було не слід.

2. Автор підручника історії, ухваленого в ті часи міністерством освіти для вжитку в усіх середніх школах Російської імперії.

Другий випадок, хоч і був зовсім іншого роду, та був, мені здається, не менш показним. Одного весняного погожого вечора я, вже учень останнього року, проходжувався Полтавською вулицею, місцем зустрічі роменців, з моїм однокурсником, поляком Чеславом Соботковським, з яким мене зв'язувала щира приязнь. Не пам'ятаю вже з якого приводу, ми стали згадувати деякі події з історії Польщі й України; а від спогадів перейшли до мрій про майбутнє. Пам'ятаю, що висновок тих мрій в загальних рисах був такий: як то, мовляв, було б добре, коли б Польща й Україна, звільнившись від московського панування, стали знову незалежними державами та, забувши колишню незгоду, зажили в сусідській приязні, допомагаючи одна одній зберегти свою незалежність. Такі мрії були цілком природні у мого приятеля, — адже поляки ніколи і ніде не втрачали свідомости свого поневолення чужими державами, як і надії на визволення; але у мене, пам'ятаю, вони з'явилися вперше, виринувши з якоїсь, мені невідомої, глибини моєї душі несподівано для мене самого. Були вони, мабуть, несподіваними і для мого приятеля, який напевне до того вважав мене за «общероса» з «малоросов». Думаю так тому, що з того менту наша приязнь поглибшала і ніби прибрала ще якогось нового змісту. Такою вона й zostавалася аж до того часу, коли, закінчивши реальну школу, ми з ним розійшлися, щоб більше вже ніколи в житті не зустрінутися.

Аналізуючи ці два випадки оскільки можливо об'єктивно тепер, мушу признати, що це був вияв справжнього українського патріотизму — приспаного, некультивованого, та все ж щирого, який десь у підсвідомій глибині жив, не піддавався знищенню наперекір всьому тому, що намагалося його здушити, затерти. Отже, приходить на думку питання: звідкіль же він, той патріотизм, міг у мене взятися? Чи був він наслідком якихось спеціальних впливів на мене? Ні. Адже не тільки серед моїх знайомих і рідних, але, здається, і в цілому Ромні не було в той час нікого, кого можна було б кваліфікувати хоч би як «українофіла». Правда, у нас в родині, як і взагалі в родинях роменської інтелігенції, в інтимній розмові про звичайні речі говорилося по-українськи, але коли доходило до розмови про речі абстрактні, вживалося мови російської. Дома у нас були і часом читалися твори Котляревського, Шевченка, Квітки-Основ'яненка, але, розуміється, значно більше читалися твори письменників російських та інших у перекладі російською мовою. Деякі уривки спогадів з раннього дитинства, може, могли б ослабити вплив шкільного виховання в дусі загальноросійського патріотизму. Так, наприклад, запам'ятав я, як на початку 80-их років, коли я був ще зовсім малим, було заарештовано, замкнено до в'язниці і нарешті заслано в Сибір мою найулюбленішу сестриницю за участь в конспіративному гуртку. Пам'ятав, як у розмові з деякими знайомими мати згадувала про арешт батька під час похорону Шевченка за те, що він з'явився на вулицях Києва в національному українському вбранні; і про те, як під час другого польського повстання уряд, боячися симпатії до того повстання з боку українського населення, видав таємний указ поліції підпалювати за допомогою таємних агентів будинки обивателів по українських містах та поширювати чутку, що то поляки палять, і як у Ромні упродовж кількох місяців щоночі бувало по кілька пожеж. Та в міру того, як я підростав, спогади про це все більш у моїй пам'яті затуманювались і нарешті пригадувались, немов сон. Сестриниця, повернувшись

пийсь із заслання, незабаром і померла; мати, очевидно налякана розгромам всього, що хоч чимнебудь нагадувало революційне наставлення чи «нігілізм», уникала, принаймні в присутності моєї та моїх братів, спогадів, які могли б навести нас на «небезпечні» думки. Отже, не думаю, що ці уривки дитячих спогадів могли б мати якийсь вплив на формування мого світогляду під час мого перебування в середній школі, оскільки взагалі можна говорити про світогляд у хлопця мого тодішнього віку. Тому не можу не думати, що оті зародки мого українського патріотизму були нічим іншим, як голосом крові. «Голос крові! Та це ж, — скаже дехто, — віддає ніби якоюсь містикою».

«Але, — запитаю я, — чому не є стільки ж містики в тому, наприклад, що курча, розвинувшись в яйці, пробиває своїм дзьобиком шкарлупу, щоб вийти на світ Божий?»

Як би там не було, а той патріотизм в моїй душі жеврів десь під грубою верствою всякого чужого йому намулу, пробиваючись з-під нього тільки коли-неколи в особливих випадках, а тому був пасивний, ні до якої діяльності незобов'язуючий. Найбільше, що він міг зробити, — це не дати мені стати російським «ура-патріотом».

II

Таким восени 1895 року, по скінченню реальної школи в Ромні, приїхав я до Харкова, де, відбувши щасливо конкурсний іспит, вступив до Технологічного Інституту.

Випадок, — а саме те, що наші прізвища починалися тією самою літерою, — звів мене на самому початку академічного року з Юрієм Коллардом у тій самій креслярній залі, де за громадськими працями ми проводили більшу частину дня. Скоро я відчув у ньому щось мені рідне: ті самі українські дотепи, які я чув і в Ромні, ті самі українські пісні, що співаються і у нас, як також і те, що він так часто, при всякій нагоді, переходив з російської мови до української. Тому не минуло, мабуть, і місяця, як ми стали приятелями. По Різдвяних святах ми з Коллардом та ще з двома товаришами оселилися в одному мешканні з двох кімнат. Тут ми пізнали один одного ще ближче, і наше приятелювання стало ще тіснішим. Хоча по батькові Коллард був бельгійський француз, проте, він увесь був проіннятий українською стихією. З двох наших співмешканців один був українець з Кролевця, а другий — асимільований і вихрищений жид, з Ромна. Отже, у нас в помешканні відразу утворилася сама собою українська атмосфера. Мене з Коллардом споріднювало ще й те, що він під час навчання в полтавській реальній школі був диригентом шкільного хору, як і я в реальній школі роменській. Два друзі, хоч і не були такими завзятими співаками, як ми з Коллардом, все ж в гурті могли з успіхом «підтягати». Отже, у нас культивувався спів, — розуміється, переважно український. Особливо часто ми співали оцю патріотичну пісню:

Гей, українці, іще ж наша живе Річ святая,
Поки наше щире серце Вкраїну кохає!
Гей, не вмере, не вмере Річ наша — повік жити буде.
Пекло й муки тому й кара, хто її огуде!

Нащо нам чуже письменство і чужая мова?
Хай живе і процвітає українське слово!
Хай живе і процвітає на весь світ широко,
Між народами чужими наш Нарід високо!

Хто ж забуде тую славу, що гула по світу,
І покине рідну Справу, щоб чужій служити,
Хай той згине, окаянный, соромом покритий,
Хай того земля не прийме і проклянуть діти!

Автора цієї пісні я й досі не знаю (чи не Чубинський?) Співалася вона на той мотив, на який співався так званий «Слав'янський Гімн» і який згодом став мотивом польського гімну. Хоч останні слова пісні ми вигукували з особливим завзяттям, та все ж навіть і у мене та у Колларда це було не що інше, як вияв того патріотизму, який був спрямований у минуле, підтримуваний виключно спогадами з того минулого і який тому був пасивним, необов'язуючим до якоїсь діяльності.

Коли настали перші весняні дні, в нашому дворі, де було досить багато мешканців, часом з'являлася постать, що відразу звернула на себе нашу увагу. Був це чоловік, одягнений в українське вбрання, ще нестарий, — але зігнутий і виснажений якоюсь лютою недугою. Він звичайно сидів у невеличкому садку в кріслі та, гріючись на сонечку, читав. Часто з того мешкання, де він жив, вибігали до нього два хлопчики теж у вишиваних сорочечках зі стрічками та в широких синіх штанцях, — очевидно, його сини. До нас інколи долітали уривки їх розмов, і ми чули, що вони розмовляли між собою і з батьком тільки по-українськи. Все це дуже нас інтригувало, але ми не наслідувалися заговорити з тим чоловіком, помічаючи, що йому зовсім не до нових знайомств. Згодом ми дізналися, що то Яценко, якого ще за його студентських часів було заслано за «українофільство» в Сибір, звідкіль він повернувся безнадійно хворим на туберкульозу. Пізніше, коли він помер, ми познайомилися з його дружиною, з її братом Струменком, старшиною гарматного полку, та з її матір'ю. Всі в родині були свідомі українці та, поки ми жили в Харкові, підтримували зв'язок зі Студентською Українською Громадою.

Пригода Яценка, хоч і відома нам тоді тільки в найзагальніших рисах, зробила на нас з Коллардом глибоке враження. «Значить, і тепер ще є люди, — міркували ми з ним, — що терплять за долю України. Хто ж вони і де їх шукати? Чи, може, Яценко вже є 'останній з могікан'?»³

Але в той час ми не мали можливості спинятися довго на цих питаннях: наближалася пора іспитів, — страшних для нас іспитів, бо в Технологічному Інституті на першому курсі не дозволялося залишатися на другий рік, а «вилетівшим» з нього, треба було знову ставати до конкурсного іспиту, коли хтось хотів у ньому залишитися. Тим то останні місяці нашого першого академічного року ми просиджували за наукою день-у-день, а часом то й ніч. Та наша праця не була марною: всі четверо ми перейшли на другий курс і з тим роз'їхалися на літні вакації.

* * *

3. «Останній з могікан» — назва одного з романів Майн Ріда.

На початку наступного академічного року я захворів на черевний тиф, пролежав півтора місяця в клініці і в грудні для остаточного одужання виїхав з Харкова до села Соснівки Конотопського повіту до родини Покорських-Жоравків. Скоро туди ж приїхав з Києва Сергій Хвостов, тоді студент правничого факультету Київського університету. Це той самий Хвостов, що пізніше, вже будучи адвокатом, належав до того гуртка українців у Москві, який стояв близько до редакції місячника «Українська Життя», що року 1918 був членом українського сенату у Києві, а року 1919 був забитий більшовиками.

Ми пробули з ним у Соснівці у Покорських-Жоравків зиму 1896/7 років та весну 1897 року з недовгими перервами, коли Хвостов їздив до Києва, а я до Ромна. Хвостов був студентом уже 3-го року і був перейнятий, якщо не революційним, то у всякім разі виразно опозиційним духом з нахилом до загальноросійського «народництва». Дуже скоро тим духом пройнявся і я. В моєму світогляді стало набувати революційного забарвлення те, що вже напівсвідомлене існувало в моїй душі; ще змалку я відчував якусь особливу симпатію до села й до селян, ніби інтуїтивно відчуваючи в них справжніх носіїв української стихії. Тому що Хвостов був також українського походження, таке наше наставлення якось само собою забарвилось українським романтизмом. Ми з ним задумали закласти для селян бібліотеку, а також провадити прилюдні виклади та читання. Цією думкою ми поділилися зі старою властителькою маєтку, тоді вже вдовою, Лизаветою Іванівною Покорською-Жоравко. Вона, не дивлячись на поважний вік, із захопленням відгукнулася на наші заміри і виявила готовність допомогти нам.

Хвостов поїхав до Києва та за кілька день повернувся з чарівним ліхтарем та випозиченими для нього образками, переважно з природознавства, агрикультури та історії.

Зараз по Різдвяних святах ми розпочали виклади для соснівських селян, впорядковуючи їх двічі на тиждень вечорами в їдальні найбільшого з панських будинків. Перші вечори наша аудиторія складалася виключно з дітей; згодом до дітей стали долучатися дівчата та парубки, пізніше й жінки та чоловіки, а нарешті стали відвідувати наші читання також і старші люди. Незабаром ми побачили, що їдальня, хоч і як була проста, не могла вмістити всіх бажаючих послухати, що читають та розповідають «панічі». Отже, ми почали думати про перенесення нашої діяльності до соснівської народної школи. Але тоді вже вона набувала характеру прилюдних викладів, яких в ті часи невільно було робити без дозволу адміністрації. Довелося б клопотатися про нього, дождити того дозволу довгі місяці, а потім, коли б нарешті його й одержали, треба було б пристосовувати програму і зміст викладів до вимог тієї адміністрації, з чим, розуміється, ми зовсім не могли миритися. На допомогу нам прийшов священик із сусіднього села Шаповалівки, панотець Собко, ще молодий чоловік, як і ми, надхнений українським романтизмом. Він поставився до наших плянів дуже співчутливо і згодився взяти наші виклади і читання на свою відповідальність. Таким чином справа санкції наших заходів з боку адміністрації залагоджувалась. Але категоричною умовою для тієї санкції ще була вимога, щоб виклади й читання провадилися «на

общерусском языке». Тим часом ми вважали, що було б природно провадити їх по-українськи.

Отже, щоб не підвести панотця, треба було шукати якийсь компроміс, і тому на спільній з ним нараді було постановлено, що кожен виклад ми починатимемо по-російськи, але вже як додаток до того ми даватимемо щось з української програми.

Першого ж вечора наших викладів у Шаповалівській школі туди прийшло мало не все село, так що всі, що хотіли послухати, не могли вміститися. Та й далі зацікавлення читаннями не тільки не слабшало, але навпаки — все зростало. Дітвора була живим оголошенням: як тільки ми, бувало, з'явилися в селі, зараз же ціла зграя хлопчаків розбігалася у всіх напрямках, і за кілька хвилин по всьому селу чулися їх дзвінки вигуки: «Паничі з лихтарем! Паничі з лихтарем!». . .

Українську частину програми ми обережно розпочали дрібними оповіданнями різних авторів. Все ж дуже скоро ми зауважили різницю у відношенні селян до російської частини програми і до частини української: як тільки хтось з нас починав читати по-українськи, ціла аудиторія ніби перероджувалася, а між нею і нами встановлювався інтимніший зв'язок, — ми не були вже «паничами», що приходили навчати селян всяким премудростям, а ставали своїми людьми, від яких слухачі чули щось своє, щось рідне. . .

Таке відношення селян до рідного слова піддавало нам духу, і ми стали думати про те, щоб поширити українську частину. Це торкалося в першу чергу програми наших читань у Шаповалівці, що була не «панським» селом, а козацьким, і якої населення було через те значно культурніше від населення сусідньої Соснівки та до того ще й зберігало хоч деякі уривки спогадів про часи «гетьманщини» на Україні. Та останнє слово щодо цього належало панотцеві, бож вся відповідальність перед адміністрацією лежала на ньому.

Якось по скінченні одного з наших виступів у Шаповалівці панотець, що того вечора сам читав щось по-українськи, був особливо задоволений. Я відчув, що це є якраз слушний мент для того, щоб порадитися з ним про те, про що ми з Хвостовим вже не раз говорили, а саме: знайомити наших слухачів із творами Шевченка. Делікатність справи полягала в тому, що прилюдні читання «Кобзаря» вважалися адміністрацією майже за політичний злочин.

— А що, панотче, — нерішуче почав я розмову, — чи не ризикнути б нам прочитати нашим слухачам щось із творів Шевченка?

Панотець на мент замислився, адже небезпека була більша для нього, ніж для нас з Хвостовим. Та вагання не було довгим.

— Ет, ризикнімо! — відповів він, зробивши рішучий жест рукою. — Бо це ж справді якась нісенітниця і ганьба, що наш нарід, який, бодай у якійсь своїй частині, чув у школі і про Пушкіна, і про Лермонтова, і про інших російських письменників, у своїй масі не знає нічого про Шевченка.

Розмова закінчилася тим, що ми постановили, що наступного разу я прочитаю щось з «Кобзаря».

Отже, того пам'ятного для мене вечора я й розпочав нашу програму читанням поеми «Катерина». Несподівано для мене перші рядки були зу-

стрінуті сміхом дівчат і парубків, підтриманим і діворою. Я був цим так вражений, що аж замовк на якусь мить; та скоро збагнув усю природність такої реакції: адже досі ми читали по-українськи виключно якісь коротенькі гумористичні оповідання, тож аудиторія і настроювала себе на відповідний лад, певна, що й цього разу я читатиму щось смішне. І дійсно, — вже по кількох уступах сміх увірвався, і настала якась незвичайна тиша. Коли ж дійшло до прощання Катерини з матір'ю й батьком, в залі почулися схлипування, — то перші не могли стриматися старші жінки; за ними заплакали молоді, а потім і дівчата, а нарешті знявся такий плач, що вже не один з чоловіків частіше заморгав, щоб непомітно струхнути з вій настирливу сльозу.

Перед тим я не раз читав «Катерину», але в ті хвили мені здавалося, що я те читаю вперше, бо, здається, ця трагедія ошуканої москалем української дівчини і її рідних торкнула в моїй душі якісь такі струни, до яких раніше вона не доходила. Ментами у мене самого спазма стискала горло, примушуючи мене спинятися.

По мені Хвостов мав читати щось із агрономії, і я пішов до чарівного ліхтаря, який для економії місця ми ставили просто серед слухачів, переставляти образки. Приладнувши ліхтар, я почув, як мене ззаду хтось злегенька торкає за плече. Я озирнувся — біля мене стояла старенька бабуса. Утираючи полою свити сльози, вона стиха промовила:

— Спасибі вам, паниченьку, спасибі! .. Так ви прочитали по-нашому, так по-нашому, що хай вам Бог здоров'я дасть! ..

З того часу щось з творів Шевченка стало обов'язковою точкою програми наших читань для селян, як в соснівській школі, так і шаповалівській. Між іншим, характеристично є, що тим часом як у Соснівці улюбленими творами з «Кобзаря» були твори побутові, то в Шаповалівці слухачі захоплювалися творами історичними, і нерідко дехто з козаків прохав у нас пояснення до якогось історичного твору або книжку, в якій про те оповідалося б ширше.

На початку літа син старої пані Покорської-Журавко спорудив нам у дворі сцену, і ми почали ставити для селян вистави, притягаючи до участі в них молодь сусідніх поміщиків.

В цій такій захопливій діяльності ми й незчулися, як промайнуло майже 8 місяців і настала осінь. Я мусів повернутися до Харкова продовжувати студії в Технологічному Інституті.

Читачеві тих спогадів, який не зазнав обставин життя тих часів на Наддніпрянській Україні, мабуть, здається дивним, що я тут розповідаю так довго й докладно про один епізод мого життя, який ніби не являє собою нічого видатного.

Але щоб те, про що я тут щойно розповів, зрозуміти належно, він мусить його уявити собі, так би мовити, в історичній перспективі, тобто взяти під увагу, що то був час, коли для українського простого люду, а особливо для українського селянства, навіть самий факт існування друкованого українського слова був справжнім «одкровенієм». Адже вся система навчання в сільських школах стреміла до того, щоб вселити в голови учнів думку, що мова, якою вони говорять вдома, тобто українська, це мова «мужича». Підтвердження цієї думки український селянин бачив, між ін-

шим, в тому, що всякий, хто не був «мужиком», цією мовою не говорив, бож, не кажучи вже про «панів», навіть і міський робітник говорив якось інакше, а навіть і селянин, повернувшись з військової служби, намагався говорити так, щоб це не було принаймні цілком «по-мужичому». Коли ж до цього додати, що вищі верстви українського народу, які вже тоді були цілком помоскалені, в своїм погляді на українську мову мало чим різнилися від селян, то читачеві стане зрозумілим, перед якою «нерушимою стіною» стояли ті, що несли на своїх плечах, довгі роки так нечисленних, справу пробудження національної свідомости не тільки серед помосковленої інтелігенції, але й серед селянської й робітничої маси. Отже, затримався я на тому епізоді, як на одній з ілюстрацій майже цілковитої відсутности національної свідомости серед української людности, що майже 250 років перебувала в лоні «єдиної неделімої». Та була для того ще й інша причина, вже суб'єктивного характеру, а саме: той перший мій контакт з українським селом, тобто мій перший усвідомлений, спричинив у моїй душі певний переворот, чи точніше — поворот.

Треба сказати, що той український патріотизм, про який я згадував на початку та який я назвав «голосом крови», я відчув у собі ще хлопцем у формі українського романтизму в селі Базиловці Конотопського повіту, де бігом трьох моїх хлоп'ячих років я проводив літні вакації в родині відомих тепер трьох братів Тимошенків — Степана, небіжчика Сергія та Володимира, з яких два перших були моїми шкільними товаришами, а яких покійна мати була в ті роки й для мене другою матір'ю. В тому старовинному Базилівському маєтку, що колись належав гетьманові Дорошенкові, а потім нащадкам козацького героя Гамалії, все сприяло пробудженню того романтизму — і той будинок у стилі козацького барокко (пізніше згорів), і той величезний парк з його тополиними алеями, копаними ставками й долинами, і нарешті сусідство села, ще тоді так мало доторкненого «общерусской культурой», з якого вечорами до мого вуха доносився спів дівчат і парубків, ще тоді такий щиро український. Гай, гай!.. Щасливі хлоп'ячі роки, коли душа так чуло й безпосередньо сприймала всю тодішню поезію селянського життя. . .

Та мій романтизм того часу був звернений виключно у минуле, оспіване деякими, ще тоді незабутими народними історичними піснями та «Кобзарем» Шевченка. Отже, моє ближче знайомство з селом, яке було наслідком нашої просвітньої діяльности в Соснівці та Шаповалівці, ніби повернуло той романтизм на дев'яност ступенів — від минулого до сучасного. Значить, для орієнтації його в майбутнє залишилося повернути його ще на дев'яност ступенів. . . Знайшлася добра душа і для цієї «операції». То не був якийсь філософ, умудрений життєвим досвідом та глибокою наукою, а такий таки молодий хлопець, як і я, бо був то Дмитро Антонович, тоді студент Харківського університету.

III

На початку 1897/8 академічного року я, як і попереднього року, оселився разом з матір'ю, яка була переїхала з Ромна до Харкова. Коллард оселився з однією із своїх сестер. З тієї компанії чотирьох, до якої належали Кол-

лард і я, один оженився, другий збирався женитися; zostалися кавалерами тільки ми вдвох з Коллардом, тож ми й трималися один одного вже аж до закінчення наших студій в інституті.

Якось під кінець 1897 року здибав нас десь Євламій Тищенко, теж студент-технолог, але трохи старший за нас. Він став нам говорити, що не раз чув, як ми розмовляли між собою по-українськи, і запропонував нам вступити до гуртка студентів-українців, заснованого студентом університету Дмитром Антоновичем, сином відомого київського професора Володимира Антоновича, про якого ми з Коллардом вже чули як про «українофіла» і знавця української історії. Про конспіративний характер гуртка Тищенко не вважав потрібним нам говорити, бо треба сказати, що в ті часи таке явище як провокація чи донос було поміж інтелігенцією річчю навіть немислимою; а в тих випадках, коли щось подібне траплялося, завжди виявлялося, що люди цього ганебного фаху були «ersatz» інтелігенції і пролізли в інтелігентські кола тільки завдяки своєму шахрайському спритові. То справжньої конспірації додержувались організації тільки суто революційні. Отже, з того, що нам говорив Тищенко, ми з Коллардом зрозуміли, що про існування такого гуртка, річ ясна, на базарі кричати не можна, але перед добре нам відомими людьми з цим можна й не таїтися. На пропозицію Тищенка ми погодилися з радістю; на прощання він сказав нам, коли має зібратися гурток, і дав нам адресу місця того зібрання.

З нетерпінням чекали ми на призначений вечір, а коли нарешті дочекалися, то бігли аж на край міста, здається, на Басейну вулицю, десь біля університетських клінік, неначе на побачення з нашими милими. Коли тремтячою рукою я стукав у двері мешкання Антоновича, в моїй уяві за тими дверима ввижалася повна хата людей. Двері відчинилися — і на наше здивування ми побачили в хаті всього троє людей: Антонович, якого ми пізнали по університетському однострою, та ще два студенти-технологи — уже згаданий Тищенко та Іван Кухта, який того року вже мав скінчити інститут та якого ми знали з того, що він часто головував на зборах студентів-технологів. Перший мент я був розчарований, а потім подумав: «Мабуть, завдання гуртка дуже поважні, коли до нього добивають людей так обережно», — і моє захоплення до мене повернулось. Воно переповнило мене всього, коли Антонович, стоячи на порозі комірчини, набитої книжками, став нам говорити про необхідність гуртуватися українській академічній молоді в студентських громадах, про завдання цих громад, про різницю між «українофільством» попередньої доби і українством, що тепер повинно прийти йому на зміну, — словом, про речі, які були для мене справжнім «одкровенієм». Те переконання, що чулося в його промові та що здавалося мені справжнім надхненням, і чиста українська мова, відмінна від тієї, яку я досі чув і якою говорив сам, навіть своєрідний спосіб говорення — то з розтягненням слів, то з прискоренням, і рухи його, коли він, наприклад, час до часу закладав руки за потилицю, — все притягало мене до нього. Тож, коли він скінчив, мені хотілося схопити його руку і міцно-міцно стиснути; та я стримав своє захоплення, боячись виявити хлоп'ячу сантиментальність.

Промовою Антоновича офіційна, так би мовити, частина зібрання й закінчилася. Господар витяг звідкись, здається, — з тієї таки набитої книж-

ками комірчини, пляшечку з горілкою, студентську закуску, і ми сіли довкола столу відсвяткувати закладини Харківської Української Студентської Громади, бо, як нам з Коллардом відразу стало зрозумілим, ніякої Громади до цього вечора властиво ще не було: трое людей, що ми їх застали в хаті, можна було вважати хіба за ініціативний гурток з Антоновичем на чолі.

За чаркою розмова стала інтимнішою. Кожен висловлював свої думки й надії. Антонович почав називати нам так званих тоді «свідомих» українців, тобто таких, які так чи інакше дбали про національне відродження України; причім ми побачили, що всіх тих «свідомих» на Україні, в межах Російської імперії, було стільки, що їх можна було перелічити на пальцях двох рук. З розмов також виявилось, що наша оце заснована Громада не має якоїсь означеної програми діяльності, або точніше — має програму, що складається всього з однієї точки, а саме: розбуджувати національну свідомість в Україні всякими способами, насамперед серед інтелігенції, починаючи з молоді, щоб повернути українському народові вже давно страчений національний духовий провід.

Вийшли ми з Коллардом від Антоновича цілком зачаровані — і ним самим, і його промовою, і тим якимсь особливим теплом товариської розмови. Якийсь час по цій події у нас з Коллардом тільки й було розмови що про неї, і ми з нетерпінням чекали на наступні сходи. Я, пам'ятаю, почув себе цілком переродженим, — мій патріотизм був нарешті обернутий на всі сто вісімдесят ступенів — від забарвленого хлоп'ячим романтизмом минулого України до її майбутнього, до тих неясних обріїв, де хоч й було затягнуто імлою невідомости, але де душа ніби відчувала неминучий світанок її національного відродження для нового, вже вільного від усякого гніту життя. Мое життя ніби дістало новий зміст — такий яскравий, повний такого захоплення, перед яким блідли навіть виспівані поетами всіх часів і всіх народів утіхи кохання. І, мабуть, таки недурно деякі з наших знайомих панночок почали ставитися заздрісно до Громади, наче до небезпечної суперниці.

Та коли від тих привабливих обріїв думка зверталася до дійсности, не можна було не уявляти собі, який крутий, якими густими тернами зарослий шлях вів до них, яким віками занедбаним перелогом ввижалася Велика Українська Земля!... Було з чого впасти в зневіру, і треба було мати немало молодечого завзяття, щоб не збочити з того тернистого шляху на манівці, що вели хоч і до інших обріїв, та зате були протоптані й гладенькі, щоб взятися до оранки того перелогу таким нечисленим гуртком орачів, який тоді можна було з'єднати на всьому просторі України.

І ми, тодішня українська молодь, що так чи інакше дійшла до національної свідомости, ми не збочили на ті манівці, а бадьоро вирушили в дорогу отим занедбаним шляхом; не опустили зневірено руки, а завзято взялися до праці на тому бур'яном зарослому перелозі. Нашим гаслом було: «Як не ми, то наші внуки дочекають того жнива!»

(Продовження буде)

Дмитро ЧУБ

НА РІДНІЙ ПОЛТАВЩИНІ

Їдемо з дочкою з Харкова до рідної Полтави. 47 років жили в Австралії, не бачили рідної землі. Повз вікна пролітають зелені околиці, садки, що саме цвітуть. Придивляюся до кожної станції, краєвидів. Минаємо знайомий колись Люботин, багато інших станцій, ось уже й Божкове. Нарешті й Полтава. Виходимо з вагона, а якраз проти нас уже двоє приємних усміхнених людей. Мабуть, пізнали, бачили в газеті чи в книжці. Це полтавські діячі: голова Спілки письменників Тарас Нікітін, він же поет і видавець. А другий — теж поет і журналіст, дослідник життя і творчості письменників Полтавщини, включно з тими, кого доля закинула, як і нас, на чужину — Петро Ротач. Знайомимось, вітаємось і простуємо до авта, що стояло поблизу. А навколо біля вокзалу високі будинки, вже не той привокзальний майданчик, що я бачив під час війни.

Перетинаючи Ворсклу, авто несе нас все вище на гору. Деся ліворуч гора Панянка і будинок нашого славного клясика Івана Котляревського, про якого й по смерті ходили легенди, як про дотепника й цікавого оповідача. Кажуть, що вже за кілька годин до смерти, коли його приятелі відвідали й потішали, що він видужає й довго житиме, він відповів приказкою: «Коли бабу сказило, то не допоможе бабі й кадило»...

Зупиняємось в гарному готелі, про який своєчасно подбав Тарас Нікітін. А наступного дня, 14-го травня, не роздивившись навіть на Полтаву, тим же автом, з Тарасом Нікітиним та Петром Ротачем вирушаємо до ще ріднішого Зінькова. Навіть з Полтави виїжджаємо по Зіньківській вулиці, яка стала тепер значно довшою і новішою. Вся ця дорога — це історичні місця. Це ж тут 1709 року відбувалися нещасливі бої військ Мазепи у спілці з шведами проти Росії. Тут серед збіжжя ще стоять стовпчики, що позначили місця редутів — розташування війська. А ось праворуч так звана Шведська могила. Тут збудована каплиця. Ліворуч, над дорогою, стоїть великий камінь, який встановив як меморіал шведський уряд не скоро по війні, на честь своїм загиблим у бою солдатам.

«А де ж, — хтось запитає, — пам'ятник козакам, що боронили разом з Мазепою честь України?» Його немає. Забитих козаків поховали в кількох ямах на околиці Полтави. А щоб люди не справляли поминок, і щоб швидше про них забули, то позрубували навіть деревця та знесли і якусь халупу, що стояла поблизу, зрівнявши ґрунт.

А як царська влада боялася пам'яті козаків, бачимо з того, що, коли в 1911 році робітники копали глину для поближнього керамічного заводу й наткнулися на рештки козацьких кісток, то губернатор Полтави дав наказ негайно закидати, заорати й заволочити, щоб не видно було й сліду тих могил. Боялися тих могил і сталінські спадкоємці, як бояться й сучасні правителі Полтави, бо ще й досі ніхто не осмілювся згадати, що треба ж, нарешті, поставити пам'ятник героям України. Адже реабіліту-

вали гетьмана Мазепу, то годилося б реабілітувати і його сподвижників. Про це мусила б подбати й Верховна Рада України.

За кілька кілометрів минаємо Побиванку. Це ж і тут ішли ці нещасливі бої, відбувалися події, про які Борис Антоненко-Давидович ще в 1928 році не побоявся написати: *«Я не люблю Петрівської доби Росії... Я виплекав собі ненависть до Петра і його діл. В моїй уяві поставав не великий конструктор, не суворий прототип сучасного Кемаля-паші, а кат... Українському сентиментальному серцеві імponує більше закутий в кайдани, кинутий до вогкої в'язниці Павло Полуботок, що ледве вимовив: 'На тому світі Господь Бог наш милосердний розсудить Павла з Петром'... Не для нас, не для України Петро поставив коліс дикби кляшонову Московію і погнав гарпником загнуждану Росію на північ, захід і південь. Не для нас! З Петровської кузні під Полтавою українська шкапа подалась у віки з розрізаним черевом і тельбухами, що волочили за нею шляхом аж до 1917-го».*

До цих щирих і геніяльних думок можна тільки додати, що ті «тельбухи» волочаться за «шкапою» й досі.

Та ось і відомий Диканський ліс. Вздовж дороги вже не видно столітніх дубів: їх, мабуть, вирубали, і на їх місці вирости нові, молоді, що стоять обабіч дороги стіною. Але серед широкої дороги таки лишили на показ три старезні дуби — свідків часів Мазепи. Зупиняємося й оглядаємо цих ветеранів історії. Вони гіллясті, приглушені часом, деякі гілки вже присохли. Дуби обгороджені низенькою оградочкою. Їм уже по 300-400 років.

При виїзді з лісу бачимо високу арку Мазепи, а з другого боку — церкву і дзвіницю. А село Диканька розкинулося трохи далі. І дивно, що так далеко від села. Заходимо до церкви, але вона обшарпана, обдерта, гола всередині. А на дзвіниці меморіяльна дошка, де зазначено, що вона збудована в 1794 році. На ній лишилося 4 невеличкі дзвони.

Тут, у дзвіниці, поселилась якась родина. Чути російську мову з північним акцентом. Це якісь зайди чи переселенці, яких за останні десятиріччя збільшилося в Україні на 20%. За переписом 1928 року було лише 8% росіян, а сьогодні — 28%. Це стара царська політика змішувати й робити «єдину недемію». Адже з України останнім часом щороку забирали до Росії по 200-300 тисяч молоді до технічних шкіл, більшість з них не верталась на рідну землю, там закінчувала освіту, одружувалась, і Україна їх втрачала навіки. Навіть і вертатися вже заборонялось: не дозволяли прописуватися. Але організовано з Росії й тепер переселяють тисячі людей.

Їдемо далі. Над дорогами стовпчики з дошками, на яких написано, які поблизу села, але й написи майже всі російською мовою. Полтавська влада й тут не подбала, щоб змінити на українські. «Какая разніца»?

Минаємо села Великі Будища та Опішне, славні своїми майстерними гончарськими виробами. Вони потонули в садках. Незабаром і село Шилівка, славне тим, що звідси походять письменники Григорій та Григир Тютюнники. Але вона, ця Шилівка, й мене торкає за серце. Це ж і я тут з рік навчався в тій школі, що стоїть над дорогою. У ній завідувачкою й учителькою була моя тітка Анастасія Линник. То був 1919 рік.

Але авто летить швидко, не встигнеш роздивитися. Ось уже з'їжджаємо з долини, по якій через село протікає річка Грань-Ташань на круту ши-

лівську гору. А з неї все донизу стелиться дорога просто до Зінькова. Від Шилівки до Зінькова сім верст. Але від Зінькова до Шилівки треба йти хоч і не на круту гору, а все ж весь час догори. Тому про неї й існує вислів «довга, як шилівська верства».

Скільки разів я промандрував пішки із Зінькова до Шилівки й назад. Мандрував двічі пішки і до Полтави й назад.

Та ось і мій рідний Зіньків. Переїжджаємо річку Ташань і опиняємося на вулиці Полтавській. Але це так вона звалась за мого часу, а тепер вона вже ім. Леніна. Міста не впізнати, як і Полтави. Колись тут була тільки триповерхова в'язниця та два-три будинки — Воздвиженського та Саволаїна. А тепер стоять, хоч невибагливі за формою, а вже багато кількоповерхових цементових «скринь».

Зупиняємося біля редакції районної газети «Прапор комунізму». Тут Тарас Нікітін має знайомих. Заходимо й знайомимося з редактором А. Мальком та журналістом Федором Тютюнником. Він, до речі, якийсь родич шилівським Тютюнникам. Редактор дає нам по примірникові свіжої газети. Вона невеличка, бідненька, але добре, що хоч така є. Має вона 10.400 прим. тиражу. Розпитую про Зіньків. Має він три українські школи, а в районі 33 школи. На щастя, хоч тут немає російських.

Тим часом заходить представник райкому партії, керівник ідеологічного фронту. Розмову продовжуємо. В районі близько 50 тисяч населення.

— А який тут національний склад населення? — питаю.

— Всі українці, — відповідає.

— А як працює електростанція? Я ж у ній у 1924-5 роках відбував практику.

— Електрику ми тепер дістаємо з Охтирки. Багато молоді навчається у вищих учбових закладах. . .

Але вже обідня пора, і нашу розмову зупиняють господарі, запрошуючи на обід, який, мабуть, з нагоди нашого приїзду був добре приготований, не бракувало й чарки для тих, хто любить випити.

Відразу ж, не роздивившись на Зіньків, навіть не побачивши тієї гімназії та індустріальної школи, де я навчався в 1922-24 роках, їдемо до села. Бачу, що немає вже й соборної церкви, що стояла біля базарного майдану, немає й електростанції, де я відбував практику після закінчення Індустріально-технічної школи, яка була ім. Івана Франка. Але новоприбулий секретар зіньківського райпарткому Семьонов, який викладав у нас якусь політпрограму, перейменував школу на імени Карла Лібкнехта. «Ето ізвестний революціонер, а кто такой Иван Франко, ми не знаем» — казав він. Не допомогли й мої виступи з доказом, що Франко — наш видатний письменник. Для чужої людини, яка прибула витоптувати все, що мало українське коріння, це було, на його думку, «боротьбою проти націоналізму». Адже він і сам викладав російською мовою.

І ми вже їдемо до Лютенських Будищ по моїй такій рідній і знайомій Різниківській вулиці. Адже тут у будинку ч. 20 та 22 я часто жив у мого дідуся, матиного батька — Якова Линника, а потім там же був на квартирі. Але на місці цих будинків уже збудовані корпуси лікарні, яка досі містилась за парканом, ззаду нашого садка, а головним лікарем був мій дядько Дмитро Нагорний. Він був добрим відомим хірургом. А переїхав-

ши пізніше до Харкова, був головним лікарем залізничної лікарні. Друкував праці на медичні теми. Деякий час і я жив у його родині. Але в час масових арештів у 1934-37 роках і його було заарештовано, а після в'язниці опинився на Північному Кавказі, в Армавірі, де й помер.

Як у Зінькові, так і в селі Лютенські Будища про наш приїзд було вже відомо. Виходжу з авта, а біля будинку сільської ради мене зустрічає дівчинка в національному одязі з китицею квітів. Вітаємося з керівниками села. Разом з нами приїхав своїм автом і представник парторганізації, з яким ми познайомилися ще в Зінькові в редакції часопису. Заходимо до середини. Звичайні робочі кімнати. Питаю, чи можна бачити вчителя Бедюха, від якого я дістав свого часу прийомного листа. Мені відповіли, що він десь виїхав, саме немає. Але минуло небагато часу, як з'явився й Бедюх.

— Чого ж Ви не відповідали на мої останні листи? — питаю. — А я вислав і деякі книжки для дітей. — Але він якось ніяково ухилився від прямої відповіді. Видно, обставини не сприяли нашому листуванню. Тут, бачу, іще панує стара доба.

Потім нас повели через необгороджений садок, навпроти до двоповерхової цегляної школи. Знайомимось з директором школи. Його прізвище Терещенков Олександр. Почав був говорити російською мовою, але схаменувся. Він показує приміщення школи. Кляси просторі, стеля висока, на стінах ще брежнєвські плякати з гаслами. Але учнів уже немає, навчання закінчилось, що мені було дуже шкода. Навчається у школі 174 учні. Для такого колись великого села дуже мала кількість. Колись у селі було дві школи. Друга була з протилежного боку, при в'їзді до села. А воно ж досить довге.

Ідучи назад до сільської ради, розпитую голову села. «До війни було в селі сім тисяч населення, — розповідає голова, на прізвище Дмитро Ярмош, — а тепер лише 1900. Дві тисячі загинуло на війні. Багато пенсіонерів. Робочих людей мало».

Звертаю увагу, що людей на вулиці не видно, мов спорожніло село. Але садки рясно цвітуть. Звертаю на це увагу голові.

— Та цвітуть добре, але це все зогніє. Люди не можуть спожити, а переробної промисловости немає. Все пішло на ракети. . .

Бачу, що деякі подвір'я не обгороджені, вкриті бур'яном. Колись тут працював місцевий театральний гурток, ставили навіть «Тараса Бульбу» та інші п'єси, а тепер не чути й мови про якесь культурне життя. Певно, тому й багато молоді старається втекти до міст.

На моє прохання, везуть нас ще за село до колишнього хутора, де жили мої батьки та минуло мое дитинство. Це ще п'ять кілометрів у бік Лютеньки. Але на полі нікого не видно, дорога грузька, кажуть, що хто зна, чи пощастить доїхати.

— А де ж люди, що на полі нікого немає? — питаю голову села.

— А ми вже обсіялися, немає чого робити. Техніка допомагає впоратися.

— А худоби маєте багато? — Він називає чималу цифру, понад тисячу голів овець, а також багато і рогатої худоби.

Минаємо невеличке селище Довжок, що частково ховається праворуч у лісі, який тягнеться вздовж дороги. Тут з 30 хат. На щастя, за часів Хрущова його не ліквідували, як інші хутори. Незабаром повертаємо ліво-

руч, поволі вниз і переїжджаємо знайомий мені місток через безіменну річечку. А проїхавши ще трохи праворуч, зупиняємося.

— Ну, де ж була ваша хата? — питає голова. Я дивлюся на другий бік річечки, але там, де була хата, хліви і клуня, росте пшениця. Немає жодної ознаки чи залишків від нашого подвір'я. Я знав це наперед, бо ще за німців, коли я приїздив до села, повернувшись з полону, дізнався, що весь хутір — чотири подвір'я — геть переселили до сіл — до нашого та до Бірок. Тепер тут чисте поле. Тільки від сусідського садка, що по цей бік річечки, лишилося кілька старих яблунь, які саме цвітуть.

Будучи в селі як за часів німецької окупації, так і тепер, мені хотілося глянути на нашу хату, яку переніс комуніст Перехрест до села, але не хотів лякати людей. Подумують, що хочу їх виганяти з хати. А мені ж вона не потрібна. Я міг би зайти та попросити, щоб дали хоч мішок борошна та трохи сала відкупного за хату, бо ми ж у Харкові голодували за німців. Я п'ять разів пішки з санчатами чи з возиком мандрував аж до Зінькова, Охтирки, Водолаги, щоб вимінити за різні речі харчів. Але я тоді цього не зробив, а тепер забув прізвище цього Перехреста та ще поспішали назад, то так і не глянув. Не побачив і школи, що була в будинку моєї бабусі, де й я з рік навчався.

Поспішаємо назад до Полтави. У Зінькові, ще їдучи сюди, заглянули до Краєзнавчого музею. Керує ним якийсь молодий ще чоловік. Показував нам експонати, бюст Леніна та окремі речі, видання, фотографії до історії району. Просив прислати книжки. Обіцяв відповісти, як одержить.

Було вже, мабуть, по 5-й годині, як ми вже поспішали назад до Полтави. Хтось питав мене пізніше в Полтаві і в Австралії, чи я був зворушений баченням у селі та в Зінькові. На жаль, я не міг відповісти позитивно. Що ж мене могло зворушити на хуторі, де навіть хати не було: тільки безіменна річечка та яр, які були свідками нашого подвір'я? А це зворушити не могло, хіба засмутити. Але я сприйняв усе це спокійно, бо був готовий до цього. Зіньків виріс і змінився, але ми так пролетіли по ньому, що й роздивитися не пощастило. Видно тільки, що 47 років внесли багато змін. Але не пощастило навіть довідатися, скільки тепер населення у ньому. 30 років тому, коли писалась історія Полтавщини, а в тому й Зінькова, там було понад 13 тисяч, а тепер може 15-16. Немає тепер жодної діючої церкви, а було сім. Хотів листовно дізнатися деякі деталі про село та Зіньків, але на мої листи ніхто не відповів: ні учитель Бедюх, ні редактор газети «Прапор комунізму» Малько, ні голова Райради Хоменко. І чим це пояснити?

Уже смеркало, як ми повернулися до Полтави.

Вранці наступного дня ми відвідали родичів: племінника, який уже відбув 10 років незаслуженого заслання до республіки Комі, лише за те, що його батько за часів німецької окупації був інспектором шкільництва. А самому племінникові було тоді 17 років. Його батько, звичайно, опинився на Колимі, де й загинув. Був дуже порядною людиною. Це заслання лягло тяжким тягарем і на здоров'я племінника.

По обіді їдемо на зустріч з письменниками Полтави. Сьогодні 15 травня. Відбулося це в Будинку літераторів. Зустріч організував поет і голова Співки письменників Тарас Нікітін. Будинок досить гарний, в кімнаті портрети діячів та письменників Полтавщини: І. Котляревського, Панаса

Мирного, Миколи Гоголя, В. Короленка, Ол. Квітки та інших. У залі зібралось близько тридцяти письменників. Нікітін відкрив цю зустріч, привітав нас, передавши слово Петрові Ротачеві. Він ґрунтовно розповів про моє життя та літературний доробок, а також згадав і про мою дочку Лесю Ткач, псевдо Богуславець, авторку чотирьох книжок. А потім голова Спільки передав слово мені. І я з свого боку розповів коротко про шляхи мого життя й поведіння, зокрема про Австралію, прочитав побіжно пару своїх віршів, а потім сказала про себе моя дочка. Ще тривали розмови з окремими людьми. Тут я познайомився з письменником Борисом Левіним, автором повістей з життя Котляревського, з поетом Ф. Гарінім, з Вірою Кошовою, співробітницею Краєзнавчого музею, та з іншими.

— А в Полтаві ми маємо і свого Вальтера Скотта, — каже хтось, називаючи ім'я Володимира Малика, автора низки цікавих повістей, як «Посол Урус-шайтана», «Шовковий шнурок», «Князь Кий», які я маю на своїх полицях. Полтава славиться багатьма іменами видатних письменників, діячів культури, мистців, політиків. Серед них найперше наш славний класик Іван Котляревський, потім Михайло Старицький, Панас Мирний, Михайло Драгоманов, Олена Пчілка, Микола Лисенко, проф. П. Бодяньський, Л. Боровиковський, Євген Гребінка, Володимир Самійленко, Симон Петлюра, наш славний Микола Зеров, Марія Романовська, Василь Вражливий з Опішного, Іван Багряний. А з сучасних — Олесь Гончар, О. Ковінька, Л. Первомайський, Тютюнники. Багато з них загинуло в казематах НКВД та КГБ або на засланні. А літературознавця Гр. Майфета довели до самогубства аж на Печорі.

Але Спілька письменників у Полтаві все ще працює на чолі з працьовитим Тарасом Нікітиним, об'єднуючи понад 30 письменників. Протягом року відбулося 30 виступів письменників на виробництвах та по селах, пропагуючи українське друковане слово, нашу літературу. Недавно відзначили 70-ліття свого видатного земляка Володимира Малика, автора понад 20 окремих видань, удостоєного премії ім. Лесі Українки. Спілька планує відкрити літературний музей.

А що ж можна сказати ще про саму Полтаву? Археологічні розвідки свідчать, що на цьому терені ще 15 тисяч років тому жили люди. У 1174 році тут князь Ігор розбив половецькі війська на чолі з Коб'яком та Кончаком. Сама назва міста, як припускають, пішла від назов річок Лтава і Олтава, що впадали в Ворсклу. Полтавою місто стало називатися з XV століття.

Сьогодні Полтава дуже зрусифікована, на вулицях лише частина назов написана українською мовою. Скрізь чути не мову, а суржик — мішанину української з російською. Із 35 шкіл тільки 19 українських. Але за ці 47 років Полтава дуже розрослася, у великій мірі коштом тих, хто тікає з сіл. Безліч нових багатоповерхових будинків, нових вулиць, гарних парків. На вулицях досить великий рух: автобуси, трамваї, працює тут 140 таксівок. Кажуть, що в місті понад 250 тисяч населення.

Заходимо до крамниці платівок. Люди товпляться, шукають українських, але серед сотень російських лише 4 українських. Так провадиться русифікація й сьогодні.

У місті виходить кілька часописів, зокрема «Зоря Полтавщини», тиражем 103 тисячі 900 примірників. Також від 1990 року виходить там за

редакцією Тараса Нікітіна цікавий журнал, який вони називають альманахом, під назвою «Криниця». Він щедро ілюстрований, великого формату. У його виданні бере участь велике число фахівців літератури й поліграфії, мистецтва.

Та, оглядаючись назад, не можна не згадати ще й гірких сторінок історії Полтави. Хто тільки не топтався своїми кривавими ногами по нашій Полтаві й Полтавщині протягом віків і до останнього часу! Набігали на неї напівдикі половці, винищуючи й грабуючи наш народ. Нападали не менше дикі загони татар, палили села, забирали в ясир усе здорове населення, творячи на наших теренах дике поле. Сунули також завойовники з заходу та з півночі — поляки, німці, росіяни, спустошуючи й грабуючи нашу землю. Особливо багато зла принесли царські війська під час війни проти Мазепи. Лише в одному селі Лебедин з наказу Меншикова було замучено 900 селян у найжорстокіший спосіб (одрубуючи руки, ноги, а потім голови). Навіть Зіньків та його навколишні села зазнали тотального винищення за те, що Козацький полк Зінькова охороняв шведського короля Карла XII, спільника гетьмана Мазепи.

Зазнала наша Полтавщина немало горя і від «старшого брата». Ганяючись за Махном, у селі Лютенька червоні загони спалили 800 дворів та вистріляли багато людей лише за те, що чимало людей з Лютеньки підтримувало загін Л. Христового, який перебував у сусідньому лісі, що мав назву Дубина. Мільйони людей було повисилано з наказу Москви на північ Росії, а ще більше видушено голодом у 1933-34 роках.

Мимоволі, виникає думка: скільки Україна мала б населення, коли б не дії цих загарбників-сусідів? Дослідник, що склав мапу й видав у Відні, доводить, що лише до Першої світової війни мало б бути в Україні до 100 мільйонів населення. Страшні ці сторінки історії.

Декому вони не подобаються: хотілося б забути й не згадувати тих кривд. Гетьмана Мазепу досі вважали з наказу згори ворогом, а тепер реабілітували. А коли реабілітують тих козаків-героїв, що загинули в боях під Полтавою? Коли їм буде поставлений пам'ятник і коли буде прибраний з центру Полтави пам'ятник ганьби, поставлений на честь перемоги над Мазепою? Яка держава терпіла б таку зневагу на своїй землі? Сподіваємося, що наша Верховна Рада подбає про це.

Огляди, рецензії

Д-р Микола МУШИНКА

ДВНАДЦЯТИЙ ТОМ «ТВОРІВ» В. ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО

ТВОРИ ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО. Том XII. Додаткові твори. Бібліографія. Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Літературна редакція: проф. д-р Василь Лев. Видання Карпатського Союзу, Вашингтон, 1992, 562 стор.

Дванадцять томів «Творів» Василя Гренджі-Донського (1897-1974) — це, мабуть, найвизначніше видання закарпатоукраїнської літератури за всю її історію. Ніхто із закарпатоукраїнських письменників від найдавніших часів до сучасності не мав такої великої кількості томів збірного видання своїх творів. Та справа тут не лише у кількості, але, перш за все, у якості видання та його актуальності для сучасних умов, коли здійснилися або здійснюються ідеали, за які Гренджа-Донський ціле життя боровся.

Василя Гренджу-Донського без перебільшення можна назвати найвищим письменником Закарпаття. Він був і поетом, і прозаїком, і драматургом, і публіцистом, і літературним критиком, і фолклористом, і громадським діячем. А в кожній з цих ділянок за ним залишився помітний слід, який і досі чекає на свого дослідника.

Вже на початку 20-их років він перейшов від «карпаторусинізму» на українські позиції і фонетичний правопис. Характерно, що свою публіцистичну кар'єру на Закарпатті він розпочав як редактор газ. «Русин» (1920) і закінчив редактором газ. «Українське слово» (1933). Він був першим закарпатським письменником, який нав'язав безпосередні стосунки з журналами і видавництвами советської України, де опублікував свої кращі поетичні збірки. Отаким чином, його літературна творчість вийшла за рамки Закарпаття і стала надбанням загальноукраїнської літератури. Українською літературною мовою та фонетичним правописом він видавав і літературно-громадський журнали «Наша земля» та «Слово» (останній як літературний додаток «Українського слова»). В. Гренджа-Донський стояв у колісках Карпатської України, за що зазнав неабияких переслідувань і репресій з боку угорської влади. Від 1940 року аж до смерті у 1974 р. життя В. Гренджі-Донського було пов'язане з Братиславою.

Нова комуністична влада Чехо-Словаччини (за вказівкою з Москви) вороже поставилася до В. Гренджі-Донського, незважаючи на те, що із соціального боку вся його літературна спадщина 20-30 років була «прогресивною» навіть за її критеріями. Гренджі-Донському не могли вибачити виразної національної спрямованості його діяльності та літературної творчості, яка аж ніяк не відповідала канонам «пролетарського інтернаціоналізму». У пражській українській пресі його було названо «буржуазним націоналістом», який ніби «втік перед владою робітничого класу із Радянської України, знайшов своє місце (в Братиславі — М. М.), де була йому дана можливість надалі розбивати єдність українського трудового народу зі словацьким трудовим народом» («Дружно вперед», 1962, ч. 9, ст. 3).

A handwritten signature in cursive script, reading "V. Grendzha-Donetskyi".

Після такої характеристики (в якій не важко спостерегти почерк НКВД), Гренджу-Донського на довгий час було вилучено з літературного процесу чехо-словацьких українців, до якого він повністю вступив лише накоротко в другій половині 60-их років.

Ще гірше поставилися до нього на рідній Закарпатській Україні. Там творчість В. Гренджі-Донського дочекалася загального визнання лише після його смерті, в період перебудови і гласности, а перший однотомник його вибраних творів появився в Ужгороді лише у 1991 році, заслугою його земляка О. Мишанича. В тому ж 1991 р. в Ужгороді було урочисто відкрито меморіальну дошку на будинку, де жив і працював В. Гренджа-Донський.

На отакому фоні 12 томів «Творів» В. Гренджі-Донського, виданих у США, — справжнє чудо. І це «чудо» здійснив не колектив співробітників якогось наукового інституту, а одна людина — рідна дочка В. Гренджі-Донського, Зірка, в основному на свої власні кошти та на пожертви вузь-

кого кола людей, зокрема Вашингтонського відділу Карпатського Союзу, який є видавцем *«Творів»*. По суті, упоряднича сама збирала пожертви на видання, зробила вибір матеріалів, власноручно набрала на друкарській машині всі твори свого батька (крім тих, що перевидано фотодруком), сама провела складну коректуру, сама покрила всі кошти друку і прекрасної оправи (в штучній шкірі), сама розіслала видання у визначні бібліотеки, установи та нечисленним індивідуальним передплатникам. Про якийсь прибуток від видання не може бути й мови тим більше, що воно вийшло дуже низьким тиражем — 250 примірників. Отже 12-томник уже зараз — бібліографічна рідкість.

А все ж таки без колективу співробітників у діаспорі та в Україні сама упоряднича навряд чи справилася б із таким складним завданням. У вступі до 12 тому вона наводить імена 40 осіб, які безкорисно допомагали їй здійснити свій замір, що є і справді героїчним вчинком, і проявом справжньої любови дочки до свого батька.

Слід підкреслити, що у 12-томник потрапили лише художньо зрілі твори, які не втратили своєї ваги і по сей день. Художньо слабші твори (зокрема із брatisлавського післявоєнного періоду, коли поет, намагаючись пробитися на сторінки преси, писав у дусі модного тоді «соціалістичного реалізму»), у видання не потрапили.

12-ий том *«Творів»* В. Гренджі-Донського мав бути завершальним, але, як довідуємось із вступу, на ньому видання не припиниться, бо появляються все нові й нові матеріали, які буде опубліковано в дальших томах (при наявності відповідних коштів).

Зміст 12-го тому розподілено до трьох розділів. У першому подано т. зв. «додаткові твори», тобто твори, виявлені вже після виходу у світ томів з відповідними матеріалами. А є їх немало: 95 поезій, чотири оповідання, 49 публіцистичних статей, три доповіді та 46 статей про автора та рецензій на його твори. Ці матеріали охоплюють більшу половину книжки (300 сторінок). Упорядковано їх за хронологічним принципом.

З поезій найцікавішою є поема «Князь Латорець» з 1922 р. — прототип пізнішої поеми «Князь Лаборець». Дуже цінними є революційно-патріотичні вірші, публіковані у пресі 20-их років, в яких автор закликає до визволення України з московських кайданів. У вірші «Наш прапор» (прочитаному на Маланчиному вечорі в Ужгороді 1925 р.) він закликає український народ згуртуватися під синьо-жовтим прапором:

За прапор наш ми страдали,
Проливали свою кров,
І тепер би ми віддали
Синьо-жовту хоругву?!
Ні! Ніколи! Скорше смерти
Ніж віддати наш прапор!
Це значило б: все то стерти,
За що бились з давніх пор.
Це значило б: знов упасти
У неволю, в рабський світ.

Тим, які хотіли б об'єднати Україну з Росією у «могутній Радянській державі» під прапором комунізму або колишньої монархії, поет з гнівом відповідає:

Що?! З Москви... Червоний? Білий?
Або давній трикольор?
Божевільні! То недоля,
То насильство і терор!

Там ворони очі клюють,
Гниють трупи у багні.
О, нещасний мій народо,
Чи ти встанеш, або ні?!

До нового світла ставлять поета і вірші, присвячені Т. Г. Масарикові, А. Волошинові, Ю. Брацкайкові, Зореславі, Вітезславу Незвалові.

Не можна без хвилювання читати вірша-заповіту, написаного у тюрмській в'язниці 21 березня 1939 р. Очікуючи вироку смерті, поет звертався до коханої дружини отаким тестаментом:

Коли наспіє вістка та,
Що я вже не живу,
Сховай мій тризуб золотий
І шапку січову.
Мою могилу відшукай
І на хресті прибий,
Та знай: за справу згинув я,
За мною сліз не лий!
Коли могили не знайдеш,
Спали все на вогні
І попіл тризуба святий
До Тиси вкинь мені. . .

А ось як відгукнувся В. Гренджа-Донський на смерть Сталіна 1953 року:

Не нам сьогодні сумувать,
Нема за ким, нема чого,
Носив ягнята вовк зубатий,
Нарешті понесли його.
Помер, туди йому й дорога.
Плачу не чуть нізвідкіля. . .
Хіба ж гукнем за ним з порога:
«Нехай тобою б'є земля!»
За кров, за сльози, за сваволу
Гукнем за ним от це лишень:
«Нехай земля трясє тобою
Бодай дванадцять раз за день! . . .»

Треба було мати неабияку громадську мужність, щоб у Братиславі — столиці «соціалістичної» Словаччини, в часі найбільшого славословлення «вождя світового пролетаріату», коли в усьому т. зв. «соціалістичному таборі» було виголошено загальний траур, а в пресі друкувалися і по радіо передавалися сотні жалібних віршів, поем, кантат і симфоній — написати отакі слова.

Таж якби цього вірша виявили органи безпеки, автора чекало б неминуче багаторічне ув'язнення, з якого він навряд чи повернувся б. Більше того. В часі смерті Сталіна значна частина (якщо не більшість) населення під впливом загальної психози і пропаганди справді вірила, що Сталін, який переміг Гітлера, виведе народи у «щасливе майбутнє». Гренджа-Донський, будучи добре обізнаний з советською дійсністю, такої віри не мав. Він знав, що сталінський лад повинен бути засуджений і вільну Україну можна побудувати лише на розвалинах комуністичної імперії. В цьому відношенні він випередив і Хрущова, і Горбачова, і Кравчука. Його вірш «Помер» є, здається, єдиним «антисталінським» віршем у тогочасній українській літературі Чехо-Словаччини.

Та від пильного ока органів державної безпеки його погляди нехова-

лися. Саме тоді йому було заборонено друкуватися в прясівській українській пресі. На цю заборону поет відповів:

На прясівський Парнас мене вже не пускають,
Це партія так?... З ідеологічних?
Та ні! Це прясівчани* того не бажають,
Я ж конкуренція!... Чи не комічно?

В 1969 р. поет уперше в житті побував у столиці України. На цю подію він відгукнувся віршем «Золотоверхий Київ», в якому висловив своє захоплення історичними пам'ятками цього міста. Біля пам'ятника Богданові Хмельницькому йому

Пригадалися України рани,
Яка не раз горіла у вогні...

Більшість нововиявлених віршів Гренджі-Донського взята з рукописної спадщини поета. У 12-му томі вони друкуються вперше, проливають нове світло на його поетичний доробок. Нові твори опубліковано і в підрозділі «Поезія для дітей».

Всі чотири оповідання (ст. 71-116) в підрозділі «Проза» відносяться до 20-30-их років. Це, в основному, автобіографічні оповідання, написані на основі реальних фактів. Три з них друкувалися в рідкісних виданнях 30-их років, четверте — «Марія Підберецька» — повністю публікується вперше.

Мабуть, найціннішим підрозділом першої частини є «Публіцистика» (ст. 130-212). Це статті, публіковані на сторінках «Свободи», «Русина», «Українського слова», «Слова» та «Нової свободи» — від 1922 по 1939 рік. Переважають статті на політичні теми, в яких автор критикує уряд Чехо-Словаччини за невиконання основних пунктів Сан-Жерменського та інших міжнародних договорів щодо Закарпатської України, виступає проти реакційного москвофільства, порушує економічні, соціальні, національні та релігійні питання, і, перш за все, пише про мовну боротьбу. Ці статті актуальні і в наш час, коли після 50-70-річної перерви ці питання знову виступають на порядок денний, як ніби зовсім нові питання, спричинені «совєтською дійсністю».

Особливо цікавими є статті про різні збори, конгреси, мітинги в містах і селах Закарпаття та прийняті на них резолюції, петиції та звернення, автором яких часто був сам Гренджа-Донський. Наприклад, у резолюції Конгресу народної молоді Підкарпаття від 7 липня 1929 р., в якому брало участь майже дві тисячі делегатів із усіх сіл і міст Закарпаття, є й такі пункти:

«— З'їзд народовецької молоді взиває членів Краєвого заступництва, щоби в бюджеті на слідуєчий рік була вложена сума 2,500,000.-Кч на засновання нашого університету в Ужгороді;

— Жадаємо, щоб влада перенесла Українську господарську академію з Подєбрад до Ужгороду і тим причинилася до розвитку нашої культури та допомогла нашим студентам, котрі через матеріяльне положення не можуть студювати в історичних землях;

— Жадаємо, щоб усі уряди і школи на Підкарпаттю респектували наш народний гимн і наш синьо-жовтий прапор;

— Підкарпатська українська національно свідома молодь якнайостріше протестує проти двояких-тройких граматик і задля зліквідування хаосу вимагає, щоб замість уживаних правописів заведено фонетику так у школах, як і в урядах» (ст. 147-148).

* Під «прясівчанами» поет розумів партійну верхівку м. Пряшева.

В резолюції установчих зборів краєвої організації Українського соціалістичного вчителства із 7 листопада 1932 р. читаємо:

«— Збори вимагають, щоб нас не називали неправильно назвою 'русин' чи 'карпаторос', але щоб назвали нас нашою правильною назвою великого українського народу;

— Збори вимагають заведення до всіх урядів на території автономного Підкарпаття нашої рідної української мови» (ст. 155).

В репортажі про маніфестаційні збори в справі шкільних книг (червень 1937 р.), в яких взяло участь 1,700 делегатів, В. Гренджа-Донський писав про «хаос, який панує у нашому шкільництві», вказав «на потребу заведення єдності, однакості до наших шкіл, що можна досягнути лише так, коли викладовою мовою стане виключно українська мова» (ст. 189). «Ця мова, — писав він, — є нашим найдорожчим національним скарбом і ми не можемо терпіти її усунення і калічення в наших школах!» (ст. 189).

Із публіцистичних статей В. Гренджі-Донського довідуємося, що він уже у 20-30-их роках подав урядові ЧСР конкретні проекти щодо організації скотарських кооперативів на Верховині, заснування сільсько-господарської фахової школи, туристичних організацій, професійного українського театру на Закарпатті та театральної школи, української радіостудії в Ужгороді. Вже тоді він організував літні табори Пласту, боровся за заснування Спілки українських письменників та журналістів Підкарпаття тощо.

Дуже цінними є його статті про діяльність «Просвіти», рецензії на вистави Земського театру Підкарпатської Руси, звіти про святкування річниці народження Т. Шевченка, силуетки про окремих діячів Закарпаття (А. Волощина, М. Брацайка, С. Черкасенка, Марію Карцуб, Андрія Кістя та ін.).

В 12-му томі подано і передрук «Автобіографії» В. Гренджі-Донського із збірки «Тернові квіти полонин» (Харків, 1928) та архівні спогади «На чужині» з 1952 р. з підзаголовком «Гіркий хліб». До останнього матеріалу редакція долучила примітку: «Невідомо, з якої нагоди і для кого був цей спогад написаний» (ст. 225). Відповідь на це питання дає дата написання спогаду — 1952-ий рік.

У вересні 1952 року в ж. «Дружно вперед» появилася стаття І. Габаля «Буржуазний націоналізм — лютий ворог українського народу», в якій серед найлютіших «буржуазних націоналістів» було названо й ім'я В. Гренджі-Донського. Ця стаття мала для нього фатальні наслідки. Захищаючи себе перед необгрунтованим обвинуваченням, він написав відкликання на різні адреси, навіть на ЦК Компартії та Генеральний консулят СРСР у Братиславі. Спогад «Гіркий хліб» був адресований його закарпатським друзям, які дивилися на Чехо-Словаччину як на оазу демократії, а деякі з них хотіли переселитися туди, щоб працювати на українській національній ниві.

Завершується перший розділ статтями про В. Гренджу-Донського та рецензіями на його твори. Нагадаємо, що перша стаття «Новий руський поет» (ст. 232-233), підписана криптонімом «Ф. Т.» (1923), належить Франтишку Тихому. Статтю «Відчит Гренджі-Донського в Ужгороді» (ст. 235), підписану криптонімом «К. З.», написав Корнель Заклинський. Дуже цінною є рецензія Є. Маланюка на його «Тернові квіти полонин» (ст. 237-240). Є тут і передрук з «Дуклі» (1964, ч. 4) рецензії М. Неврлого на перший пражський збірник творів В. Гренджі-Донського «Шляхом терновим» (ст. 248-252), і передрук вступу С. Гостиняка до «Моїх спогадів», опублікованих у «Науковому збірнику МУК у Свиднику» (1990, т. 15, кн. 2. Самі спогади опубліковано в 8 та 10 томах «Творів»). Однак, основу цього підрозділу становлять статті про В. Гренджу-Донського, публіковані в закар-

патоукраїнських газетах у 1990-91 рр.: «Закарпатська правда» (6 статей), «Ленінська правда» (2), «Радянська Верховина» (10) та «Новини Закарпаття» (2).

Другий розділ дванадцятого тому (ст. 297-524) охоплює бібліографію творів В. Гренджі-Донського і статей про нього. Уклала її Зірка Гренджа-Донська за допомогою цілого ряду кореспондентів, з-поміж яких укладачка виділяє Юрія Шерегія та Івана Комлошія. Бібліографія, що охоплює 1293 позиції, зроблена на високому професійному рівні. Це перша і покищо єдина бібліографія багатогранної спадщини Гренджі-Донського. В ній вперше розкрито численні криптоніми та псевдоніми письменника (Г-Д, ВГДон, Гедєон, Олекса Березенко, Дядя Вася, Довбня, Брат Орел, Мороз Морозович, Осип Рокосівський, Гринь Данилко, Васюта Міжгірський, Верховинський та Шувар Березенко).

Матеріали в ній подано за хронологічним принципом. У першій частині — всі досі виявлені його твори (поетія, проза, публіцистика, недруковані твори), в другій — переклади, в третій — матеріали про його творчість. Подано тут репродукції обкладинок майже всіх його книжкових видань та часописів.

Дуже ретельно опрацювала укладачка покажчики до бібліографії свого батька. В першому вона подала поазбучний покажчик усіх відомих творів Гренджі-Донського з наведенням їх жанру, числа у бібліографії, тому і сторінки публікації у «Творах». Тут же подано і назви неопублікованих творів. В другому покажчику — за таким же принципом — подано літературу про життя і творчість письменника. Третій — представляє тематичний покажчик творів, опублікованих у 12-ох томах рецензованого видання. (Шкода, що й тут не подані томи та сторінки). Далі — поазбучний список 48 окремих книжок письменника та 12 книжок, виданих у співавторстві (з бібліографічними номерами), та поазбучний покажчик творів не друкованих у 12-титомнику. Йдеться, в основному, про чужомовні твори (здебільшого угорською та словацькою мовами), переклади, загублені або досі не виявлені твори, але й агітаційно-пропагандивні статті, вірші та оповідання, писані у післявоєнний період у дусі «соціалістичного реалізму» — своєрідна данина письменника добі, в якій йому довелося жити і працювати. Зрозуміла річ, що упорядниця ці малохудожні твори не залучила до збірного видання, та добре зробила, що навела їх у бібліографії. Бібліографію не можна вважати ні повною, ні вичерпною. Бракує в ній численних творів, опублікованих у періодичній пресі. Та все ж таки для майбутнього дослідника багатогранної спадщини найвизначнішого українського письменника Закарпаття це — дорогоцінний матеріал.

Виданням 12-ох томів зібраних творів Василя Гренджі-Донського Зірка Гренджа-Донська побудувала достойний пам'ятник своєму батькові, який був для неї ідеалом любови до Батьківщини, працьовитости, добра і справедливости. Вона не успадкувала від батька ні землі, ні будинків, ні нерухомого майна, ні грошей, бо він ніколи нічого такого не мав. Зате успадкувала щось більше, ніж матеріальні блага: добре виховання, чесність, мораль, три десятки виданих книжок і масу рукописів. Книжки її батька давно стали бібліографічною рідкістю. Ще більшою рідкістю стали його твори, друковані у періодичній пресі. І зовсім не доступні для широкого читача були рукописи. Вона вирішила зібрати все це в одне видання і свій задум довела до успішного кінця.

Дальший крок мав би бути за Україною.

Те, що Зірка Гренджа-Донська видала у 250 примірниках, потрібно на Україні перевидати масовим тиражем, щоб його твори стали загальнодоступними. Вони і справді мають що сказати і сучасному читачеві. І зробити це треба якомога скоріше. Через п'ять років — 1997 року — буде сто

років від народження найвизначнішого письменника Закарпатської України. До того часу, крім перевидання його творів, потрібно було б видати монографію про його життя і творчість, зняти про нього документальний кінофільм, побудувати йому пам'ятник і т. п. Рецензований 12-томник, зокрема опублікована бібліографія, у великій мірі полегшують отаку роботу.

21 липня 1992 р. Пряшів

Михайло ЛОЗА

ДОСВІД ПОКОЛІННЯ

Д-р Степан Галамай: «БОРотьба за визволення України 1929-1989». Видання Канадського Відділу НТШ, XXXV-ий том. Торонто — Нью-Йорк, 1991. 343 стор.

Хоч книжку видано в 1991 році, то автор не вийшов у своєму огляді боротьби за визволення України поза межі 1989 року. Зробив це доцільно. Видно це з оцих рядків: «Як показують щораз то повніше новітні зрушення в Україні (це вже в 1990 р., і це виходить поза рамки нашої книжки — С. Г.) то знов у молодих руках повівають синьо-жовті українські державні прапори та малиново-чорні прапори визвольної революції: в Києві, Львові, в Харкові та в більших осередках України» (стор. 278).

Автор — самозрозуміло — не міг включити у свою працю вельми важливих подій, які пройшли в Україні в 1991 році, не міг включити найважливіших з них: ПРОГОЛОШЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНИ — дня 24 серпня і ЗАГАЛЬНОГО РЕФЕРЕНДУМУ — проведеного 1 грудня того ж — 1991 року. В їх прихід, однак, автор непохитно вірив. Вони мусіли прийти як результат тих змагань українського народу, про які мовиться у праці автора. Автор не тільки вірив, але й був переконаний в тому. Його переконання часто висловлені на сторінках книжки. Для прикладу можна б послужитися оцим висловом:

«Багатьох із нас хвилює питання майбутнього українського народу: чи грозить нам повна загибля, чи зуміє наш нарід без зупину продовжувати аж до перемоги визвольної боротьбу за Українську Державу?»

І ось неначе у відповідь на ці болючі, тривожні питання, спостерігаємо, що весь зміст, весь дух «захаяльної літератури», той основний тон документів з України вселяє в читачів незабгненну віру, що репресіями не зупинити руху за самостійну Державу. І ще більше: жертви розпалюють, а не спопеляють серця, і власними зусиллями та при підтримці інших народів Україна стане незалежною Державою*.

Книжка д-ра Степана Галамая — як він сам зазначив на стор. 312 — це плід кількітної праці і роздумів. На її зміст складаються: стаття «Коротко про автора та вислови вдячності» (до речі, це стаття самого таки автора), «Вступ» (також авторів), основна праця, «Примітки» (так автор назвав відсилання до творів інших авторів, на яких він покликується у своїй праці), «Індекс» (це покажчик порушених у книжці справ чи тем), «Покажчик імен і назв», «Селективна, або вибіркова бібліографія». Список використаної літератури займає у книжці 8 сторінок. Це біля 200 по-

* Стор. 3-4. Правопис оригіналу задержано, за виїмком виправлення одної друкарської помилки.

зицій. Багатство використаної літератури свідчить про ґрунтовну авторську підготову до написання праці. Значна кількість світлин і декілька мап доповнюють зміст книжки.

Поки приступимо до розгляду основної праці д-ра Степана Галамая, скажемо декілька слів і про нього самого, послужившись даними з його ж таки статті, до речі, — дуже загальними.

Автор був учнем Тернопільської (української) гімназії, яку польська влада в 1930 році розв'язала — тому не мав змоги скласти у цій школі іспиту зрілості, а був уже близького того. Щойно по двох роках дістав дозвіл скласти цей іспит у польській гімназії. Склав його з дуже добрим вислідом. Після того поступив у Львівський університет, на юридичний (правничий) факультет. Перед закінченням студій був арештований в 1937 році. Арешт і ув'язнення за приналежність до ОУН такі й не дали Степанові Галамаєві докінчити студій у Львівському університеті. Зрештою в 1939 році перестала існувати польська держава. Західню Україну зайняли більшовики. Степан Галамай виїхав до Праги і там — в Українському Вільному Університеті завершив студії докторатом юридичних і політичних наук, вліті 1941 року. В тому ж університеті одержав становище асистента на Відділі історії українського права. Коли ж Український Вільний Університет перенесено з Праги до Мюнхену (Німеччина), то д-р Степан Галамай став асистентом адміністративного права. Ректором тоді був проф. д-р Юрій Панейко.

В США здобув два магістерські дипломи: з політичної економії і з бібліотекарства. Набуте знання в цих ділянках дало д-рові Галамаєві можливість стати викладачем в університеті Сетон Голл, а згодом зайняти посаду директора бібліотеки Західньо-Верджинійського інституту.

Крім того, д-р Галамай займав і займає видні становища в українському громадському житті, не виключаючи преси.

Під час студій у Львівському університеті — крім приписаної програми — д-р Галамай разом з Богданом Рибчуком ознайомлювався з деякими творами соціологічного змісту. Богдан Рибчук, який теж склав згодом докторський іспит, був добрим другом д-ра Галамая. Це видно із посмертної згадки про д-ра Рибчука, поміщеної в «Національній Трибуні», в числі з датою 2 серпня 1992 року. Згадка має назву «Про мого найкращого Друга». Автором згадки, самозрозуміло, є д-р Галамай.

Основна праця д-ра Степана Галамая має 14 розділів. Їх назви (в переважаючій більшості) — це своєрідна диспозиція того, про що йде мова в розділах. Доцільним супроти того є повністю подати назви усіх цих розділів, бо уже самий їх перелік дасть змогу читачам рецензії запізнатися із змістом праці д-ра Галамая. Ось вони, тобто — розділи:

1. В переломовій добі.
2. Географічно-стратегічне й економічне значення України.
3. Багатогранний досвід з визвольної боротьби і відроджувальна сила українського націоналізму. Чому 1929 р.?
4. Динамічний світогляд і комбативний дух народу. Український націоналізм — рушійна сила визвольної боротьби. Про ідейне озброєння.
5. Зрушення мас. Внутрішня сила й організаційна побудова ОУН. Виховання і самовиховання в революційних клітинах.
6. ОУН поборює т. зв. «зменовіховство», москвофільство, польонофільство й ін. фільства. НЕП, як провал марксизму. Українізація проти русифікації.
7. Українська визвольна сила діяла незалежно і раніше від фашизму

- й нацизму. Кант, Ренан, Мацціні, Донцов — непереможність нації. Про методи дослідження.
8. Війна неминуча. Велика віра творить чудеса. Масакри не зупиняють боротьби. Жертви в боях. Акт 30 червня.
 9. Ненауковість теорії про давно-руську народність. Не возз'єднання, ані т. зв. советський народ, — але найвища спільнота, ц. є УКРАЇНСЬКА НАЦІЯ. Розвал марксизму.
 10. Похідні групи. Плян ворога на знищення народу: «Україна без українців!» Понад 10 літ боротьби залізних лицарів УПА.
 11. Великий ісход (еміграція). Репатріяція і самооборона, самоврядування в таборах. Головне — Україна. Проти українофобії — громадська мужність і моральна стійкість. Майбутнє в руках молоді.
 12. Яким шляхом? Проти окупантів. Не безчинне сприймання переслідувань. Має бути протинаступ. Нові форми боротьби. Чорнобильська трагедія.
 13. Основне з попередніх розділів. Власнопідметність — бути собою. Національне зрушення — переламання страху. Досвід визвольної боротьби. Дисиденти й «перестройка».
 14. Москва — Афганістан — Близький Схід — Куба. Про советську стратегію. Повстання в лагeryх. Поборювання червоних партизан. Загально про революційне зрушення мас — наближення Воскресного Дня.

Межовим роком, від якого автор почав огляд боротьби за визволення України, є 1929 рік. В третьому розділі поставив він питання: «Чому 1929 р.?» і очевидно — дав на нього відповідь. Відповідь — широка, але при тому — ясна і переконлива. Годиться її повторити:

«Цілком аналогічно до козацької визвольної боротьби, національного зрушення в 1917-1921 рр. в українському політичному житті, *покоління тридцятиників*, Українська Військова Організація (в скор. УВО) понесла на своїх прапорах в протизаг до партійного роздріблення взнеслі кличі самостійности, соборности, віру в національну революцію. Починаючи від 1929 р., від т. зв. Першого Конгресу ОУН, УВО перетворилося** в бойову референтуру Організації Українських Націоналістів, яка з молодечим запалом ширила бажання боротьби, віру у власні сили. Справді це історична сила, то революційна і водночас політична організація, яка свідомо і пляново вишколювала і безупину продовжує цю дію, кадри революціонерів, організаторів мас на боротьбу за Українську Самостійну Соборну Державу.

Відразу ж після Конгресу 1929 р. стала головним рушієм, певним двигуном української визвольної політики. Зрозуміло, що недовкровні політичні партії на ЗУЗ зустріли цю важливу й історичну подію з крайною нетерпимістю. Чому? Організація кликала на боротьбу проти ворогів і на жертву, а існуючі з дозволу окупантів політичні партії не зважувались на ризик. Крім того вони втрачали на користь національного руху кращі елементи із своїх лав. Ті партії попадали під тиск української громадської opinio, яка щораз певніше і вирішальніше перехилялась на сторону українського динамічного світогляду, який викликав серед молоді справжній захват, магнетне притягування, відвагу і рішучість, любов до рідного, а відкинення підступного чужого.

Організація та її прихильники головню серед молоді почала діяти відповідно до своєї соборницької ідеології, тобто проникала в східно-українське населення, яке під впливом жорстокої підсоветської дійсности було психічно трохи інакше по суті сформоване. Наприклад, насамперед цікавилось соціальною проблематикою майбутньої української держави. Постепенно через

** Правильно: ПЕРЕТВОРИЛАСЬ. Абревіатура не повинна затратити оригінального роду. Та УВО, а не *те* УВО.

взаємовплив відбувалась дифузія або розширення ідей, що запевнювали соборницький характер революційної свідомості.

Коротше кажучи, перед і підчас Другої світової війни українська нація видала із себе великі постаті, одержимі в силу українського національного духу, шляхетної ідеї нації, що 'не вмере, не загине'» (стор. 47-48).

(Примітка: Прикметник «одержимий» в'яжеться з орудиним відмінком іменника. Повинно бути: «одержимий силою», а не «в силу»). Можна мати застереження до форми «духу». Правда, іменник «дух» може приймати в родовому відмінку закінчення «у», але в іншому значенні, наприклад: *бігти щодуху*. Для іменника ДУХ в значенні англ. «SPIRIT» таки треба вживати закінчення «-а», а не «-у». Адрже ж хрестимося: «В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа»).

У зв'язку із ОУН автор часто зупиняється над поняттям українського націоналізму, опрокидуючи твердження деяких авторів (навіть своїх), які стараються пов'язати український націоналізм із італійським фашизмом чи німецьким нацизмом. З цими ідеологіями український націоналізм не має нічого спільного. Зрештою, він набагато старший за них.

«Наш сучасний *націоналістичний рух*, — як сказано у книзі д-ра Степана Галамая, — глибоко сприйняв традиції нашої королівсько-княжчої держави, козацької спадщини, як у Шевченка, який гримів проти 'рабів з кокардою на лобі', а попадав в стан захоплення нашою 'старовиною', який писав: 'Що за радість спливає до серця, коли почуєш про те, що давно діялося. Здається, що ось-ось сам це все робиш, неначе б ти заліз в предківську душу, або предківська душа гарцює в тобі'. Наша київська держава високо тримала прапор своїх традицій. Високо тримала цей прапор козацька Україна, постійно нав'язуючи до спогадів давно-минулого, до княжих часів. Традиції козацтва міцно зберігалися в пам'яті його нащадків і передавалися за часів Шевченка новим поколінням. Були це традиції великої войовничої, сильної духом нації, свідомої свого великого призначення на 'грані двох світів', як потім ОУН записи в вступі до *декальогу*'. (Стор. 55. Правопис оригіналу задержано. А краще було б замість «в» вжити «у»: «у вступі», а замість форми «декальогу» поставити форму «декалогу»).

Слово «націоналізм» випливає із слова «нація». Поняття *нації* не тотожне з поняттям *народу*. Різницю між цими поняттями д-р Галамай додачує ось у чому:

«Саме одною з маркантних ознак нації, — пише він, — є її бажання відокремитись і, як одне ціле, протиставитись другій нації. Поки члени одного народу, навіть помічаючи свою окремішність і визначаючи існування 'окремого народу' не почнуть у своїй свідомості протиставляти себе, як одне ціле, іншим народам і поки не керуватимуться інтересами цього цілого — то до того часу ми ще маємо справу з народом, а не з нацією» (стор. 74-74).

Переходячи до поняття «націоналізм», д-р Степан Галамай (спираючись на погляди інших) формує для цього поняття таку дефініцію:

«Націоналізм — це суспільно-політичний рух, що зродився з внутрішньої природи Української Нації в час її зусильної боротьби за підстави і цілі творчого буття.

Так отже з дефініції націоналізму випливає, що в осередку ідеології або системи ідей покладено поняття, ідею нації. Саме тому, що в осередку націоналістичного руху покладено українську націю, то й найбільш поширеною назвою для нашого світогляду і визвольного руху є націоналізм, а визнавців того світогляду звуть націоналістами, які не мають нічого спільного з нацистами» (стор. 75).

Вважаю, що цими вибраними думками автора достатньо передано суть його твору. Залишається питання: з якою метою автор його написав? На це питання відповідь дав сам такий автор. Її (тобто — відповідь) можна коротко оформити так: свою працю автор писав з метою, щоб досвід його покоління передати наступним поколінням, бо досвід — це важлива справа.

«Ніхто не стане заперечувати, — пише автор, — що такий досвід з років боротьби є важливий, бо український нарід — ми впевнені в тому — не перестане боротися, не занехає відвертих і утаєних ударів по ворогові, вивчивши вже раніше його слабкі й ніби сильні місця. Український нарід продовжуватиме боротьбу за повне здійснення єдино-правильної і єдино-можливої політичної концепції, то є концепції самостійної України, бо то є концепція, яка відповідає найглибшим віковим прагненням українського народу» (стор. 280).

Концепція самостійності здійснюється. Але державність у повному значенні цього слова ще не закріплена. Їй і далі загрожує апетити ворогів на багату українську землю. Тож досвід УВО, ОУН, УПА Україні — потрібний! Під цим аспектом слід власне і оцінювати твір д-ра Степана Галамая. Він (тобто — твір) додасть українському народові сили, щоб міг він повернутися до давньої СИЛИ І СЛАВИ.

Завданням рецензента є оцінити також стиль твору і спосіб викладу матеріалу. Стиль рецензованого твору ясний, легкий, несконплікований. Тим самим і подача матеріалу доступна для кожного читача.

Є в книжці деякі правописні недотягнення: замість «*тривожний*», належить писати «*тривожний*» (стор. 3, 19 і інші), замість «*тривати*» — «*тривати*» (стор. 11), замість *до гори* — «*догори*» (бувають випадки, що треба писати окремо, наприкл.: «Зближаємося до гори», але в реченні «...і обернув її (правду) до гори коренем», вислів «до гори» слід було написати разом: «догори», стор. 67), замість «*індивидів*» — треба «*індивідів*» (стор. 81, — може, це друкарська помилка), замість «*криваво*» — «*криваво*» (стор. 291).

Є мовні недотягнення іншого характеру, а саме: недотягнення у флексії (відмінюванні). Замість «в *своєму* наступі» треба «в *своєму*» (стор. 54), замість «в *національній свідомості*» треба «*свідомості*» (стор. 73; може це друкарський недогляд, бо в тому самому реченні автор вживає правильної форми: «В індивідуальній свідомості»). Про родовий відмінок іменника «*дух*» була вже мова. Зрештою, автор вживає форми «ДУХУ» і «ДУХА».

Від іменника «ДУХ» походять три прикметники: *духовний*, -а, -е, *духовний*, -а, -е, *духовний*, -а, -е. У нас чомусь завівся звичай змішувати прикметники *духовний* і *духовний*. Замість прикметника *духовний* автори часто вживають прикметника *духовний*. Трапляється це і у д-ра Галамая, але не завжди. Усі три названі прикметники мають різне значення, наприкл.: *духовний стан*, *духовна семінарія*, але: *духовний розвиток народу*, *духовна культура*, *духовний інструмент*, *духовна оркестра*.

Але це другорядні справи і не можуть впливати на цінність твору д-ра Степана Галамая.

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» ЗА 1992 р.

А. АКТУАЛЬНІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ, НАЦІОНАЛЬНІ, КУЛЬТУРНІ,
РЕЛІГІЙНІ, МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ

а) Заяви, Звернення, Промови, Резолюції, Репортажі

Народе Український, в Україні і не в Україні суціль! — Звернення Проводу ОУН. Кн. I	3
Привітання Україні від Проводу ОУН. Кн. II	131
I прийшов час! Кн. II	132
Заява Проводу ОУН щодо СНД. Кн. III	259
Інформаційне повідомлення Головної Булави Всеукраїнського Братства УПА. Кн. III	265
Звернення Проводу ОУН до Конгресу українців незалежних держав колишнього ССРСР. Кн. IV	397
Проти нового наступу Москви на самостійність України — Заява Проводу ОУН. Кн. IV	399
Матеріали Другого Збору ДСУ. Кн. IV	400
Заява УРП у справі Чорноморської флотії. Кн. IV	408
До ювілею 50-ліття УПА — Звернення Головної Булави Всеукраїнського Братства воїнів УПА. Кн. V	518
В Києві відбувся Конгрес українців незалежних держав колишнього ССРСР. Кн. V	524
Резолюція Конгресу українців незалежних держав колишнього ССРСР. Кн. V	525
Зустріч Президента з тріомвіратом Руху. Кн. V	530
Ухвала III Всеукраїнських зборів НРУ. Кн. V	531
Заява III Всеукраїнських Зборів НРУ про становище в Криму. Кн. V	533
Заява III Всеукраїнських Зборів НРУ «За добросусідські взаємовигідні відносини України і Російської Федерації». Кн. V	534
Наради світової Ліги за свободу і демократію. Кн. V	542
Слово до українців від учасників науково-практичної конференції «Український Вільний Університет: з минулого в майбутнє». Кн. VI	712
Звернення учасників міжнародної науково-практичної конференції до Президента України. Кн. VI	717
Промова міністра освіти Баварії. Кн. VI	717
Третій з'їзд Спільки офіцерів України. Кн. VII	817
Заява українських організацій Одещини. Кн. VII	819
Замах на державну інтегральність України — Становище Проводу ОУН. Кн. VIII	938
Звернення Проводу ОУН в 50-ліття утворення УПА. Кн. VIII	939
Звернення УДП в 51 річницю відновлення Української Держави. Кн. VIII	940
Рішення Тернопільської обласної ради. Кн. VIII	944
Урочисте Слово Патріарха Йосифа після посвячення пропам'ятної плити на прославу Головного Командира УПА. Кн. X	1182
Величаве відзначення 50-ліття УПА в Україні. Кн. X	1186
У пантеоні пам'яті народної. Кн. X	1193
Голландські генерали про УПА. Кн. X	1196
Інтерв'ю голови Організаційного комітету Ореста Дичковського. Кн. X	1197
Наукова конференція «УПА і національно-визвольна боротьба в Україні в 1940-50 рр.» Кн. X	1202
Перша річниця незалежності. Кн. X	1214
Заклик Проводу ОУН в справі дочергових виборів до Верховної Ради. Кн. X	1221

Наукова конференція про проект Конституції України в УВУ. Кн. XI	1324
Становище Секретаріату і Представництва КУН. Кн. XI	1337
Конгрес Українських Націоналістів. Кн. XII	1411
Лист Голови Секретаріату КУН до Комісії ВРУ по розробці нової Конституції України. Кн. XII	1419
Зміни та доповнення до проекту Конституції України. Кн. XII	1421
Поїздка В. Мазура, заступника Голови Проводу ОУН, в Україну. Кн. XII	1451
Навчально-наукові заклади діаспори повинні бути збережені й розбудовані. Кн. XII	1454
Вячеслав Чорновіл — гість УВУ. Кн. XII	1455
Базелюк Марія:	
Люди з лицарськими душами. Кн. X	1189
Гомза Ярослав:	
Писалося про большевицьке підпілля. Кн. X	1177
Дужий Петро, ред.:	
Чи була опозиція в УПА? Кн. X	1200
Зеленчук Михайло:	
Хто був Петро Полтава? Кн. IV	394
Слово на конгресі українців діаспори. Кн. V	527
Слово, виголошене на Вічу на Софіївському майдані 24 серпня 1992 року. Кн. X	1219
Ковальчук Леонід:	
Мусимо знати — то були герої. Кн. X	1195
Кричильський Сергій:	
Вшанували ген. Дмитра Клячківського. Кн. X	1196
Мазур Володимир:	
Виступ на Вічу. Кн. XI	1297
Виступ на Вічу від Проводу СУВФ. Кн. XI	1299
Матичак Микола, о. митр.:	
Привітальне Письмо до Всеукраїнського Братства воїнів УПА. Кн. X	1183
Панкевич Роман:	
Славний ювілей. Кн. IV	391
Присяжний Михайло:	
Український Вільний Університет. Кн. VI	706
Стецько Слава, мгр.:	
Ми, українські націоналісти. . . — Виступ на Вічу в Києві 24 серпня 1992 року. Кн. X	1218
Слово на Установчому з'їзді КУН. Кн. XII	1414
Тучапський Ярослав:	
Воскресіння слави УПА. Кн. X	1191
Федорчук Віктор:	
III Всеукраїнський з'їзд Руху. Кн. V	529
Хоролець Лариса, мін.:	
Героям Слава! Кн. X	1180
Цебак Семен:	
Як ішли ми до бою за землю святу. Кн. X	1175
Чікалів Володимир:	
Повернення. Кн. X	1194
Постанови VIII Надзвичайного ВЗ ОУН:	
Постанова в ділянці зовнішньої політики ОУН. Кн. I	8
Постанова щодо стратегії і тактики перехідного етапу. Кн. I	14
Постанови щодо наукових справ. Кн. I	20
Постанови в справах культури. Кн. I	23
Постанови щодо сектора інформації. Кн. I	25
Постанови в справах УДП, Конституційних і соціально-економічних. Кн. I	136
Постанови щодо молоді і юнацтва ОУН. Кн. II	141
Конференція ОУН в Києві:	
Заключний комунікат конференції. Кн. V	554

Постанови КУН. Кн. VI	687
Маніфест КУН. Кн. VII	771
Звернення правничої групи. Кн. VII	799
Букшована Стефанія:	
АВН — хребетний стовп політики народів Сходу. Кн. IX	1070
Васькович Григорій, проф., д-р:	
Політичні й військові формації визвольних змагань України. Кн. VI	661
Гребенюк Григорій:	
За докорінну зміну національної ситуації в Україні. Кн. VI	680
Грицак Ярослав:	
Український націоналізм: минуле, сучасне, майбутнє. Кн. VI	672
Дашкевич Ярослав, проф.:	
Перспективи націоналістичного руху. Кн. VI	669
Дужий Петро, ред.:	
Розвиток націоналістичної думки в Україні. Кн. VI	646
Заключне слово. Кн. VII	802
Журавський Віталій:	
Деякі проблеми військової політики в Україні. Кн. VI	683
Зварич Роман, проф.:	
За яку Україну?! Кн. VIII	948
Зеленчук Михайло:	
Вступне Слово до відкриття конференції. Кн. V	548
Коваль Омелян, мгр.:	
Держава в концепції українського націоналізму. Кн. VII	774
Коваль Роман:	
Сучасні геополітичні доктрини Москви і Києва. Кн. VIII	961
Коваль Андрій:	
Від національної ідеї до національної політики. Кн. VIII	965
Косик Володимир, проф., д-р:	
Історична роль ОУН-УПА в боротьбі за Українську Державу. Кн. V	557
Кушпета Омелян, проф., д-р:	
Через соціальну ринкову економіку до деколонізації народного господарства України. Кн. VI	655
Лисидия Едвард, полк.:	
Проблеми економічного розвитку України. Кн. VI	685
Про проблеми побудови власних Збройних Сил незалежної України. Кн. VII	794
Лозинський Маріян:	
Про українсько-польські стосунки говорять в УВУ. Кн. XII	1457
Нарбут Олександр:	
Принципи політичної опозиції. Кн. VII	783
Петришин Іван:	
Нормою дії кожної людини. . . Кн. IX	1068
Присяжний Михайло:	
Професор Петро Гой — новий ректор УВУ. Кн. XII	1456
Ратушний Михайло:	
Ринкова економіка. Кн. VI	684
Роль Олександр, ген.:	
На шляху до незалежності зроблено перший крок. Кн. VII	790
Сватко Ярослав:	
Розподіл політичних сил в Україні. Кн. VII	786
Скорик Лариса:	
Незалежність України залежить від повного відокремлення від Росії. Кн. VI	674
Снігур Анатолій:	
Зовнішньо-політичні чинники і реалізація концепції оборони України. Кн. IX	1065

Стецько Слава, мгр.:	
Роль ОУН на майбутнє. Кн. V	544
Український націоналізм і його роль в закріпленні та розбудові УССД. Кн. V	550
Танюк Лесь:	
Україна сьогодні. Кн. VI	678
Хмара Степан:	
Концепція оборони держави. Кн. VI	676
Ходак Ігор:	
Дружини Українських Націоналістів. Кн. VIII	968
Шатилов Микола:	
Вперше і назавжди. Кн. V	546
Залишаємося назавжди. Кн. VI	643
Шпіцер Василь:	
«Ми всі були свідками». Кн. VII	797
Штика Олександр полк. доп.:	
Українська національна ідея і принципи побудови Збройних Сил України. Кн. VII	792
Українська національна ідея. Кн. IX	1063
Привіти КУН:	
Від УАПЦ. Кн. VII	800
Від Голови ДСУ Івана Кандиби. Кн. VII	800
Від Івана Гончара. Кн. VII	801
Від інж. Василя Олеськова. Кн. VIII	969
Від Дирекції УЦІС-УІС. Кн. VIII	970
Від ООЧСУ. Кн. VIII	971
Від Теренового Проводу ОУН в Великій Британії. Кн. VIII	972
Від ОУВФ в Канаді. Кн. VIII	972
Від Теренового Проводу в Австралії. Кн. VIII	973
Від ОУВФ в США. Кн. IX	1072
Від Великої Ради СПВУ. Кн. IX	1073

б) Статті на релігійну тематику, Промови, Церковні документи

Кузик Дарія:	
Із поклоном Патріярхові Йосифові. Кн. IV	387
Луців Володимир:	
В Україні урочисто відзначено 100-ліття з дня народження Блаженнішого Патріярха Йосифа. Кн. VIII	917
Степовик Дмитро, д-р:	
Патріярха Йосиф Сліпий і українське мистецтво. Кн. VIII	913
Стецько Слава, мгр.:	
Патріярх Йосиф I — символ незнищенности нашої Церкви і нації. Кн. X	1232
Хома Іван, о. митрат:	
Символ живучості української Церкви й українського народу. Друковано: Кн. VIII (стор. 905), Кн. IX (ст. 1053).	
Чавага Кость:	
Український народ прощається з прахом Патріярха Йосифа Сліпого. Кн. XI	1385
Слово Блаженнішого Мирослава Івана кардинала Любачівського з нагоди 100-ліття з дня народження Патріярха Йосифа кардинала Сліпого. Кн. VIII	899
Перший Синод єпископів УГКЦ в незалежній Україні. Кн. VIII	922
Слово Блаженнішого Мирослава Івана на першій сесії Синоду. Кн. VIII	924
Проповідь Блаженнішого Мирослава Івана в Неділю самарянки. Кн. VIII	927
Слово апостольського нунція Антоніо Франко. Кн. VIII	929
Із Слова Блаженнішого Мирослава Івана до представників обласної й міської рад м. Львова. Кн. VIII	930

Звернення Синоду єпископів УГКЦ до українського народу. Кн. VIII	932
Декларація неважності Львівського псевдособору з 1946 р. Кн. VIII	936
Постанова всеукраїнського православного Собору. Кн. X	1227
Звернення до Верховної Ради України Всеукраїнського православного Собору. Кн. X	1228
Послання Всеукраїнського православного Собору до православних віруючих України. Кн. X	1228
Звернення Патріярха Київського і всієї України Мстислава до українського народу та всіх людей доброї волі. Кн. X	1129
Запрошення Його Святості Мстиславу на торжества перенесення тлінних останків Патріярха Йосифа Сліпого. Кн. X	1231
Відповідь Патріярха Мстислава на запрошення. Кн. X	1232
Перенесення праху Патріярха Йосифа Сліпого. Кн. X	1237
«Достойному Братові Кардиналові. — пап Іван Павло». Кн. XI	1377
Проповідь Блаженнішого Мирослава Івана в соборі св. Юра. Кн. XI	1373
Слово Президента України з нагоди перепоховання тлінних останків Патріярха Йосифа Сліпого. Кн. XI	1382

в) Публіцистика

Бедрій Анатоль, д-р:	
Про потребу українського війська. Кн. IV	411
Білас Іван, аспірант:	
Органи НКВД-НКГБ-МГБ та трагедія ГКЦ. Друковано: Кн. IX (ст. 1041), Кн. XII (ст. 1436).	
Василенко Петро:	
Три зорі України. Кн. IX	1050
Гребенюк Григорій:	
Діяти рішуче і безкомпромісово. Кн. II	166
Длябога Ігор:	
Після поневолення настає обмежена свобода преси в Україні. Кн. XI	1319
Дмитрів Ілля:	
Герб, прапор, гимн ОУН, впоряд і ритуальні ознаки. Кн. II	162
Дужий Петро, ред.:	
Червоно-чорний прапор — це наше все добро. Кн. II	156
Камінський Роман:	
Україна та сучасні економічні проблеми. Кн. VII	804
Караванський Святослав, ред.:	
Велика година. Кн. II	133
Хто насправді боронить Леніна? Кн. III	275
Чи була КПУ політичною партією? Кн. IV	427
Хмара про Кравчука. Кн. VIII	974
Чи вмере «Ще не вмерла Україна». Кн. VIII	975
Кого захищають демократи. Кн. VIII	977
Гра з вогнем. Кн. IX	1058
За горами — хунта. Кн. IX	1059
Під чужі прапори. Кн. IX	1061
Хист передбачення. Кн. XI	1399
Нові події — старі закони. Кн. XI	1400
З кого питає історія? Кн. XII	1447
Кічак Ігор:	
Заради правди. Кн. VI	720
Косик Володимир, проф. д-р:	
Шлях до незалежності. Кн. IX	1027
Кульчицький-Гут В.:	
Три дні, які потрясли світом. Кн. III	290
Про два табори і один імперіалізм. Кн. XI	1326
Кухар Роман, д-р:	
Устійнення поняття «коммонвелту» — вимога часу. Кн. III	263

Матешук Орися:	
Мужність українських жінок-політв'язнів. Кн. I	52
Нарбут Олександр:	
Громадські організації: лінія життя. Кн. IX	1035
Осадчий Анатолій:	
Дивитися в минуле, щоб зрозуміти сучасність і побачити майбутнє. Кн. VII	820
Парубій Володимир:	
Радикалізм, амбіції, глупство чи щось інше? Кн. II	169
Приходько Григорій:	
Військова сила нації. Кн. I	41
Рахманний Роман, д-р:	
Відзначати чи не відзначати? Кн. VIII	942
Різниченко Ольга:	
Слобожанська ментальність і націоналізм. Кн. XI	1301
Сватко Ярослав:	
Доба і Доля — продовження з 1991 року. Друковано: Кн. I (ст. 30), Кн. II (ст. 145). Кн. III (ст. 266). Післяслово до «Доби і Долі». Кн. III	273
Соколюк Зіновій, проф.:	
Загальні зауваги до проекту Конституції України. Кн. XI	1311
Стецько Слава, мгр.:	
Побудова влади Української Держави. Кн. IX	1030
Стецюк Петро:	
Будуємо Українську Державу. Кн. XI	1308
Федорчук Віктор:	
Кому належатиме Чорноморська фльота? Кн. IV	405
Крим: новим шляхом до старої мети. Кн. V	536
Перспективи незалежності. Кн. VII	814
Чабарівський О.:	
Зовнішньо-політична діяльність ОУН і АБН. Кн. V	540
Часто Петро:	
Якби ви мали віру хоч як гірчичне зерно. Кн. I	45
Шатилів Микола:	
Непарламентська мова, чи Наодинці зі старим словником. Кн. II	173
Люди зі страху. Кн. III	279
Захватаана незалежність. Кн. X	1222
Під червоним плащем сатани, або Повернення Доктора. Кн. XII	1427
— Дійова спадщина Шевченкового націоналізму. Кн. III	312

Б. ІСТОРІЯ, НАУКА, КУЛЬТУРА

Барладяну Василь:	
Козак з кобзою. Кн. I	5
Вергун Іван, інж.:	
Два Белзи. Кн. II	221
Берестейська унія в історичному наświetленні. Кн. V	603
Гренджа-Донська Зірка:	
Павло Кукуруза. Кн. VI	700
Дашкевич Ярослав, проф.:	
Українське відродження і національні меншості. Кн. IV	434
Дичковська Галина:	
50-річчя УПА — націоналізм і гуманізм. Кн. X	1167
Жила Володимир, проф.:	
Значення рідного університету. Кн. II	188
Любов Коленська. Кн. V	598
Переклад «Фавста» в системі нових концепцій. Друковано: Кн. IX (ст. 1357), Кн. XII (ст. 1478).	

Караванський Святослав, ред.:	
Війна за національне «я». Кн. II	209
Про поміч парадами. Кн. III	338
За сценарієм «россіянина Криму». Кн. IV	442
Де починається суржик? Кн. V	609
Дороговказ — Шевченко. Кн. VI	704
Незалежній Україні — незалежний правопис. Кн. VII	843
Риси українського лінгвоциду. Кн. IX	1105
Качуровський Ігор, проф. д-р:	
Про Галю Мазуренко та її творчість. Кн. III	330
Коваль Омелян, мгр:	
Григорій Ващенко. Кн. VIII	994
Корнієнко Неллі:	
Культура: переходова доба і незалежна держава. Кн. II	215
Косик Володимир, проф. д-р:	
Українська Повстанська Армія. Друковано: Кн. X (ст. 1155), Кн. XI (ст. 1283).	
Коцюбинська Михайлина:	
Гордий лик поета. Кн. IX	1098
Мельник Микола:	
Берестейський договір та його значення. Друковано: Кн. VII (ст. 834), Кн. VIII (ст. 985), Кн. IX (ст. 1079).	
Мишанич Олекса д-р:	
Немов жаринка під попелом. Кн. IV	447
Нитченко Дмитро:	
Відкритий лист до «Літературної України». Кн. IX	1115
Пінчук Степан:	
Між правдою і кривдою. Кн. XI	1367
Романишин Олег, д-р:	
«Слово о полку Ігоревім» і «Пісня про мого Сіда». Друковано: Кн. XI (ст. 1346), Кн. XII (ст. 1467).	
Світличний Іван:	
Духова драма Шевченка. Кн. V	673
Сорокер Яків:	
Українські теми в творчій спадщині Чайковського. Кн. IX	1111
Степовик Дмитро, д-р:	
Коли сила в безсиллі виявляється. Кн. VIII	1004
Преображення ікони. Кн. IX	1086
Стецюк Петро:	
Українська правова думка на чужині і процес побудови суверенної національної Української Держави. Кн. I	93
Чепелик Оксана, Чепелик Віктор:	
Непізнана сила мистецьких таємниць. Кн. VII	847
Ренесансовий скарб Галичини. Кн. XII	1483
Шатилов Микола:	
Літургія спокути. Кн. I	68
Празькі прогулянки, чи Наодинці з Євгеном Маланюком. Кн. V	590
Щербатюк Іван, Яремкевич Ліліяна:	
Переселення українців з Надсяння в 1944-1947 рр. у спогадах самих переселенців. Кн. II	198
Щербатюк Анатолій:	
Співучасники однієї історії. Кн. I	82

В. ПОЕЗІЯ, ДАНІ ПРО ПОЕТІВ

Босслав Марко:	
Гімн народів-героїв. Кн. V	516
Боровий Василь:	
Ода творчій мислі. Кн. II	183

Народження слова	183
Судилище. Кн. XII	1461
О, ще не раз	1461
Страйкарі	1462
Вирок	1464
Мала жаринко	1464
Полинова сага	1464
Буряківець Юрій:	
З дитинства. Кн. IV	432
Думка	432
Щастя	432
Плоди	433
Василенко Петро:	
Ствердження. Кн. III	262
Коротко про себе. Кн. III	323
Шевченко, березень 1861	324
Українська мова	324
Хочеться плакати рідною мовою	325
Мати	325
Чумацький шлях	326
З озер наткався сірий ситець	326
Запорожці	326
Пісня козаків Харківського Слобідського полку	327
День Незалежності. Кн. VIII	979
Гімн Українському Народові. Кн. XII	1460
Верес Микола:	
Борцям-героям. Кн. V	515
Верховень Володимир:	
Яблунові літа (цикл). Кн. V	567
Гай Марта:	
На серпень 1992. Кн. VIII	980
Гордасевич Галина:	
Дві варіації на тему Шевченка. Кн. III	328
Звізда Полин. Кн. IV	430
Гриньків Дмитро:	
Повстанський цикл «Перемога без надії». Кн. X	1203
Дужий Петро:	
Лист Ольги Ковальчук до ЦК компартії	1209
Качалуба Михайло:	
Над могилою Леоніда Мосендза. Кн. II	187
Ковальова Олександра:	
У лісі ночувати і в степу. Кн. II	185
Різдвяна молитва	185
Сторч головою й знову на мілке	186
Чи знову без вітрил і без стерня	186
Мозаїка спокус (цикл). Кн. VII	829
Козак Микола:	
Пам'яті племінниці Юзі (цикл). Кн. IX	1074
Крименко Євген:	
Екран весни. Кн. IV	431
Акропіль	431
Дві дати. Кн. VII	828
День перемоги. Кн. XII	1459
Лубська Ольга:	
Воїнові УПА. Кн. V	516
Маланюк Євген:	
Молитва. Кн. V	572
М-ий С.:	
В річницю 30 червня. Кн. VI	696

Мироненко Ірина:	
Над майданом. Кн. XI	1342
Ангели. Кн. XI	1342
Криницю під райцентрівську пивницю. Кн. XI	1343
Як жити в хаті. . . Кн. XI	1344
Слобожанські Атени. Кн. XI	1345
Про Автора. Кн. XI	1345
Олесь Олександр:	
Воля України. Кн. I	5
Пилипенко Марія:	
Пам'яті близьких. Кн. XII	1466
Полішук Віталій:	
На зорях настояні маки. Кн. VII	825
Назбираю яблук	825
Сад навантажений	826
Відробили руки	826
Самійленко Микола:	
Озиваймось на провісний дзвін. Кн. IX	1075
Ми знали	1075
Удвох із лихом	1076
Лишивсь модриновий пеньок	1076
Випровожання	1077
Знак	1078
Про Автора	1078
Сапеляк Степан:	
Літургія на честь святої Покрови в Харкові. Кн. I	61
Пісенька розлуки	67
Сарма-Соколовський Микола:	
Волосожар карпатських сонетів. Кн. VIII	981
Скеля Микола:	
Церковні дзвони. Кн. IV	433
Замість біографії. Кн. IV	505
Сувора пам'ять. Кн. V	570
Відповідь окупантові. Кн. VI	697
Славутич Яр:	
Горбачовіяда. Кн. XI	1339
Українка Леся:	
І ти колись боролась, мов Ізраель. Кн. II	181
Шатилов Микола:	
Так, мій братику. Кн. VI	698
Це деревце — тепер твоя родина	698
Ти тільки мовчи	698
Стрімка, поривчаста	698
Вже другий сніг без тебе тане	699
Про Автора. Кн. VI	699
Щербак Микола:	
Вогненне слово. Кн. I	6

Г. ПРОЗА

Оригінальні і перекладні твори, спогади, есеї.

Боровий Василь:	
В аркані Кайеркана	348
Гаврилів Михайло, о.:	
Зірка «Чорнобиль» світитиметься в нас. Друковано: Кн. III (ст. 353), Кн. IV (ст. 463), Кн. V (ст. 611), Кн. VI (ст. 730), Кн. VII (ст. 884).	
Гай Марта:	
Дорога (уризок з автобіографічної діалогії). Кн. X	1239

Гренджа-Донська Зірка:	
Моя праця над виданням творів Василя Гренджі-Донського. Кн. IX	1133
Дем'янюк Петро:	
Розповідь про сотника Мороза. Кн. X	1251
Дужий Петро, ред.:	
Про бій УПА з німецькими окупантами в Карові. Кн. IV	456
Зелегчук Михайло:	
Підпільна боротьба в останній стадії (1950-1955). Друковано: Кн. I (ст. 104), Кн. II (ст. 226), Кн. III (ст. 341).	
Коваленко Олександр:	
На межі двох віків. Кн. XII	1495
Куденко Григорій:	
Спогади (Продовження з 1991 року). Друковано: Кн. I (ст. 100), Кн. II (ст. 239). Ті самі дні. Друковано: Кн. VII (ст. 879), Кн. VIII (ст. 1015).	
Лемко Степан:	
30 червня 1941 року на Лемківщині. Кн. VI	723
Піддубецька Марія:	
Дещо залишеного з пам'яті. Кн. IV	461
Стефаник Василь:	
Сини. Кн. II	158
Тимчук Юрій:	
Спомин. Кн. III	344
Чуб Дмитро:	
На рідній Полтавщині. Кн. XII	1506

Г. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ПРИСВЯТИ ЮВІЛЯРАМ, ІНТЕРВ'Ю, РЕКЛЯМА

Барагура Володимир:	
Михайло М. Марунчак — літописець канадської України. Кн. VII	872
Бедрій Анатоль, д-р:	
Вартісна біографія борця-націоналіста. Кн. III	368
Націоналіст на культурному фронті. Кн. XI	1389
Василенко Петро:	
«... Безсмертні, як Шевченко». Кн. VII	868
Образ справжнього життя. Кн. IX	1121
Голіят Роман:	
Українська спадщина в Америці. Кн. XI	1392
Голуб Ярина:	
Зустріч з батьком. Кн. IV	499
Грицаїв Остап:	
Життя — у книзі віршів. Кн. VII	875
Дужий Петро, ред.:	
Кілька критичних зауваг до статей В. Гоцького у «Визвольному Шляху». Кн. II	255
Д. С.:	
Незвичайний літній семестр. Кн. I	94
Жила Володимир, проф.:	
Вклад українського наукового світу на піднесенні. Кн. I	113
Уважно дібрані і цікаво висвітлені проблеми. Кн. II	246
Поглиблене вивчення українського трагічного минулого. Кн. III	373
Глава і Патріярх. Кн. VI	746
Дещо про нахил до гумору. Кн. VII	866
Сподівання, повністю виправдані. Кн. IX	1123
Вартісний внесок у фонд перекладацької літератури. Кн. X	1268
Весносінь. Кн. XI	1395
Качалуба Михайло:	
З нових медичних видань. Кн. II	254
З нових видань. Кн. IV	503

Качуровський Ігор, проф. д-р:	
Жмуток дорожніх вражень. Кн. VII	857
Кічак Ігор:	
Фальшиві «тіні» одного ворога. Кн. X	1272
Ковальський Мар'ян:	
Рецензія на реферат/статтю П. Р. Магочі. Кн. IV	481
Козак Микола:	
І судний день настав. Кн. III	366
Кухар Роман, д-р:	
Повість-хроніка «Непеможець Лев». Кн. V	632
Поезія — еманация дійсности. Кн. VI	743
Лев Василь, д-р:	
Дуже важлива і корисна книжка. Кн. I	119
Лоза Михайло, д-р:	
Досвід покоління. Кн. XII	1520
Мацьків Теодор, д-р:	
Українське питання в німецьких книгах. Кн. VI	749
За співучасть світських істориків у «Записках ЧСВВ»	750
Мовчан Юліян, д-р:	
Степанові Радіону — 80 років. Кн. IX	1130
Мокренець Сергій, полк.:	
Емблема Головного Штабу ЗСУ. Кн. IX	1127
М. П.:	
Пошук ведуть науковці. Кн. II	251
Мушинка Микола, д-р:	
Історичний твір не можна будувати на неправді. Кн. X	1276
Дванадцятий том «Творів» В. Гренджі-Донського. Кн. XII	1513
Наумович Софія:	
«Це чудо — не книжка!». Кн. III	371
Французькі книжки пор України. Кн. V	633
Відвідини пекла. Кн. X	1278
Нитченко Дмитро, д-р:	
Цікава повість про Львів. Кн. XI	1396
Радіон Степан:	
Проблиск перебудови науки в Україні. Кн. II	253
Духові сліди українистики Австралії. Кн. VII	870
Рудницький Яр, проф.:	
Цінна праця д-ра Петра Цимбалістого. Кн. VII	894
Підсумок українського життя в Канаді	895
Салига Тарас:	
До Сверстюка у Мюнхен. Кн. X	1260
Семенко Ю.:	
Виставка шахових фігур в УВУ. Кн. IV	488
Перебудова російських нацистів у шахах	494
Стебельський Богдан, д-р:	
500-ліття малярства в Україні. Кн. IX	1117
Едвардові Козакові — 90. Кн. IX	1129
Степовик Дмитро, д-р:	
Пізнавальні поїздки по Баварії. Кн. I	97
Черінь Ганна:	
Тяжке життя патріота-ідеаліста. Кн. I	124
Шатилов Микола:	
Солодке слово — свобода. Кн. V	626
Ящун Василь, д-р:	
Перекладна поезія. Кн. II	249
— Нове видання: «Україна» — книга-альбом історії та мистецтва. Кн. V	640
— Поетична збірка Ігоря Калинця. Кн. VI	767
— «Українська визвольна концепція». Кн. IX	1126
— Нове видавництво «СНП». Кн. X	1280

Д. ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ, ПРИСВЯТИ, ЗВЕРНЕННЯ

Сл. п. проф. д-р Володимир Янів. Кн. I	128
Сл. п. Володимир Гуменюк. Кн. III	318
Сл. п. Євген Крамар. Кн. IV	507
Сл. п. Володимир Чав'як. Кн. IV	508
Сл. п. д-р Мирослав Бих. Кн. IX	1139
Сл. п. Андрій Соколик. Кн. IX	1141
Сл. п. ред. І. Білінський. Кн. IX	1142
Мушинка Микола д-р:	
Пам'яті В. Янева. Кн. III	319
Якібчук Марія:	
«Народе мій, прийми мої плачі!» Кн. XI	1402
Базелюк Марія:	
«Будеш, батьку, панувати. . .» Кн. XI	1403

Е. РІЗНЕ

— Листи до редакції: Андрушко Я. Кн. III	379
Боровий Василь. Кн. III	378
Василенко Петро. Кн. III (ст. 380), Кн. VI (ст. 762), Кн. IX (ст. 1145).	
Веньгери (родина). Кн. XI	1408
Еппель Веніамин. Кн. V	639
Іваньо Василь. Кн. XI	1405
Ковальський Мар'ян. Спростування. Кн. IX	1149
Ковальова Олександра. Кн. XI	1406
Козак Микола, Різниченко Ольга. Кн. IX	1147
К-т Б. Кн. VI	764
Куценко Григорій. Кн. VI	766
Мірошніченко Іван. Кн. VI	759
Мойца Ольга і Марія. Кн. V	636
Мушинка Микола. Кн. XI	1405
Нитченко Дмитро. Кн. XI	1405
Сарма-Соколовський Микола. Кн. VIII (ст. 1023), Кн. XI (ст. 1406).	
Скеля Микола. Кн. VI	758
Громада греко-католиків с. Розворяни. Кн. XI	1408
— До відносин між більшістю і меншостями в Україні (фотографія). Кн. VI	761
— Звернення до українців, що живуть за межами Батьківщини. Кн. IX	1148
— Пожертви на Пресфонд «Визвольного Шляху». Кн. III (ст. 382), Кн. IX (ст. 1150).	
— Бібліографія одержаних видань. Кн. IV (ст. 510).	
— Зміст місячника «Визвольний Шлях» за 1992 рік. Кн. XII	1525

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

*Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
902 Mount Alexander Road,
Essendon, Victoria, 3040.*

КАНАДА:

*The League for the Liberation
of Ukraine, 140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., M5V 2R3.*

АРГЕНТИНА:

*W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 — BS AIRES.*

НІМЕЧЧИНА:

*"Schlach Peremohy"
8000 München 80,
Zeppelinstr. 67.*

БЕЛЬГІЯ:

*Mr. O. Kowal
72 Blvd, Charlemagne,
1040 BRUXELLES.*

США:

*Mr. H. Cebrij
136-2nd Ave.,
New York, N.Y., 10003.*

ФРАНЦІЯ:

*Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain
75261 PARIS Cedex 06.*

Чикаго і околиця:

*Bohdan Kaszuba
6427 W. Forest Preserve Drive,
Harwood Heights, Ill. 60656.*

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ, СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.
